

PROEVEN VAN TEKST EN
COMMENTAAR VOOR DE UITGAVE
VAN HOOFTS LYRIEK

I. DE PSALMBERIJMINGEN

TEKST

BUREAU van de Commissie voor de uitgave van het Verzamelde
Werk van P. C. Hooft, onder leiding van W. Gs Hellinga

COMMENTAAR

W. A. P. SMIT, met taalkundige
medewerking van F. L. Zwaan

VERHANDELINGEN DER KONINKLIJKE NEDERLANDSE
AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN, AFD. LETTERKUNDE

NIEUWE REEKS, DEEL LXVIII, No. 2

1961

N.V. NOORD-HOLLANDSCHE UITGEVERS MAATSCHAPPIJ
AMSTERDAM

AANGEBODEN IN DE VERGADERING VAN
13 JUNI 1960

INHOUD

WOORD VOORAF	5
DE CHRONOLOGISCHE VOLGORDE VAN HOOFTS PSALMEN	7
DE BRONNEN. VERANTWOORDING VAN DE TEKSTEDITIE	
* De bronnen	11
* Plaats der Psalmberijmingen in de verschillende bronnen	12
* De volgorde der Psalmberijmingen in de bronnen	12
* Verantwoording van de teksteditie	13
* Verklaring der diakritische tekens	15
PSALM 3	
* Tekst (<i>Hs. A</i>)	19
Commentaar	21
PSALM 23	
* Tekst (<i>Derde Rijmkladboek en Gedichten 1636</i>)	30
Commentaar	32
PSALM 45	
* Tekst (<i>Derde Rijmkladboek en Gedichten 1636</i>)	40
Commentaar	46
PSALM 103	
* Tekst (<i>Derde Rijmkladboek en Gedichten 1636</i>)	56
Commentaar	60
PSALM 6	
* Tekst (<i>Derde Rijmkladboek en Gedichten 1636</i>)	70
Commentaar	76
PSALM 113	
* Tekst (<i>Hs. G en Gedichten 1636</i>)	84
Commentaar	86
PSALM 104	
* Tekst (<i>Hs. G en Gedichten 1636</i>)	92
Commentaar	102
PSALM 7	
* Tekst (<i>Hs. G en Gedichten 1636</i>)	110
Commentaar	114

De met een * aangeduide gedeelten zijn verzorgd door het Bureau van de Commissie voor de uitgave van het Verzamelde Werk van P. C. Hooft.

WOORD VOORAF

In het kader van de werkzaamheden voor de nieuwe uitgave van het Verzamelde Werk van Pieter Corneliszoon Hooft, onder hoofdredactie van Prof. Dr. W. Gs Hellinga, is ook de Commissie voor de Lyriek reeds verschillende jaren met haar arbeid bezig.

De leden dezer Commissie, waarvan ik de eer heb voorzitter te zijn, hebben tot taak bij de lyrische poëzie van Hooft een commentaar te leveren, die zich niet tot de verklaring van een aantal moeilijke woorden of uitdrukkingen beperkt, maar bij elk gedicht zoveel mogelijk alle aspecten behandelt welke voor het juiste begrip en de juiste waardering betekenis kunnen hebben. De resultaten van ieders arbeid worden ter kennis van de andere leden gebracht en in de periodieke bijeenkomsten der Commissie uitvoerig besproken, wat uiteraard meermalen tot waardevolle aanvullingen, preciseringen of verbeteringen leidt. De uiteindelijke beslissing omtrent voorgestelde wijzigingen berust echter bij de bewerker. Deze blijft dus de volle verantwoordelijkheid voor zijn commentaar dragen en geeft daarvan door ondertekening blijk. De hoofdredacteur en zijn Bureau verlenen aan deze werkzaamheden hun onmisbare medewerking door het verschaffen van het benodigde materiaal, met name wat betreft de translitteratie en de manuscriptologische beschrijving van de teksten in handschrift.

Op de hierboven geschetste wijze is ook de bewerking van Hoofts acht Psalmberijmingen tot stand gekomen. Terwijl de *Tekst* door het Bureau van de hoofdredacteur werd verzorgd, komt de *Commentaar* volledig voor mijn verantwoordelijkheid. Bij het samenstellen daarvan heb ik voor de taalkundige problemen veel steun gehad aan Dr. F. L. Zwaan, aan wie ik ook op deze plaats gaarne mijn hartelijke dank betuig voor zijn gulle medewerking. De *Notities*, die hier en daar aan de *Commentaar* zijn toegevoegd, zijn steeds geheel van zijn hand.

Ik hoop van harte, dat de publikatie van deze eerste *Proeven* er vakgenoten en belangstellenden toe zal brengen hun op- en aanmerkingen op dit werk te publiceren of op andere wijze te onzer kennis te brengen, zodat wij er bij de definitieve uitgave rekening mee kunnen houden. Door een brede medewerking zal het eindresultaat stellig aan waarde winnen.

W. A. P. SMIT

DE CHRONOLOGISCHE VOLGORDE VAN HOOFTS PSALMEN

Uitsluitend op literaire en literair-historische gronden ben ik, geheel onafhankelijk van Leendertz, ten aanzien van de meest waarschijnlijke chronologie van Hoofts Psalmberijmingen, tot eenzelfde conclusie gekomen als hij. Ik laat hieronder de lijst der Psalmen volgen, met daarachter de door mij veronderstelde ontstaanstijd; de door Hooft zèlf aangegeven dateringen zijn, ter onderscheiding van mijn hypothesen, *gecursiveerd*. De motivering van mijn dateringen wordt steeds in de Commentaar op de betrokken Psalm gegeven.

Psalm	3:	tussen 1620 en 1624, waarschijnlijk januari 1623
„	23:	<i>17 april 1623</i>
„	45:	<i>april 1625</i>
„	103:	} januari 1626
„	6:	
„	113:	} mei of (waarschijnlijker) augustus 1627
„	104:	
„	7:	

De Psalmen 103–6 enerzijds, en 113–104–7 anderzijds, beschouw ik telkens als een bijeenbehorende *groep*, waarbij de aangegeven volgorde vanwege het groepsverband niet mag gewijzigd worden (zie de Commentaar op Psalm 103, sub F).

In deze uitgave wordt van bovenstaande volgorde uitgegaan.

DE BRONNEN

VERANTWOORDING VAN DE TEKSTEDITIE

DE BRONNEN

Hs. A (het „Amsterdamse handschrift”¹⁾): het voormalig²⁾ recueil autografen van P. C. Hooft ter Universiteits-Bibliotheek – Amsterdam, codex II C 14; Catalogus der handschriften II³⁾, nr. 279.

Het zg. *Derde Rijmkladboek* daarin wordt vermeld onder *g*⁴⁾. Het beslaat blz. 385–480 en bestaat uit een titelblad en 47 folia, waarvan fol. 40–47 blanco zijn gebleven.

Blz. 655, waarop Psalm 3, is begrepen onder *n*: Gedichten en prozastukken op losse bladen geschreven⁵⁾.

Hs. G (uit de „verzameling Grothe”⁶⁾): verzameling stukken in het bezit van de Koninklijke Akademie, hs. Kon. Ak. CLXXIae, berustend ter Koninklijke Bibliotheek, 's-Gravenhage⁷⁾, Catalogus Ter Horst⁸⁾, p. 46.

Er is geen reden om aan te nemen dat de losse kopieën van de Psalmen hierin van de hand van P. C. Hooft zijn⁹⁾.

Hs. H (de „Haagse kopieën”): de verzamelbundel Nederlandse poëzie uit het begin der zeventiende eeuw ter Koninklijke Bibliotheek, 's-Graven-

¹⁾ Vgl. de Inleiding van P. Leendertz Wz. voor zijn uitgave van de *Gedichten van P. Cz. Hooft*, dl. I, 1871, p. XVII noot 2 (in de tweede editie door Stoett, dl. I, 1899: p. VIII noot 4).

²⁾ Zie p. 52–53 in W. Gs Hellinga, *De nieuwe P. C. Hooft-editie. Over winst en verlies*, in: Handelingen der Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis 8, 1954, p. 47–60. (In de overdrukken p. 6–7).

³⁾ Bibliotheek der Universiteit van Amsterdam, Catalogus der Handschriften. II. De handschriften der stedelijke bibliotheek met de latere aanwinsten. Bewerkt door den conservator Dr. M. B. Mendes da Costa. Vooraf eenige mededeelingen over de geschiedenis van de bibliotheek en hare handschriftenverzameling, door den bibliothecaris Dr. C. P. Burger Jr., Amsterdam 1902.

⁴⁾ In Leendertz' Inleiding beschreven onder (het eerste) nr. VII op p. XVIII–XIX (in Leendertz-Stoett: p. X).

⁵⁾ In Leendertz' Inleiding vermeld onder nr. XIII met dezelfde titel, op p. XXI (in Leendertz-Stoett p. XII).

⁶⁾ Vgl. Leendertz' Inleiding p. XXIII (in Leendertz-Stoett p. XIII met noot 4) en Catalogus hss. Kon. Ak. in bruikleen in de K.B. door D. J. H. ter Horst, Inl. p. 5 met noot 6 en onder nr. CLXXIac en ae.

⁷⁾ Leendertz' Inleiding vermeldt daaruit op p. XXIV slechts de Psalmen 113, 104 en 7 (in Leendertz-Stoett p. XIV–XV). (Aldaar te lezen voor „Psalm 104, coupl. 2, reg. 2”): Psalm 104, vs. 38 in coupl. 10.)

⁸⁾ Catalogus van de handschriften der Koninklijke Nederlandsche Akademie van Wetenschappen, in bruikleen in de Koninklijke Bibliotheek, bewerkt door Dr. D. J. H. ter Horst. 's-Gravenhage – 1938.

⁹⁾ Leendertz vermoedt dat zij van de hand van Wijnand Schuil zijn (Inleiding p. XXIV; in Leendertz-Stoett p. XIV).

hage, hs. 74 G 12, beschreven op p. XLIV–XLV in het Verslag der Koninklijke Bibliotheek over 1910, 's-Gravenhage, 1911, onder nr. 35 der Aanwinsten I (Handschriften) ¹⁰).

Gedichten 1636: Gedichten van Pieter C. Hooft, verzaemelt en uytgegeven door Iacob vander Bvrgh, t' Amsterdam, bij Iohan Blaeu, 1636 (Leendertz ¹¹) nr. 3).

Gedichten 1644: Gedichten van Pieter C. Hooft, verzamelt en uitgegeven door Iacob vander Bvrgh, t' Aemsteldam, voor Ioost Hartgers, 1644 (Leendertz nr. 4).

PLAATS DER PSALMBERIJMINGEN IN DE VERSCHILLENDE BRONNEN

Psalm	Hs. A		Hs. G	Hs. H	Gedichten 1636	Gedichten 1644
		Derde Rijm- kladboek				
	blz.	fol.				
3	655	—	—	—	—	—
23	410	=12V	—	597–598	454	308–309
45	435–438	=25R–26V	94R–95R	608–610	454–457	309–311
103	457–459	=36R–37R	—	598–600	457–458	312–313
6	460	=37V	—	596–597	450–451	305–306
113	—	—	88R	604–605	463–464	317–318
104	—	—	90R–91V	600–604	459–463	313–317
7	—	—	92R–V	605–607	452–454	306–308

DE VOLGORDE DER PSALMBERIJMINGEN IN DE BRONNEN

De diplomata waarop de Psalmen in het *Derde Rijmkladboek* voorkomen, maken deel uit van het katern dat fol. 2–47 omvat. (Titelblad en fol. 1 zijn daarop vastgeplakt). De volgorde is dus: Psalm 23 – 45 – 103 – 6.

Daar hs. G uit losse diplomata bestaat, is de oorspronkelijke volgorde daarin niet vast te stellen. De vroegere nummering (in blauw) der diplomata gaf de volgorde aldus: Psalm 104 – 7 – 113 – 45. De huidige nummering (en foliëring) geeft thans de volgorde: Psalm 113 – 104 – 7 – 45. (Alleen onder Psalm 104 staat „Finis”.)

¹⁰) Vgl. de beschrijving op p. 136–139 in Fr. Kossmann, *Onuitgegeven gedichten van Anna Roemers Visscher*, in: Oud Holland 41 (1923–1924). (In de afzonderlijke uitgave: Gedichten van Anna Roemers Visscher, ter aanvulling van de uitgave harer gedichten door Nicolaas Beets, medegedeeld en toegelicht door Fr. Kossmann, 's-Gravenhage, 1925 op p. 2–5).

¹¹) P. Leendertz Jr., *Bibliographie der werken van P. C. Hooft*, 's-Gravenhage, 1931.

In hs. H staan de Psalmen achtereen onder het hoofd „Volgen eenige Psalmen gerijmt door Pieter Corneliss. Hooft; drost van Muyden.” (op blz. 596), in de volgorde: Psalm 6 – 23 – 103 – 104 – 113 – 7 – 45. (De eerste 5 in rangorde dus.)

In de edities 1636 en 1644 staan de Psalmen geheel achterin in rangorde bijeen onder het hoofd „*P. C. Hoofts Psalmen.*” en afgesloten door „*Einde.*” onder de laatste Psalm.

VERANTWOORDING VAN DE TEKSTEDITIE

Algemeen

Voor de algehele opzet der edities in het kader van de uitgave van het Verzameld Werk van P. C. Hooft zij verwezen naar W. Gs Hellinga, *De nieuwe P. C. Hooft-editie. Over winst en verlies.* in: *Handelingen der Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis* 8, 1954, p. 47–60.

De keuze der gepubliceerde teksten

Behalve naar P. C. Hoofts autografen, werden de teksten ook naar de editie-1636 der *Gedichten*¹⁾ volledig afgedrukt. De redactie in de editie-1636 is immers de door de auteur geautoriseerde vorm waarin de poëzie van Hooft in een willekeurige kring in het openbaar bekend geworden is. Lazen velen op grond van de gewoonte in die tijd zijn werk reeds in handschrift, door de uitgave in druk kon het door iedereen worden gekocht.

Dit laatste geldt natuurlijk ook voor de editie-1644. Deze editie is echter een nadruk die, zoals in zulk een geval ook te verwachten is, in spelling en interpunctie afwijkt van de editie-1636²⁾. De behandeling van dit onderscheid behoort dan ook in de eerste plaats te geschieden in het kader van de bibliografie die tegelijk met de uitgave der *Opera Omnia* volgens de beginselen van de „*New Bibliography*” wordt voorbereid. Bij wat wij thans op dit gebied reeds weten, is het het meest waarschijnlijke dat wij hier alleen maar te maken hebben met spellings- en interpunctievarianten van één of meer zettters.

Wanneer gedichten door derden werden overgeschreven of nagedrukt in andere bronnen, worden, indien men zich daarbij vrijheden of zelfs indiscreties veroorloofde, zulke varianten niet genoteerd in de teksteditie. De behandeling ervan behoort tot de tekstgeschiedenis en de bibliografie en kan daarna eventueel verwerkt worden in de literatuur- en cultuurgeschiedenis.

¹⁾ De teksten werden overgenomen uit het exemplaar ter Universiteits-Bibliotheek Amsterdam, Vondelmuseum, sign. Vdl. 2 B 21.

²⁾ Van de editie-1644 werd geollationeerd het exemplaar van de Commissie voor de uitgave van het Verzameld Werk van P. C. Hooft.

De tekstvarianten van hs. G en hs. H komen ook voor in de editie-1636 en werden hier niet opgenomen. In enkele afwijkende gevallen gaf Prof. W. A. P. Smit in zijn commentaar een verklaring, die echter voor de teksteditie eerst in ruimer verband getoetst zal moeten worden.

Werd geen autograaf van Hooft overgeleverd, dan moet een tekst wel naar een secundaire bron worden uitgegeven. In dit geval moest dus voor Psalm 7, 104 en 113 worden uitgegaan van de geautoriseerde editie-1636. Op verzoek van Prof. Smit is echter in verband met zijn conclusies over de verhouding tussen hs. A, G en H en de editie-1636, uitgegaan van hs. G. Van hs. H is voor deze teksteditie in het geheel geen gebruik gemaakt.

De translitteratie

De gevolgde methode berust, binnen de problematiek van de semiologie, op strikt linguïstische grondslag. Men zie daarover W. Gs Hellinga, *Principes linguistiques d'édition de textes*, in: *Lingua* 3 (1953), p. 295-308³⁾.

De handen waarin Hooft geschreven heeft, stellen evenals andere zeventiende-eeuwse handen de paleograaf nogal eens voor moeilijkheden. Dikwijls is het niet met zekerheid uit te maken of vormverschillen alleen maar grafisch zijn dan wel in semiologisch opzicht functioneel. In twijfelgevallen werd bij de translitteratie steeds elk grafeem aangegeven dat eventueel voor de filologische interpretatie van belang zou kunnen zijn. Waar dit mogelijk was geschiedde dit binnen de redactie, in andere gevallen werd één der beide mogelijkheden in aantekening vermeld.

Een soortgelijke moeilijkheid deed zich voor in gevallen waarin drukken uit de tijd zelf een onderscheid maken, en wel tussen de grafemen *y* en *ij*. Deze kwestie is hieronder daarom ook behandeld.

Hoofdletters

Lang niet altijd kon vastgesteld worden of er bedoeld was een hoofdletter dan wel geen hoofdletter te schrijven. Hebben wij te maken met een redactie waarin evident te onderscheiden hoofdletters functioneel zijn, dan zal in de gevallen van twijfel dus rekening gehouden moeten worden met twee mogelijkheden. In de translitteratie werd steeds de hoofdletter voorop geplaatst (bv.: H/h), om geen andere reden dan dat er een keuze voor de volgorde moest worden gedaan.

Aaneengeschreven woorden

Wanneer het niet zeker was of twee woorden, al of niet in enclise, aaneengeschreven werden dan wel niet, werd zulks in aantekening vermeld. Om praktische redenen werd ervan afgezien om beide mogelijkheden in de redactie aan te geven. Men vindt dan dus in aantekening de andere

³⁾ Vgl. W. Gs Hellinga, *De nieuwe P. C. Hooft-editie*. in: *Handelingen Zuidned. Mij. voor Taal- en Letterk. en Gesch.* 8, 1954, p. 47 met noot 1. (In de overdrukken p. 1.)

dan de in de redactie opgenomen mogelijkheid, voorzien van een vraagteken, bv.: wttreeden (?).

In die gevallen waarin twee taalvormen wel aaneengeschreven werden maar een apostrofe aangaf dat hier toch twee onderscheiden vormen zijn bedoeld, gaf de laatste indicatie de doorslag. In de translitteratie zijn dan dus twee vormen onderscheiden genoteerd.

Leestekens

Indien het niet zeker was of er een komma dan wel enig ander leesteken al of niet werd geplaatst, werden beide mogelijkheden in de redactie aangegeven en wel door een vraagteken te plaatsen achter de mogelijke vorm, bv.: *komma(?)*. Moest op grond van het onderzoek naar het interpunctiesysteem in enkele gevallen geconstateerd worden dat er niet-functionele leestekens voorkwamen, dan werden deze niet in de translitteratie opgenomen, maar er werd van hun aanwezigheid in een aantekening melding gemaakt.

Y of ij

In het gebruik van de verschillende schrijfvormen van de *ij* kon geen enkel functioneel onderscheid en geen systematiek worden vastgesteld ⁴⁾. Hetzelfde geldt voor het al of niet bovenplaatsen van punten, soms van één punt. Punten kunnen eveneens ontbreken op een *i* en op een *j*. In al deze gevallen werd daarom getranslittereerd met *ij*, *i*, *j*.

Het moet echter niet geheel uitgesloten worden geacht dat een nauwkeurig onderzoek van de bronnen toch grafische eigenaardigheden zal moeten blijven noteren. Zo valt het op dat, terwijl het ontbreken van punten op de *ij* in de overige Psalmen niet of slechts een enkele maal voorkomt, dit in Psalm 104 in hs. G 15 misschien 17 maal het geval is, waarvan 11 maal in *uij*, dat zelf in totaal 22 maal voorkomt. Alleen ook in deze Psalm is er een zeker correlaat tussen één der gebruikte schrijfvormen en het eventueel achterwege blijven van punten. Een dergelijk onderzoek van de bronnen behoorde echter niet tot de doelstelling van deze uitgave.

VERKLARING DER DIAKRITISCHE TEKENS

1. In de translitteratie gebruikte noteringen (zie de Verantwoording van de teksteditie, onder: De translitteratie).

H/h onzeker of er al dan niet een hoofdletter werd bedoeld.
komma(?) onzeker of er al dan niet een komma werd geplaatst.

⁴⁾ Slechts in enkele gevallen bestond er aan het eind van een woord een zekere voorkeur voor een bepaalde vorm van de staart.

de geene (?) (in aantekening) onzeker of *de* en *geene*, in de translitteratie als aaneengeschreven genoteerd, al of niet aaneengeschreven werden.

2. Voor de manuscriptologische aantekeningen gebruikte noteringen.

Voor de notering van tekst-in-wording is door de hoofdredacteur van de P. C. Hooft-editie een tekensysteem ontworpen dat uitgaat van de voorstellen in: J. Bidez-A. B. Drachman, *Emploi des signes critiques, disposition de l'apparat. Conseils et recommandations*. Ed. nouvelle par A. Delatte-A. Severyns, Bruxelles-Paris, 1938. Het systeem is toegepast in verschillende nummers van de Zwolse Drukken en Herdrukken. Zie daar speciaal de bijlagen van Nr. 4, Aarnout Drost, *Schetsen en Verhalen*, bezorgd door G. Kamphuis (Zwolle 1953)¹⁾.

∞	onleesba(a)r(e) letter(s)
a?	<i>a</i> onzeker
a(b?)	<i>b</i> achter <i>a</i> onzeker
[-a]	<i>a</i> doorgehaald
<a>	<i>a</i> toegevoegd
<a>	<i>a</i> interlineair toegevoegd
[a+]	<i>b</i> over <i>a</i> heengeschreven (Indien de noteringen leestekens betroffen, werden die steeds voluit genoemd.)
(?)	(achter een der bovenstaande noteringen) onzeker of het aangegevene plaats vond.

Tussen ronde haken: toevoegingen van de editeur.

¹⁾ Aldus reeds medegedeeld in noot 2 op p. 47 van W. Gs Hellinga, *De nieuwe P. C. Hooft-editie*. in: Handelingen Zuidned. Mij. voor Taal- en Letterk. en Gesch. 8, 1954. (In de overdrukken p. 1.)

PSALM 3

Hs. A, blz. 655

De Psalm staat op één kant van een afzonderlijk folio, dat in het voormalige recueil II C 14 (Hs. A) geplakt was. Het papier heeft géén watermerk. Te oordelen naar de pontuseaux is het niet dat waarop in de jaren 1621–1623 de andere Psalmen geschreven zijn. Het zou het papier kunnen zijn waarop in hs. G de afschriften van de Psalmen werden gemaakt, maar dat heeft groter maten.

Het belangrijkste is dus, dat deze bewerking *niet* in een Rijmkladboek is ingeschreven.

De redactie is een echt klad, en het papier zou een onbeschreven folio van een brief kunnen zijn: het is in zestienen gevouwen geweest en heeft aan de achterzijde, op de tweede verticale baan van boven gerekend, buitenzijde-sporen.

(Hs. A)

- (5) Hoe groot is H/heer t getal
 Van die hen om ten val
 te brengen mij, verkloecken?
 En trachten mijn gemoedt
 Door list te maecken vroedt,
 Dat G/god ver is te soecken.
- (10) Maer ghij zijt H/heer mijn schildt
 Ter eeren ghij mij tilt
 En 't hoeft recht op doet draeghen.
 Mijn stem jck heffen op
 Wil, dat hij van den top
 Van S/sela' aenhor mijn claeghen.
- (15) Jck heb geslaepen vast
 Nochtans geen overlast
 En heeft mij kunnen raecken.
 De Z/zorghe van mijn Godt
 Voor mij gewaect heeft, tot
 Den tijdt van mijn ontwaecken.
- (20) Oft hondert dujsent man
 Mij oock besetten dan,
 Jck soud' 'es mij niet kreunen.
 Maer met een onbelaên
 Gemoedt, God roepen aen,
 En op sijn bijstandt steunen.

TRANSLITTERATIE

vs. 3 te (sic!)

MANUSCRIPTOLOGISCHE AANTEKENINGEN

- vs. 2 (a) Der geenen
 (b) [-Der geenen]≤Van hun,≥ die
 (c) Van [-hun, die]≤die hun,≥ om ten val
 (d) Van die h[u+]<e>n om ten val
- vs. 9 [e+]<E>n 't hoeft [- om hoogh d]≤recht op,≥ doet draeghen.
- vs. 18 De<n> (?)
- vs.*19 [-[L+]<D>∞] [- Oft mij belejden dan] (Mogelijk ook: [-[L+]<D>∞].
 De onleesbare letter achter de over *L* heen geschreven *D* kan nl. ook
 reeds bij de *L* behoord hebben. Wilde Hooft een begonnen *Laet* wijzigen
 in *Dat*?)
- vs.*20 [-Oock hondert dujsent man]
- vs. 21 soud' [-[-des] er] 'es (Mogelijk ook: [-[-der] er] 'es)

(Hs. A)

- (25) Op *komma*(?) H/heer; voor mij *komma*(?) te veldt;
 Verplet met vw geweldt
 De krujnen der vijanden
 Val aen, H/heer. Heer val aen
 En wilt aen stucken slaen,
- (30) Hun scharpe wollefstanden.
- Waer men sich onderwindt
 Te soecken hulp, men vindt
 Daer geenen, die te deeghen
 Kan strecken, als bij hem
- (35) Die door een enckle stem
 Het volck vervult met zeghen.

MANUSCRIPTOLOGISCHE AANTEKENINGEN

- vs. 26 [- En slaet]≤Verplet≥ met
 vs. 33 [-Des]≤Daer≥
 vs. 35 door [-sijn en] een enckle

COMMENTAAR

A. Hoofts berijming van Psalm 3 is — ongedateerd — bewaard gebleven in één enkel manuscript, kennelijk een klad. Het vers staat op één kant van een afzonderlijk folio (wellicht het onbeschreven gedeelte van een ontvangen brief), dat in zestien gevouwen is geweest en later in geplakt werd in het voormalige Recueil II C 14, d.i. Hs. A, waarin onder meer het Derde Rijmkladboek voorkomt. Er kunnen uit de plaats, die het vers zodoende in Hs. A gekregen heeft (blz. 655) dan ook geen conclusies getrokken worden omtrent de tijd van ontstaan. — Een afschrift naar dit manuscript komt voor onder de „Oude Gedichten en Vertaalingen van Pieter Corneliszoon Hooft, in zijn jonkheit en eersten Tijd geschreeven en gemaakt. Alle noch ongedrukt, en niet uitgegeven, doch waar in men de uitwerksels van aardige en geestige gedachten ziet, die den dag overwaardig zijn”: bijgeschreven op 54 folio-vellen achter een exemplaar van: P. C. Hoofts // oude // Tooneel- // speelen. // Behelzende // Achilles en Polyxena. // Theseus ende Ariadne. // Nooit te vooren zo gedrukt. // *Vignet* // Te Leiden, // By Pieter van der Eyk. // MDCCXXXIX. (U.B. Leiden; signatuur 766 A 6). Dit afschrift, voorkomende op pag. 10 van het bijgeschreven gedeelte, dateert van omstreeks 1740 en is van de hand van G. van Papenbroeck, die destijds de nagelaten papieren van Hooft onder zijn berusting had. De tekst is getrouw weergegeven, maar spelling en interpunctie zijn vrij ingrijpend gewijzigd (gemoderniseerd). — Gedrukt werd deze berijming het eerst in 1871, toen P. Leendertz Wzn ze, naar Hoofts manuscript, opnam in het eerste deel van zijn uitgave van Hoofts gedichten.

In het manuscript komen een vrij groot aantal wijzigingen en verbeteringen voor, waarvan de belangrijkste betrekking hebben op de strofen 1 en 4. Beide blijken in het gedicht een bijzondere functie te hebben: 1 leidt in tot het geheel, 4 tot de climax van strofe 5. Uit de opeenvolgende wijzigingen van reg. 2 en 19–20 valt af te leiden, dat Hooft daar gezocht heeft naar een zo krachtig en expressief mogelijke uitdrukkingwijze. In reg. 2 maakte hij daartoe tenslotte gebruik van het staccato van monosyllabische woorden, die ook elders in dit gedicht een belangrijke rol vervullen (ook de regels 1, 7, 10, 11, 25 en 28 bestaan uitsluitend of grotendeels uit monosyllabica). In reg. 19–20 werd de expressieve kracht versterkt door voorop-plaatsing van het affectieve „hondert dujsent man” en door verandering van „belejden” in het feller-klinkende „besetten”. Ook de overige wijzigingen laten zich, op één uitzondering na, verklaren uit het zoeken naar versterking van de expressiviteit; slechts de vervanging van „Des” door „Daer” in reg. 33 moet naar alle waarschijnlijkheid beschouwd worden als verbetering van een verschrijving.

Als het manuscript een *eerste* klad zou zijn, heeft Hooft zijn berijming

vrijwel „aus einem Gusz” neergeschreven, slechts bij de inzet van twee der belangrijkste strofen even zoekend naar de meest expressieve uitdrukkingwijze. Was het *geen* eerste klad, dan blijkt uit het manuscript, waar en waarom zijn oorspronkelijke versie hem nog niet ten volle bevredigde.

B

B. Hooft handhaaft de strofe-vorm van de bij Hugenoten en Nederlanders voor kerkelijk gebruik aanvaarde berijming (Marot-De Bèze, Datheen), zodat zijn Psalm op dezelfde melodie zingbaar is. In alle andere opzichten blijft hij echter onafhankelijk, zowel van Datheen als van andere bestaande berijmingen. Tegenover de gebruikelijke negen strofen staan er bij hem slechts zes. Alleen in reg. 7 sluit hij zó nauw aan bij Datheen („Want Ghij zijt, Heer, mijn schilt”), dat samenhang dient te worden verondersteld. Aan bewuste overname behoeft daarbij evenwel niet gedacht te worden; waarschijnlijker is dat Datheens regel Hooft vertrouwd was en hem door het hoofd speelde, toen hij de zijne neerschreef.

Het onderzoek naar de Bijbeltekst, waarvan Hooft bij zijn berijming is uitgegaan, leidt tot een merkwaardige conclusie. Zoals men weet, bestaan er tal van kleine verschillen tussen de tekst van de oudste uitgaven van de Liesveldt-bijbel (1526, 1532, 1534, 1535 en 1542) en de latere Bijbels, waaronder ook de Deux-aes. Deze verschillen zijn grotendeels een gevolg van de verbeteringen welke in de loop der jaren in de Luther-bijbel werden aangebracht en door de Nederlandse uitgevers (die voor het Oude Testament allen op Luther steunden) overgenomen. Op twee karakteristieke punten nu blijkt Hooft — in afwijking van de Deux-aes en van Datheen — aan te sluiten bij Liesveldt 1532-1542, namelijk:

(Ps. 3:5a) *L.*: „Ic wil met mijnder stemmen den Heere *aenroepen*” ↔
D. A.: „Ick roepe *aen* met myner stemme den Heere”
 (Hooft, reg. 10-11: „Mijn stem jek *heffen* op // *Wil . . .*”).

(Ps. 3:6a) *L.*: „Ick *lach* en *sliep*, ende *ben ontwaect*” ↔ *D. A.*: „Ick *ligge* ende *slape*, ende *ontwake*” (Hooft, reg. 13-18, gebruikt een perfectum: „Jck *heb geslaepen* vast . . .” enz.).

Bovendien is in de Liesveldt-bijbels van 1532-1542 (niet in die van 1526!) in (Bijbel)vers 5b („so sal hi mi verhooren, van sinen heyligen berge Sela”) de punt tussen de beide laatste woorden weggefallen, waardoor begrijpelijker wordt hoe Hooft er toe kon komen „Sela” als naam van de heilige berg op te vatten (vgl. reg. 11-12). — Dit alles maakt het waarschijnlijk, dat de dichter zijn berijming van Psalm 3 geschreven heeft aan de hand van een oude Liesveldt-bijbel uit 1532-1542. Het opmerkelijke daarvan is, dat al Hoofts andere Psalmberijmingen zich het gemakkelijkst tot de Deux-aes laten terugbrengen.

C

C. Vergelijking van Hoofts berijming met de Bijbelsalm levert het volgende resultaat op:

In zijn beide eerste strofen vat hij telkens twee Bijbelverzen samen, de vier volgende daarentegen geven er ieder slechts één weer.

De tweede helft van strofe 4 brengt een uitbreiding, die ook bij Datheen niet terug te vinden is: (al zou het ergste mij bedreigen,) onbevreesd zou ik God aanroepen en op Zijn hulp vertrouwen.

In strofe 5 wijkt Hooft af van de Bijbelse structuur („... helpt mij, mijn God, *want* ghy slaet...”) door de motivering van de roep om hulp te vervangen door een herhaling, wat het gebed klemmender en hartstochtelijker maakt.

In strofe 6 wordt de uitdrukkelijke verzekering toegevoegd, dat nergens anders hulp te vinden is dan bij God.

Wij mogen daaruit afleiden, dat voor Hooft de kern van deze Psalm in het tweede gedeelte lag. Zijn kleine uitbreidingen accentueren beide de uitdrukking van een onbepert Godsvertrouwen; zijn wijziging in strofe 5 verheft de aanroep tot God.

D. In poëtisch opzicht kenmerkt Hoofts Psalm zich door een logische en strakke bouw. In een stijgende golfbeweging voeren de eerste vier strofen naar de climax van de vijfde, waarna het slotcouplet de golf weer laat uitvloeien in een bezinnende motivering. Ook structureel is dit andersoortige karakter van de slotstrofe duidelijk waarneembaar. Terwijl de overige strofen tweedelig zijn met een nieuwe opvaart aan het begin van de vierde regel, is deze laatste één doorlopend geheel: één gedachte in één breed-uitdeinende zin.

D

Behalve door het grote aantal monosyllabica wordt de toon van het vers ook bepaald door de vele, meestal opvallende, enjambementen. Zij veroorzaken telkens een kleine accentverzwaring, die eveneens aan de expressiviteit ten goede komt. Ter wille van deze laatste heeft de dichter ook met de klankwerking rekening gehouden, zoals blijkt uit de verbetering van reg. 26 in zijn manuscript („En slaet” wordt „Verplet”); vooral de strofen 4 en 5 mogen in dit opzicht geslaagd heten.

Hoe poëtisch-verzorgd deze berijming echter ook is, toch treft zij door een voor Hooft grote eenvoud en directheid. Slechts in één periode van zijn dichterlijke activiteit zijn deze beide eigenschappen ook voor zijn overige lyriek niet ongewoon, en wel in die van zijn huwelijk met Christina van Erp, met name na 1620. Dit zou er op kunnen wijzen, dat wij zijn derde Psalm na 1620 hebben te dateren.

E. Hoewel wellicht ten overvloede, laat ik hier toch enkele woordverklaringen volgen:

E

reg. 2-3: *hen verkloecken*: zich verstouten.

„ 20: *besetten*: benarden, belaagden (WNT II^{II}, kol. 2460).

„ 21: *'es mij niet kreunen*: er mij niet om bekommeren.

„ 31: *sich onderwindt*: onderneemt, beproeft.

„ 33: *te deeghen*: ten voordeel.

reg. 35: *stem*: woord (Hooft gebruikt „stem” meermalen in deze betekenis, onder invloed van het Latijnse „vox”).

F Ook van Anna Roemers Visscher bezitten wij een berijming van Psalm 3, eveneens ongedateerd, eveneens slechts in manuscript — een afschrift; hs. 74 G 12 ter K. B. te 's-Gravenhage — bewaard, tot Dr. Fr. Kossmann dit vers opnam in zijn uitgave van de *Gedichten van Anna Roemers Visscher, ter aanvulling van de uitgave harer gedichten door Nicolaas Beets* ('s-Gravenhage 1925; de bewuste Psalm op pag. 32–33). Het merkwaardige nu is, dat haar aanvangsregel gelijkloidend is met die van Hooft: „Hoe groot is Heer 't getal”, terwijl ook het rijmwoord van haar tweede regel („Die wenschen om mijn val”) met dat van hem overeenkomt. Verder is er geen enkele gelijkheid. Anna blijkt, ook in de keuze van haar rijmwoorden, veel meer afhankelijk van Datheen; van aansluiting bij de oude Liesveldt-tekst is bij haar geen sprake. Toch valt nauwelijks aan te nemen, dat de overeenkomst in de beginregels op toeval zou berusten. Wij weten trouwens, dat Hooft op 20 januari 1626 aan Anna „twee oft drie Psalmen” toezond die hij geschreven had (*Brieven*, ed. Van Vloten, I, 257); het ligt voor de hand aan te nemen, dat hij dit wel vaker gedaan had en dat Anna van haar kant hetzelfde deed.

In *De Zeeuwsche Nachtegael* van 1623 komen een viertal Psalmberijmingen van Anna voor; dertien andere (waaronder Psalm 3) werden voor het eerst door Kossmann gepubliceerd. Wanneer zij geschreven zijn, weten wij niet. Het lijkt echter waarschijnlijk, dat de berijmingen die in *De Zeeuwsche Nachtegael* werden opgenomen, niet zo heel lang tevoren waren ontstaan, en dat Anna haar overige Psalmen — althans grotendeels — in dezelfde periode van haar leven, dus in de jaren kort vóór of kort nà 1623, heeft gedicht. Als deze veronderstelling juist is, zou de overeenkomst van haar beginregel met die van Hooft kunnen betekenen, dat ook diens Psalm met enige waarschijnlijkheid in de jaren omstreeks 1623 gedateerd mag worden. Wanneer wij geen (al te opmerkelijk) toeval willen aannemen, dan zijn er immers slechts twee mogelijkheden: òf Hooft is uitgegaan van de Psalm die Anna hem toegezonden had, òf omgekeerd; in beide gevallen echter moet het uiterst onwaarschijnlijk heten dat de toezending een vers zou hebben betroffen dat niet kort tevoren geschreven was.

Het feit, dat Hoofts Psalm voorkomt op papier, dat wellicht een onbeschreven folio van een brief is, doet onwillekeurig de gedachte opkomen, dat dit een brief van Anna geweest zou kunnen zijn. Had zij wellicht haar derde Psalm aan Hooft ter beoordeling gezonden, en heeft deze daarop gereageerd door „on the spur of the moment” op het lege blad van haar brief zijn eigen vertolking neer te schrijven, met behoud van haar eerste regel als hulde aan haar dichterschap? En heeft hij toen later het klad voor haar overgeschreven, zonder er toe te komen dit ook voor zichzelf te doen? Het is zeker niet uitgesloten. Maar als het folio *niet* van een brief van Anna afkomstig zou zijn, dan is even goed het omgekeerde

mogelijk. Dan heeft dus het initiatief bij Hooft gelegen en moeten wij aannemen, dat hij Anna — wetende dat zij belangstelling voor Psalmberijmingen had — een afschrift van zijn proeve heeft toegezonden, en dat zij de beginregel daarvan heeft overgenomen toen zij zich later zette tot berijming van dezelfde Psalm.

In het eerste geval zou verklaard zijn, waarom Hooft juist *deze* Psalm berijmde; niet echter, waarom hij (en waarschijnlijk onmiddellijk) met een eigen vertolking op die van Anna reageerde, en waarom hij dit deed op *deze* manier, d.w.z. met de uitbreiding en verheving van het slot welke wij bij vergelijking met de Bijbelsalm hebben opgemerkt. In het tweede geval wordt de vraag nog klemmender: waarom juist *deze* Psalm en op *deze* manier?

G. Heeft het echter wel zin dergelijke vragen te stellen die er van uitgaan, dat er verband zou bestaan tussen Hoofts keuze en bewerkingswijze van een bepaalde Psalm enerzijds en zijn persoonlijke levensomstandigheden anderzijds? Moeten wij niet ernstig rekening houden met de mogelijkheid, dat Hooft zijn Psalmen slechts als rijmoefeningen beschouwde, in de trant van de taak die hij in 1613 als Keur 10 aan de leden van de Kamer „In Liefde Bloeyende” had opgelegd: „Op nieuwe jaer sal yder een Psalm Davids in dicht stellen, die 't hem best gevalt, op deselve wijze daer zy op staen in 't gemeene Psalmboek, ende het best gedichte sal tot een nieuwe jaer gedrukt werden” (*Brieven* I, 415)? In dat geval immers zouden zowel keuze als vorm allereerst aan poëtische en technische overwegingen moeten worden toegeschreven, terwijl bovendien een grote plaats zou moeten worden opengelaten voor het toeval.

G

Zonder dit buitenpersoonlijke aspect geheel te willen uitschakelen, meen ik toch dat wij daaraan geen dominerende betekenis moeten toekennen. De acht Psalmberijmingen van Hooft zijn naar alle waarschijnlijkheid ontstaan tussen 1620 (waarschijnlijk zelfs 1623) en 1627: de tijd van rouw om het wegsterven van zijn gezin, en de „naere nacht van benaude drie jaeren” daarna. Hoewel slechts twee van deze Psalmen gedateerd zijn — Psalm 23 op 17 april 1623, en Psalm 45 op april 1625 — wijst alles er op, dat ook de zes overige in deze tijd moeten worden geplaatst (vgl. *Gedichten van P. C. Hooft*, ed. Leendertz-Stoett, I, xlvii en 250 noot); „twee oft drie” (naar alle waarschijnlijkheid: dáárvan) werden trouwens op 20 januari 1626 aan Anna Roemers Visscher toegezonden. Dat Hooft in zijn innerlijke nood van deze jaren steun zocht bij het geloof, blijkt uit *Dankbaar genoeg*, het onvoltooid gebleven gedicht van augustus–september 1627 (de tweede helft daarvan, na de omslag ten goede door het ja-woord van Eleonora, blijft hier uiteraard buiten beschouwing). Als hij zijn vers begint te schrijven, heeft Hooft aanzoek gedaan om de hand van Eleonora Hellemans, maar deze weifelt. In zijn teleurstelling en onzekerheid krijgt het leed van vroeger opnieuw macht over hem en dreigt hem volledig neer te slaan. Hij tracht dit te overwinnen door zich te bezinnen op alles wat God hem

heeft laten behouden en daaruit kracht te putten tot blijvend vertrouwen in Diens liefde. Kenmerkend voor deze opzet zowel als voor de Psalmistische inslag van het gedicht zijn b.v. de volgende regels:

- (37) In desen druck steeck jck. Doch als jck koom te denken
 Dat ghij mijn Schepper, 't oogh noch niet hebt laten krenken
 Van mijn vernuft, nocht mij berooft van redes raedt; .
- (40) Maer dat die zielvooghdes mij noch ten dienste staet:
 Zoo roert uw liefde 't hart, en raeck jck te bevroeden
 Wat eer, wat lof, wat dank, dat jck voor all' de goeden
 Waarmede ghij mij hebt gezeghent ziel en lijf,
- (44) Uw' jonste schuldigh ben, en eeuwigh schuldigh blijf.

Op grond van het bovenstaande lijkt het mij verantwoord aan te nemen, dat Hooft ook in de zware jaren vóór 1627 meermalen om steun en troost teruggevallen zal zijn op zijn geloof, en dat zijn berijming (juist in *deze* tijd) van een aantal Psalmen daarmee rechtstreeks verband houdt.

H

H. Als wij daarvan uitgaan, krijgen de kleine wijzigingen en uitbreidingen die Hooft in Psalm 3 aanbracht, in hun totale effect een persoonlijke betekenis. Zoals wij gezien hebben, accentueerde hij enerzijds de uitdrukking van een onbeperkt Godsvertrouwen, en verhevigde hij anderzijds de aanroep om hulp. Het eerste wil nog niet zeggen, dat hij dit grote Godsvertrouwen inderdaad bezat; het is even goed mogelijk, dat hij daaraan behoefte gevoelde, zodat hij in zijn berijming onwillekeurig de nadruk legde op wat voor hem op dat moment het belangrijkste aspect van de Psalm was. Het tweede wijst er op, dat Hooft in nood verkeerde en zich bedreigd voelde door „vijanden” — in letterlijke of in figuurlijke zin —, van wie alleen God hem zou kunnen verlossen. Is het mogelijk voor deze beide elementen een verklaring te vinden in de persoonlijke omstandigheden, waarin Hooft bij het schrijven van zijn berijming verkeerde — misschien zelfs om op grond daarvan tot een datering van zijn Psalm te komen?

Hierboven hebben wij de betrekkelijke eenvoud en directheid van deze berijming in verband gebracht met Hoofts wijze van dichten in de laatste periode van zijn huwelijk met Christina van Erp, tussen 1620 en 1624. Bij de bewerking van Psalm 45 (april 1625) zijn deze weer losgelaten en heeft onmiskenbaar een nieuwe periode in Hoofts ontwikkeling ingezet. Wij kunnen daarom ons onderzoek naar de persoonlijke omstandigheden van de dichter beperken tot de jaren 1620–1624. Daarbij blijkt dan het volgende (vgl. P. Leendertz Jr., *Uit den Muiderkring*, Haarlem 1935, pag. 17–18):

1. Nadat in 1615 reeds een dochtertje van vier weken gestorven was, verloor Hooft tussen 1620 en 1624 niet alleen al zijn kinderen, maar ook zijn vrouw:
 begin juli 1620: de twee-jarige Arnoud;

26 januari 1623: de bijna 12-jarige Cornelis — „dien jk met eighen' handt geformt en afgerecht had'', schrijft Hooft op 16 september 1645 aan Jacob Pergens (*Brieven* IV, 193–195);

27 april 1624: een ongeveer driejarig zoontje, opnieuw Arnoud genoemd;

6 juni 1624: Christina van Erp.

2. In zijn zo juist vermelde brief van 16 september 1645 deelt Hooft mede, dat deze verliezen „noch binnen den zelven tijdt met be-rooving van een groot deel mijner middelen verzwaart'' werden. Bijzonderheden over deze financiële tegenslag vindt men bij H. W. van Tricht, *P. C. Hooft*, Arnhem 1951, 233 (noot 3 bij pag. 92).
3. In het begin van 1622 had Hooft een politieke nederlaag geleden tegen de Gereformeerde kerkeraad van Weesp; vol bitterheid schrijft hij daarover in mei aan Adriaen van Blyenburgh: „Aen my, die hun noit in hun vaerwaeter was, hebbense mede hunnen aert moeten toonen ende hoopen waeters vuil gemaekt, om my te versteken van 't recht van den Schout tot Weesp te stellen: en zijn tot hun vermeten gecomen, over Amsterdam, over al, dat my handt boven 't hooft hield. Wacht U E. voor 't geselschap, dat de Godsdienst in den mondt bestorven is; selden sal se daer in 't hart leven'' (*Brieven* I, 213–216). Vgl. voor deze kwestie: H. J. Eymael, *De berijmer van den „Schijnheiligh''* in *Ts.* XIV (1895), 182–225, in het bijzonder 206–207 en 222–224. Verder: P. Leendertz Jr., *Uit den Muiderkring*, 83–84.

Wij zouden bij de „vijanden'' uit Psalm 3 dus kunnen denken aan:

- a. ziekte en dood, die de zijnen bedreigen;
- b. onwillige of onbetrouwbare schuldenaars;
- c. de Contra-Remonstrantse drijvers uit Weesp.

Dat de laatsten bedoeld zouden worden, is het minst waarschijnlijk. Het geval-Weesp was voor Hooft tenslotte niet meer dan een onaangenaam incident, waaraan hij zich heftig geërgerd had, maar dat op geen enkele wijze zijn persoonlijke leven of belangen raakte. De niet-betalende schuldenaars deden dit uiteraard wel, doordat zij de toekomst van zijn gezin onzeker of althans minder zeker maakten. Het lijkt echter onaannemelijk, dat Hooft zich zo uitdrukkelijk en uitsluitend met hen zou hebben beziggehouden „binnen den zelven tijdt'' dat ziekte en dood telkens weer zijn huis bezochten; de toon van de berijming suggereert trouwens een dringender, existentiëler nood dan alleen maar financiële zorg. Ik meen dan ook, dat wij bij de „vijanden'' aan de onder a. genoemde bezoeken hebben te denken. Als dit juist is, valt uit de gehele strekking van de Psalm af te leiden dat de grote slag, waarvoor Hooft vreest, op het moment van de berijming nog niet gevallen is: er is een zieke in stervensgevaar, maar nog

geen dode in huis. Daaruit volgt weer, dat de berijming ontstaan zou kunnen zijn, hetzij tijdens de ziekte van Cornelis (januari 1623), hetzij tijdens die van Arnoud II en Christina (april-juni 1624). Persoonlijk geef ik verre de voorkeur aan de eerste van deze twee hypothesen. Ik hoor in Hoofts berijming van Psalm 3 veel meer de stem van een man die plotseling overvallen wordt door de dreiging van een zwaar verlies, dan van iemand die — kort na het sterven van zijn oudste zoon — opnieuw de dood in zijn huis verwacht.

Met alle vereiste reserve concludeer ik, ten aanzien van de datering, daarom tot: tussen 1620 en 1624, waarschijnlijk januari 1623.

PSALM 23

Derde Rijmkladboek fol. 12 V (Hs. A, blz. 410)

Gedichten 1636, blz 454

*(Derde Rijmkladboek)*De xxij^e. Psalm.

Mijn' hoeders zijn de goddelijcke zorgen.
 Wien kan 't misgaen, die rust op sulke borghen.
 De jeughd des velds plujck, jck in groener wejde,
 Bij frisse beeck. En G/god, met zijn gelejde
 (5) (W/wel op mijn' ziel) mij wijst gewenschte wegghen:
 Als die sijn' eer daer aen laet zijn geleghen.

Al stond jck oock in naerheidt onder aerde
 En in mijn licht de doodt; M/mij en vervaerde
 Haer' schaeduw niet. Want ghij met uwe roede
 (10) Mij bijstandt doet. Des is mij wel te moede.
 Ghij vult, daer 't zien degeene die mij haeten,
 Met eedle spijs en dranck, mijn' taefelvaeten.

Van V, mij 't hoeft met olij wordt bedroopen
 Die lieflijck lucht. Vw' miltheidt altijdt oopen
 (15) Versekert mij, dat jck, te geene daeghen
 Sal hebben stof om over haer te klaeghen.
 In 's heeren hof jck met der woon sal blijven;
 En waere weeld' aen mijnen geest beklijven.

17 Apr. 1623.

TRANSLITTERATIE

- vs. 8 M/mij en *dubbele punt(?)* vervaerde
 vs. 11 de geene (?)

MANUSCRIPTOLOGISCHE AANTEKENINGEN

- vs. 9 uwe[-n]
 vs. 11 zien [- *komma(?)*]
 vs. 15 geene[-n]
 Breed sluitteken dat de datering scheidt van de Psalm.

*(Gedichten 1636)**Psalm XXIII.*

MYn' harders zijn de Goddelijke zórgen.
 Wien kan 't misgaen, die rust op zulke borgen?
 Ik pluik de jeughd des velds, in groene weyde,
 By frisse beek. En God met zijn geleyde,
 (5) (Wel op mijn' Ziel) my wijst gewenschte wegen:
 Als die zijn' eer, daer aen, laet zijn gelegen.

Al stond ik ook, in naerheid, onder aerde,
 En in mijn licht, de doodt; my en vervaerde
 Haer schaeduw niet. Want ghy, met uwe roede,
 (10) My bystant doet. Des is my wel te moede.
 Ghy vult, daer 't zien de geenen die my haten,
 Met eedle spijs en drank, mijn taefelvaeten.

Mijn hoofdt van u, met Oly, wordt bedroopen,
 Die lieflijk lucht. Vw miltheidt altijdts open
 (15) Verzekert my, dat ik te geenen daegen,
 Zal hebben stoff, om over u, te klaegen.
 In 's Heeren hoff, ik met der woon zal blijven;
 En waere weeld, aen mijnen geest, beklijven.

Vs. 1 Initiaal over 3 regels.

COMMENTAAR

A **A.** Hoofts berijming van Psalm 23 komt voor in het z.g. Derde Rijmkladboek (voorkomend in Hs. A, UB Amsterdam II C 14) op folio 12 v, met de datering: 17 Apr. 1623. Een afschrift van het vers is opgenomen op pag. 597–598 van het z.g. „handschrift van Anna Roemers Visscher” (hs. 74 G 12 ter K.B. te 's-Gravenhage), maar vertoont enkele opmerkelijke varianten. Bij de uitgave van Hoofts *Gedichten* in 1636 verscheen deze berijming, op enkele punten omgewerkt, voor het eerst in druk; sindsdien bleef zij in alle uitgaven der *Gedichten* opgenomen.

Het manuscript in het Rijmkladboek vertoont slechts twee kleine verbeteringen. Dit wettigt het vermoeden, dat Hooft het vers eerst heeft geschreven, toen dit (voorlopig) zijn definitieve vorm gekregen had. Aan het einde van reg. 9, „met uwe roede”, schreef hij oorspronkelijk *uwen*, om daarna de *n* weer te schrappen; hetzelfde deed hij met de *n* van *geene(n)* in reg. 15. In het eerste geval is denkbaar, dat hij bij het overschrijven niet bedacht was op het (door het rijm bepaalde) woord „roede” en (overeenkomstig de Protestantse Bijbelteksten) „met uwen stave” of iets dergelijks in het hoofd had. — De komma in reg. 3 („plujek, jck”) heeft noch syntactische noch prosodische betekenis en zal wel verklaard moeten worden uit de wenselijkheid om in het manuscript duidelijk te onderscheiden tussen de *-jck* van „plujek” en het onmiddellijk daarop volgende pronomen *jck*.

NOTITIES

bij reg. 9: *met Uwe roede*. In *Waernemingen* 15, 116 constateert Hooft, dat woorden op *-e* vrouwelijk zijn. Het geval behoort dus wel tot de zeer vele, waarin hij na de Letterkundige Vergadering zijn buiging corrigeerde.

bij reg. 15: *te geene daeghen*. Bedoelt Hooft een accusatief? De dativus pluralis heeft bij hem een *-n*.

B **B.** Ook ditmaal handhaaft Hooft de strofe-vorm van de bij Hugenoten en Nederlanders voor kerkelijk gebruik aanvaarde berijmingen van Marot—De Bèze en Datheen, zodat zijn Psalm op dezelfde melodie zingbaar is.

In tegenstelling tot wat bij Psalm 3 het geval bleek, is het hier niet mogelijk tot een conclusie te komen omtrent de door Hooft gebruikte Bijbeltekst. Zijn berijming is zó vrij, dat eerder van een bewerking moet worden gesproken. Ten gevolge daarvan ontbreken de nodige vergelijkingsmogelijkheden en kan aan incidentele overeenkomsten met een bepaalde tekst moeilijk een decisieve waarde worden toegekend. Dit laatste geldt in het bijzonder ten aanzien van de Leuvense Bijbel, de na-Trentinische Vulgaat-vertaling. Deze heeft b.v. „Want al wandelde ick int midden

van *die schaduwe der doot . . .*”, terwijl de Reformatorische Bijbels slechts spreken van „duyster dal”; bij Hooft komt in dit verband in reg. 8 eveneens „de doodt” voor, en in reg. 9 „haer’ schaeduw”. Maar ook de berijming van Datheen vermeldt deze beide, zodat de overeenkomst met de Leuvense Bijbel niet zonder meer als bewijs van afhankelijkheid mag gelden. Datzelfde geldt voor Hoofts gebruik van het woord „roede” in reg. 9, al is de Leuvense vertaling de enige waarin dit woord voorkomt („u roede ende uwen stock”; de Protestantse Bijbels hebben alle: „uwen stoc ende staf”); het woord staat bij hem namelijk in rijmpositie, zodat de keuze even goed door het rijm kan zijn bepaald. Deze overwegingen winnen nog aan kracht door de onwaarschijnlijkheid van het feit dat Hooft uitgegaan zou zijn van een R.K. Bijbel. Naar alle waarschijnlijkheid steunde hij voor deze Psalm op de tekst van de meest gangbare Protestantse Bijbel: de Deux-aes; van opmerkelijke overeenkomsten met de Liesveldt-bijbels 1532–1542, zoals in Psalm 3, valt hier nergens iets te bespeuren.

Enkele reminiscenties aan de berijming van Datheen zijn onmiskenbaar. Het meest overtuigend is Hoofts gewagen van olie „die lieflijk lucht” in reg. 14. In geen enkele Bijbeltekst komt een dergelijke adiectivische bepaling voor; Datheen echter spreekt van „*rieckend oly goedich*”. Bovendien is er rijm-overeenkomst tussen de slotregels van Datheens en Hoofts eerste strofe; bij de eerste: versleghen – wegghen; bij de laatste: wegghen – gelegghen. In verband met deze twee rapprochementen mogen wij wel aannemen, dat ook de „schaduw van de doot”, waarover in de vorige alinea gesproken werd, inderdaad op Datheen teruggaat. – Het meest aannemelijk is de veronderstelling, dat Hooft zich bij het schrijven van zijn Psalm niet bewust naar Datheen heeft gericht, maar dat bepaalde regels en uitdrukkingen van diens berijming hem door het hoofd hebben gespeeld.

C. Zoals reeds werd opgemerkt, is Hoofts vers een betrekkelijk zeer vrije weergave van de oorspronkelijke Psalm geworden. De voornaamste verschillen zijn de volgende (ik citeer de Bijbelsalm naar de Deux-aes):

C

1. Hooft geeft in reg. 1 „De Heere is mijn Herder” weer door „Mijn’ hoeders zijn de goddelijcke zorghen”. De beide concrete substantieven uit de Bijbeltekst zijn dus vervangen door abstracties, terwijl bovendien de volgorde van subject en predicat werd omgezet.
2. In reg. 2 wordt „mij en sal niets ontbreken” omschreven door een retorische vraag met de strekking: hoe zou het mij dan anders kunnen gaan dan goed?
3. In reg. 3–4a vinden wij „Hij weydet mij op een groene Landouwe ende voert mij ten verschen watere” terug als: „De jeughd des velds plujck, jck in groener wejde, // Bij frisse beeck”. Met het oog op de Bijbeltekst moet „De jeughd des velds plujck jck” wel geïnterpreteerd worden als: aan het jonge, malse gras doe ik mij tegoed. Maar het is opmerkelijk, dat Hooft, die in reg. 1 de Bijbelse

beeldspraak sterk naar het abstracte had omgebogen en daardoor ontdaan van haar visuele kracht, hier op deze weg voortgaat. De precieus omschrijving in reg. 3 zoekt geen visualiteit, maar richt zich allereerst tot het begrip.

4. De Bijbelse constatering „Hij verquickt [Liesveldt: vermaect] mijne siele” wordt in reg. 5a een, door haar karakter van tussenvoeging slechts op Gods geleide betrokken, aansporing tot zijn ziel om welgemoed te zijn.
5. Reg. 6 geeft van het mystiek-geladen „om zijns naems wille” een rationele, maar daardoor tevens beperkende, interpretatie: omdat Hij dit als een erezaak beschouwt.
6. In reg. 7–9 verbindt Hooft (met weglating van het „dal”) de *duisternis* uit de Protestantse Bijbeltekst met de (waarschijnlijk aan Datheen ontleende) *schaduw van de dood*. Door deze tweeledigheid weet hij een climax te bereiken, die het beeld zowel klemmender als plastischer maakt: al stond ik ook in onderaardse duisternis met bovendien over mij de schaduw van de dood . . .
7. Reg. 10b, „Des is mij wel te moede”, heeft in de Bijbeltekst geen equivalent.
8. Terwijl in de Bijbelsalm het bereiden van de tafel, het uitgieten van olie op het hoofd van de gast en het volschenken van de beker één doorlopend geheel vormen, vat Hooft het eerste en het laatste samen in reg. 11 en 12, om het oliën van het hoofd in de eerste regel van de volgende strofe (reg. 13) als een afzonderlijke handeling een aparte plaats te geven.
9. Het „lieflijk luchten” van de olie in reg. 14a is, zoals wij reeds zagen, wel aan Datheen ontleend.
10. Vanaf reg. 14b wijkt Hooft af van de structuur in de Bijbeltekst. Terwijl deze de conclusie omtrent het voortduren van Gods weldadige zorg uitdrukt door een simpel futurum („Dat goede ende de barmherticheyt sullen mij volgen mijn leefdage, ende sal blijven in den huise des Heeren eewichlijk”) geeft hij daaraan een meer rationele vorm: „Vw' miltheidt . . . versekert mij, dat . . .” Bovendien vervangt hij de positieve zegswijze door een negatieve: „. . . dat jck, te geene daeghen Sal hebben stof om over haer te klaeghen”.

Er vallen in deze afwijkingen van de oorspronkelijke tekst in het algemeen twee tendenzen te onderkennen. De eerste doet zich gelden in de punten 1, 2, 3, 5 en 10; Hooft houdt vast aan de grondgedachte van de Psalm, maar brengt deze over in de rationeler en abstracter sfeer van het betogend denken: van een *geloofslied* maakt hij een (ietwat betogende) *belijdenis*. De tweede tendens (in de punten 4, 6 en 7), die wij de persoonlijke zouden kunnen noemen, sluit zich daar gemakkelijk bij aan; in zijn ratio-

neel geformuleerde belijdenis accentueert Hooft wat voor hem bij het schrijven van zijn Psalm blijkbaar van primaire betekenis was: enerzijds de duisternis in de slagschaduw van de dood, anderzijds het wel-te-moede-zijn. Door de poging aan het laatste vast te houden ondanks het eerste, sluit deze bewerking van Psalm 23 in strekking geheel aan bij het belijdende betoog uit *Dankbaar genoeg* (vgl. de Commentaar bij Psalm III, sub G).

D. Ook de poëtische structuur van deze berijming wordt beheerst door het feit, dat zij eerder bedachtzaam-betogende belijdenis dan zingend geloofslied is. Een emotionele climax komt er eigenlijk niet in voor; reg. 7-9a zouden een aanloop daartoe hebben kunnen worden, maar deze opvaart wordt door de abrupte, korte zinnen van reg. 9b-10 dadelijk weer afgeremd. Een tweede kenmerk is de voor Hooft bijzonder weinig synthetische bouw van dit vers; het bestaat uit een opeenvolging van korte, soms zelfs héél korte, zinnen die elk een vrijwel afgeronde en afgesloten gedachte omvatten. Als gevolg daarvan zijn de pauzen tussen deze zinnen lang, wat weer de gang van het vers vertraagt. En zelfs de precieuse omschrijving in reg. 3 bleek, zoals wij zagen, een min of meer rationeel karakter te hebben.

E. Enkele woordverklaringen:

reg. 3: *groener*: groene (datief-vorm en géén comparatief).

„ 7: *naerheidt onder aerde*: onderaardse duisternis.

„ 8: *En in mijn licht de doodt*: en (al stond) de dood mij in 't licht.

„ 14: *lucht*: riekt, geurt.

F. De datering van het vers op 17 april 1623 maakt het ons mogelijk na te gaan, onder welke omstandigheden het geschreven werd. April 1623 moet voor Hooft een rouwmaand zijn geweest. Omstreeks de 10de had zijn oudste zoon Cornelis — gedoopt op 12 april 1611 en dus waarschijnlijk enkele dagen eerder geboren — twaalf jaar moeten worden; in plaats daarvan was hij ruim twee maanden tevoren, op 30 januari 1623, begraven. De datum van de lege verjaardag kan moeilijk anders dan Hooft opnieuw met zijn verlies hebben geconfronteerd. Enkele dagen later wordt het Pasen: feest van het geloof in de overwinning op de dood. En het is op de Tweede Paasdag, dat Hooft op de hierboven aangegeven wijze Psalm 23 bewerkt tot een betrekkelijk zelfstandig geformuleerde geloofsgetuigenis. Naar ik meen, moet het daarom waarschijnlijk worden geacht, dat deze berijming haar aanleiding gevonden heeft in de spanning tussen leed en geloof, tussen de rouw en het Paasfeest. Als dit juist is, laat de essentie daarvan zich nauwelijks beter weergeven dan met de woorden die Hooft ruim vier jaar later in zijn *Dankbaar genoeg* (reg. 13) zelf zou gebruiken: „U(= God) zing jck desen lof, in 't midden van het lijden”.

Het verdient opmerking, dat de berijmingen van Psalm 3 en 23 in motief nauw met elkaar verwant zijn. In beide gaat het om de zorg van God voor

de mens. Er is alleen dit verschil, dat in Psalm 3 de dichter, met een beroep op die voortdurende zorg, God smeekt een dreigende ramp van hem af te wenden (vgl. aldaar, strofe 5), terwijl hij in Psalm 23 getuigenis aflegt van zijn geloof onder alle, zelfs de vreselijkste, omstandigheden (en dus ook: ondanks een gevallen slag).

G. Bij vergelijking van de tekst in het Derde Rijmkladboek met die van de kopie in het Haagse handschrift en met die in de uitgave der *Gedichten*, blijken de varianten goeddeels slechts de spelling en de interpunctie te betreffen. In dit verband kan daaromtrent volstaan worden met de opmerking, dat de kopiïst in hs. 74 G 12 blijkbaar eerder bij een eigen spellingsysteem aansluit dan bij dat van Hooft. Wellicht heeft hij zich het vers laten dicteren of schreef hij dit uit zijn geheugen op. Dat zou ook kunnen verklaren, waarom bij hem — in afwijking zowel van het Rijmkladboek als van de *Gedichten* — in reg. 7 een lidwoord voorkomt: „onder *d'* aerde”; een dergelijke kleine onnauwkeurigheid is dan nog begrijpelijker dan bij kopiëren.

Er komen evenwel ook belangrijker varianten voor. In het volgende overzicht wordt het Rijmkladboek met R, de Haagse kopie met H, en de uitgave der *Gedichten* (1636) met *Ged.* aangeduid:

	R	H	Ged.
reg. 1	hoeders	<i>harders</i>	harders
„ 3a	De jeughd des velds plujck, jek...	De jeugd des veldts pluijk ik, ...	Ik pluik de jeughd des velds, ...
„ 3b	in groener wejde,	in <i>groene</i> wejde,	in groene weyde,
„ 11	degeene	de gene	de geenen
„ 13	Van V, mij 't hooft met olij wordt be- droopen	Van u mij 't hoofd met Oli wordt be- dropen,	Mijn hoofd van u, met Oly, wordt bedroopen,
„ 14	altijdt	altijdt	altijds
„ 15	geene	<i>geenen</i>	geenen
„ 16	over haer	<i>over u</i>	over u,

In het algemeen komt H overeen met R, om echter in de vier door cursivering aangegeven gevallen aan te sluiten bij *Ged.* Van deze laatste overeenkomsten is de tweede („groene” in plaats van „groener”) weinig overtuigend; op zichzelf zou zij gemakkelijk verklaard kunnen worden uit onnauwkeurig horen, onthouden of lezen van de kopiïst. Hetzelfde zou men kunnen opmerken van „geenen” voor „geene” in reg. 15, als de enigszins vreemde vorm in R (zie de Notitie bij deze regel, hierboven sub A) een verbetering niet waarschijnlijk maakte. De beide andere varianten laten een dergelijke verklaring echter niet toe, en moeten wel op een van R afwijkende versie steunen, waarin ook „groene” en „geenen” kunnen zijn voorgekomen. De afschrijver van H heeft dus blijkbaar een versie gekend, die tussen R en G in stond. Daaruit valt af te leiden, dat

Hooft — nadat hij zijn berijming van Psalm 23 in het Rijmkladboek had ingeschreven — een afschrift gemaakt heeft (wellicht voor Anna Roemers Visscher), waarin hij enkele wijzigingen aanbracht; dit afschrift ligt ten grondslag aan H. Bij de uitgave van 1636 handhaafde Hooft de aangebrachte veranderingen, maar bovendien werkte hij in reg. 3 de inversie weg — wellicht ter wille van een metrische verbetering door eliminatie van de accent-verspringing in „dēs vēlds plūjck ĳck” — en maakte hij de constructie van reg. 13 minder gewrongen; in reg. 11 voorzag hij „de geene” van een meervouds-*n*, en in reg. 14 verving hij „altijdt” door „altijds” (met toevoeging van de adverbiale *s*). Terwijl de varianten van reg. 3 en 13 kennelijk vooral ten doel hebben het vers soepeler en lichter van toon te maken, moeten die welke ook reeds in H voorkomen, wel verklaard worden uit de wens om de berijming een wat minder abstract karakter te geven en dichter te doen aansluiten bij de Bijbeltekst. In reg. 16 werd dit door de wijziging van „over haer” (= over de mildheid van God) in „over u” (= over God) inderdaad bereikt; in reg. 1 daarentegen past „harders”, vooral als meervoud, minder goed dan „hoeders” bij het abstract gebleven subject „de goddelijke zorghen”.

PSALM 45

Derde Rijmkladboek fol. 25R - 26V (Hs. A, blz. 435-438)

De tekst begint op 2/3e van fol. 25 R, onder „Pooght ghij, met vliet van rouw”, en is als volgt verdeeld:

op fol. 25 R vs. 1- 8 (1e strofe);

op fol. 25 V vs. 9-32 (2e- 4e strofe);

op fol. 26 R vs. 33-56 (5e- 7e strofe);

op fol. 26 V vs. 57-80 (8e-10e strofe).

Gedichten 1636, blz. 454-457

*(Derde Rijmkladboek)*DE XLVe. PSALM.

- Mijn togtigh hart reedt toe om aen te vangen
 IJet, dat verdoof all' andere gezangen.
 Mijn geest wort vlug, en opvaert, om nae reên,
 'T verheven lof eens koninx wt te breên.
- (5) Gelijk een pen van wisser handt bewoghen
 Haer' konst ontvouwt met voeghelijke tooghen;
 Zoo wenscht mijn tong te wejden; en die val
 Met zijnen swier mijn rijm naebootzen zal.
- Bij v, o schoonst', in schoonigheit geleeken
- (10) Blijft alle jeughd van schoonheits eer versteeken;
 Gelijk als swight elk lidt, hoe groot in bóogh,
 En strijkt zijn roem voor d' edelheit van 't óogh.
 'T korael vws monds, die lippen liefbesneeden
 Staen nae den standt van inborsts lieflijkheden.
- (15) De zeghen gods, die alle rampen stujt,
 Houdt v daerom beschut, eeuw in, eeuw wt.
- De djere riem vermaelt met perletejkens,
 'T gevest gesmeedt vol blinkend' oosterkejkens,
 Aen staele kling, in guld' ijvoore scheê,
- (20) Prael' op vw' dij', en mann', o heldt, uw schreê.
 De koning leef. O godlijk personaedje,
 Het mildt geluk verlief' op deez' sieraedje,
 En sleep v nae. Trek op, der Trouw te baet,
 Ter armen hulp, gerechtigheids soldaet.

MANUSCRIPTOLOGISCHE AANTEKENINGEN

- vs. 7 (a) en dien val
 (b) en die[-n] val
 (c) en [-die[-n]]≤dien≥ val
 (d) en [-die[-n]]≤die[-n]≥ val
- vs. 8 mijn [-d] rijm (Stond in Hoofts klad *dicht*?)
- vs. 9 (Er kân, na *Bij v*, eerst *elck* begonnen zijn, waarvan de *e* en de inzet van de *l* geschreven waren toen Hooft zich bedacht en op het reeds geschrevene *o schoonst'* begon. Dus: [el +]<o (*lange*)s>choonst'. Mogelijk ook werden oorspronkelijke *o* en lange *s* slechts bijgewerkt.)
- vs. 20 dij[-∞]<apostrofe> (Mogelijk: dij[-en]<apostrofe>)
- vs. 22 deez' [-ci] sieraedje
- vs. 23 sleep [-vw] v nae
- vs. 24 gerechtighei[d +]<t>s

*(Gedichten 1636)**Psalm XLV.*

MYn togtigh hart reedt toe om aen te vangen
 Yet, dat verdoof all' andere gezangen.
 Mijn geest wordt vlug en opvaert om nae reên,
 't Verheven loff eens Koninks uyt te breên.
 (5) Gelijk een pen van wisser handt bewogen
 Haer' konst ontvouwt, met voegelijke toogen,
 Zoo wenscht mijn tong te weyden, en dien val,
 Met zynen swier, mijn rijm naebootzen zal.

By u, o schoonst' in schoonigheidt geleeken,
 (10) Blijft alle jeughd van schoonheidts eer versteeken;
 Gelijk als swight elk lidt, hoe groot in bóogh,
 En strijkt zyn roem voor d' edelheid van 't óogh.
 't Korael uws monds, die lippen lief besneeden
 Staen nae den standt van inborsts lieflijkheden.
 (15) De zegen Gods, die alle rampen stuyt,
 Houdt u, daerom beschut, eeuw in, eeuw uyt.

De diere riem vermaelt met perleteykens,
 't Gevest gesmeedt vol blinkend' oosterkeykens,
 Aen staele kling, in guld' yvoore scheê,
 (20) Prael', op uw dy, en mann' o heldt uw schreê.
 De koning leef. O Godlijk personaedje,
 Het mild geluk verlief op deez' sieraedje,
 En sleep' uw nae. Trek op, der trouw te baet,
 Ter armen hulp, gerechtigheidts soldaet.

Vs. 1 Initiaal over 3 regels.

(Derde Rijmkladboek)

- (25) Vw' rechterhandt v wondren zal met slaeghen,
En baeren schrik, en vlucht, en nederlaeghen;
Vw' scherpe pijl onttornen, met zijn' móórdt,
In 't midden zelf, der vijanden slaghóórdt.
Vw' tróón en weet van wanklen nocht van zijghen
- (30) Nocht mijn, nocht storm en zalz' aen 't glijen krijghen.
Tot wvent staegh de scepter blijft gehujst,
Dien billijkheit v vestight in de vujst.

Gelijkdoens lust heeft vw gemoedt bevangen,
Die afkeer maekt van goddelooze gangen,
- (35) En dat v god, ver boven vws gelijk,
Met zijn' genaed' en vreughdezalve strijk'.
Komt ghij, met staet, ter hooghe poort wt treden
Van 't elpen slot, zoo aessemen vw' kleeden
Een zoete lucht van kassia, waer meê
- (40) gebrooken is de Mijrrh' en aloë.

De dochters preusch der koningen en heeren,
Vermast van pracht, vw' heerlijkheit stofferen.
Hoe blinkt de brujdt, die t' uwer rechter staet!
Van haer gezeet, is klinkklaer goudt de draedt.
- (45) Hoor, deirn', en vat, hier is de knoop geleghen.
Als met een spons, schik wt het hart te veeghen
Vw maeghschap breedt, en wat de Nijlkant dórst;
En hang het heel aen vwen oppervorst.

Vw schoonheit zal zoo doend' hem 't hart ontschaeken,
(50) En met een' vlam, die zelden slujmert, blaeken.
Buight vrij de knie. vw eer in ootmoedt lejdt.
Hij is vw Prins. aenbidt zijn' maejestejt.
De Jofferschap der heerschende geslachten
Van 't trotse Thijr, zal aen vw drempel wachten,
- (55) Om, met schenkaedj' en overheusse groet,
Te vallen v, als ghij verschijnt, te voet.

TRANSLITTERATIE

- vs. 37 wttrededen (?)
vs. 40 gebrooken (sic!)

MANUSCRIPTOLOGISCHE AANTEKENINGEN

- vs. 28 [—Het]≤In 't≥ midden [— der vijantlijke] zelf
vs. 31 de [—schep] scepter
vs. 43 t' vwer [—l] rechter staet [*komma* +]<*uitroepteken*>
vs. 51 knie[—*komma*]*punt*[—*ronde haak*] vw eer in ootmoedt lejdt [—*ronde haak*]*punt* (Misschien beide malen <*punt*>)
vs. 52 [—En bidt h]≤Hij≥ is vw Prins [—*komma*] *punt*

(*Gedichten 1636*)

- (25) Vw' rechterhandt u wondren zal met slaegen;
 En baeren schrik, en vlucht en nederlaegen:
 Vw scherpe pijl ontornen met zyn' moordt,
 In 't midden zelf, der vyanden slaghoordt.
 Vw troon en weet van wanklen nocht van zijgen,
 (30) Nocht Mijn, nocht storm en zalz' aen 't glyen krijgen.
 Tot uwent staeghs de scepter blijft gehuyst,
 Dien billijkheid u vestight in de vuyst.

- Gelijkdoens lust heeft uw gemoedt bevangen,
 Die afkeer maekt van Goddelooze gangen;
 (35) En dat u God, ver boven uws gelijk,
 Met zyn genaed' en vreughdezalve strijk'.
 Komt ghy, met staet ter hooghe poort uyttreeden,
 Van 't elpen slot, zoo aessemen uw' kleeden
 Een' zoete lucht van Kassia, waer meê
 (40) Gebroken is de Myrrh' en Aloë.

- De dochters preutsch der koningen en heeren
 Vermast van pracht uw' heerlijkheid stoffeeren.
 Hoe blinkt de Bruydt die t' uwer rechter staet!
 Van haer gezeet is klinkklaer goudt de draedt.
 (45) Hoort, deyrn, en vat, hier is de knoop gelegen.
 Als met een spons schikt uyt het hart te veegen
 Vw maeghschap breedt, en wat de Nijlkandt dorst;
 En hangt het heel aen uwen oppervorst.

- Vw' schoonheid zal, zoo doend' hem 't hart ontschaeken,
 (50) En met een' vlam, die zelden sluymert, blaeken.
 Buygh vry de knie. uw' eer in ootmoedt leyt.
 Hy is uw Prins. Aenbid zyn Maejesteyt.
 De Iofferschap der heerschende gheslachten
 Van 't trotse Thyr, zal aen uw' drempel wachten,
 (55) Om, met schenkaedj' en overheusse groet,
 Te vallen u, als ghy verschijnt, te voet.

(Derde Rijmkladboek)

- Beij rijkdoom v zal smeeken en gemeente.
 O koninx kindt, hoe steekt ghij in 't gesteente!
 Het binnenst is nae 't bujtenst t' eenemael,
 (60) En alles stijf van 't gloorende metael.
 Als hoflijk ghij komt t' hujs den bruidegoome,
 In pausgewaedt, met gebordujrden zoome,
 Wat hebt gh' een schaer gespeelen tot geleij,
 En maeghdenstoet, in orden van een' reij!
- (65) Zoo trekken heen die heughelijke troepen,
 Door dommeldrang, en heiltoewenschend roepen,
 Ter braeve burgh. De groote deuren gaen
 Aen weêrzijd' op, v wijken, en ontfaên.
 Vw' afkoomst oudt, die eeuwelijke rije,
 (70) Van *overheên* der Memphisch' heerschappie
 Verrijsen zal in vwe kindren, wien
 Hun lot zal zijn der werelt te gebiên.
- O zaeligh paer, dat straelt als hemellichten!
 Indien de doodt ontworstelen mijn' dichten,
 (75) Vws klaeren naems doorluchtighe geschal,
 Van lidt tot lidt, de naeneef hooren zal.
 Alzoo dat v de volken zullen danken,
 Met eenen zin, in veelerleije klanken,
 Al 't aertrijk om; en nemmer, nemmermeer
 (80) En zal de glans besterven van vw eer.

Apr. 1625.

MANUSCRIPTOLOGISCHE AANTEKENINGEN

- vs. 57 [O?+]ej (Mogelijk ook werd de *B* slechts bijgewerkt.)
 vs. 58 [—Hoe blinkt ghij b(i?)]≤O koninx kindt,≥ hoe
 vs. 70 (In margine een reeks open varianten naast *overheên* :)
meerdereaers
steigheraers
vijselaers
staepelaers
vorderaers
 vs. 73 hemellichten [*komma* +]<*uitroepteken*>
 Sluitteken ter hoogte van de datering.

(Gedichten 1636)

- Bey rijkdoom zal u smeeken en gemeente.
 O koninks kindt, hoe steekt ghy in 't gesteente!
 Het binnenst is nae 't buytenst t' eenenmael,
 (60) En alles stijft van 't gloorende metael.
 Als hoflijk ghy t' huys komt den Bruydegóóme,
 In Paus gewaedt, met gebordujrden zóóme,
 Wat hebt gh' een schaer ghespeelen tot gheley,
 En maeghden stoet, in orde van een' rey!
- Zoo trekken heen die heughelijke troepen,
 Door dommeldrang en heyl toe wenschend roepen,
 Ter braeve burgh. De groote deuren gaen
 Aen weêrzijd' op, u wijken, en ontfaên.
 Vw' afkoomst oudt, die eeuwelijke rye
 (70) Van overheên der Memphisch' heerschappye
 Verrijzen zal, in uwe kindren, wien
 Hun lot zal zyn der wereldt te gebiên.
- O zaeligh paer, dat straelt als hemellichten!
 Indien de doodt ontworstelen myn' dichten,
 (75) Vws klaeren naems doorluchtighe gheschal
 Van lidt tot lidt, de naezaet hooren zal.
 Alzoo dat u de volken zullen danken
 Met eenen zin, in veelerleye klanken,
 Al 't aerdtrijk om, en nemmer nemmermeer
 (80) En zal de glans besterven van uw' eer.

COMMENTAAR

A. A. Hoofts berijming van Psalm 45 beslaat in het z.g. Derde Rijmkladboek (voormalig Recueil II C 14 ter U.B. te Amsterdam) de folio's 25 r (tweede gedeelte) tot en met 26 v, en is daar gedateerd: Apr. 1625. Evenals die van Psalm 23 komt zij in afschrift voor in het z.g. „handschrift van Anna Roemers Visscher” (hs. 74 G 12 ter K.B. te 's-Gravenhage), en wel op pag. 608–610. Een tweede afschrift is te vinden in een verzameling gedichten van Hooft, door P. Leendertz Wz. „hs. G” genoemd (zie *Gedichten van P. C. Hooft*, ed. Leendertz–Stoett, I, xiii–xiv), thans in het bezit van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (K.A. CLXXIae); aldaar fol. 94r–95r; er is geen reden aan te nemen, dat de kopieën der Psalmen in dit manuscript van de hand van Hooft zelf zouden zijn. Voor het eerst werd deze berijming gedrukt in de uitgave der *Gedichten* van 1636, waarna zij in alle volgende uitgaven bleef opgenomen.

De in het Rijmkladboek ingeschreven tekst bevat verbeteringen in een vrij groot aantal regels. Die in de regels 20, 22, 23, 24, 31, 43, 51, 57 en 73 zijn kennelijk het gevolg van verschrijvingen of onbeduidende veranderingen in spelling en interpunctie; ik verwijs daarvoor naar het tekst-critisch apparaat zonder er hier nader op in te gaan. De overige verbeteringen zijn van meer belang, omdat er uit valt af te leiden dat Hooft onder het inschrijven van zijn Psalm voortdurend bedacht bleef op verhoging van de poëtische kracht van zijn vers. In reg. 7 aarzelde hij blijkbaar tussen „dien val” en „die val”, om tenslotte aan „die” de voorkeur te geven. – In reg. 8 doet de doorgestreepte letter *d* vóór „rijm” het vermoeden opkomen, dat Hooft aanvankelijk „mijn dicht” in het hoofd en wellicht ook op zijn klad had. – In reg. 9 heeft onder het begin van „o schoonst” wellicht iets anders gestaan, misschien een *e* met de aanvang van een *l*; mogen wij daarbij denken aan het begin van „elck”, en aan een constructie waarbij reg. 9 b.v. geluid zou kunnen hebben: „Bij v elck een, in schoonigheit geleecken”? – De verbeteringen in reg. 28 doen duidelijk uitkomen, dat de oorspronkelijke lezing luidde: „Het midden der vijantlijke slaghóórdt”. – In reg. 52 begon Hooft met „En bidt h(em aen?)” te schrijven, maar in het derde woord brak hij deze inzet af, schrapte die en verving hem interlineair door „Hy”. – In reg. 57 schreef Hooft de B van „Bey” wellicht over een oorspronkelijke O heen; dit zou er op kunnen wijzen, dat hij onder het overschrijven de volgorde van de reg. 57 en 58 omkeerde. Indien dit inderdaad het geval is geweest, hangt de verandering in reg. 58 daar ongetwijfeld mee samen; hier schreef Hooft eerst „Hoe blinkt ghij b(i?) . . .”, om dit daarna weer te schrappen en de regel te beginnen met de vocatief „O koninx kindt”. – Voor zover valt na te gaan, betekenen al deze wijzigingen inderdaad een poëtische winst.

Opmerkelijk is, dat bij reg. 70 naast „overheên” in margine een vijftal open varianten staan aangegeven: „meerdereaers – steigheraers – vijselaers – staepelaers – vorderaers”. Blijkbaar zocht Hooft naar een tekenender woord dan „overheên”, waarbij hem kennelijk iets als *semper augustus* („altyt vermeerder des Rycks”, zoals Vondel vertaalt; zie *WB V*, 604) voor de geest stond. Hij is er echter niet in geslaagd een hem bevredigende oplossing te vinden; bij de uitgave der *Gedichten* in 1636 werd het oorspronkelijke „overheên” gehandhaafd.

NOTITIES

bij reg. 20: Hooft schreef oorspronkelijk „dij”, maar voegde een apostrofe toe. Hij achtte „dije” twee-lettergrepig vrouwelijk, en de elisie van *-e* moest met een apostrofe worden aangeduid (zie ook het onmiddellijk voorafgaande „vw’”).

bij reg. 23: Hier schreef Hooft oorspronkelijk „vw”, maar schrapte dit en verving het door „v”. Reeds \pm 1615 verbeterde hij vaak possessief *u* tot *uw*; in 1636 zette hij dit consequent door. Wij mogen dus aannemen, dat hij in deze tijd (1625) de scheiding van *u* en *uw*, waar hij die (ouder gewoonte) verwaarloosd had, aanbracht. In de *Waernemingen* (zie 66, 77) zijn ze scherp gescheiden.

B. Hooft houdt zich ook in deze berijming aan de strofe-vorm van „’t gemeene Psalmboek”, zodat zijn Psalm op dezelfde melodie gezongen kan worden als die van Datheen.

B

Ondanks de grote zelfstandigheid waarmee de Bijbeltekst bewerkt en uitgebreid werd, wijzen een reeks kleine details toch de Deux-aes aan als de Bijbel waarvan Hooft is uitgegaan. De voornaamste daarvan zijn:

reg. 38: „’t elpen slot” bij Hooft correspondeert met vs. 9 van de Deux-aes („wanneer ghy uit den Elpenbeenen Palleyse daer henen tredet . . .”). De Liesveldt-bijbel daarentegen heeft een geheel andere vertaling („men verblyt hem dijns over yvoren tempelen”), terwijl ook bij Datheen („ . . . als ghij, o coninck machtich // Uit u camer en Yvooren Throon gaet”) de gedachte aan het elpen slot niet terug te vinden is.

reg. 63: Hoofts „schaer gespeelen” vinden wij in de Deux-aes als „speelghenooten” terug, terwijl de Liesveldt-bijbel slechts spreekt van „maechden” en Datheen van „staet-jonckvrouwen”.

reg. 67: „Ter braeve burgh”. In overeenstemming met wat hierboven bij reg. 38 opgemerkt werd, correspondeert „burgh” weer met „des Coninx Palleys” uit de Deux-aes, terwijl de Liesveldt-bijbel opnieuw „den tempel des coninx” en Datheen „den throon” vermeldt.

De „vreughdezalve” in reg. 36 sluit zowel aan bij de Deux-aes („gesalft

met vreuchden olye”) als bij Datheen („met vreuchden oly soet // Ghesalf”), terwijl de Liesveldt-bijbel heeft: „met olye der blijshappen”.

Behalve de Deux-aes behoort ook Datheen tot de achtergrond van Hoofts berijming. De meest overtuigende aanwijzing daarvoor vinden wij in de aanhef van deze laatste (reg. 1–2). Het daar voorkomende inchoativum vindt noch in de Deux-aes (“Mijn herte dichtet een fijn liet”) noch in de Liesveldt-bijbel („Mine herte dichtet wat goets”) steun, maar wel in de aanhef van Datheen: „Mijn hert wilt nu een seer schoon liet voortbringhen”. – Bovendien zou men de vanzelfsprekendheid waarmee Hooft – in afwijking van de Bijbeltekst die zich over haar nationaliteit niet uitlaat – de bruid als een Egyptische prinses tekent, kunnen toeschrijven aan invloed van het „argument” dat hij in zijn Datheen boven de 45ste Psalm vond: „Dese Psalm is een Bruyloft liedt Christi ende zijner Gemeynte, daer van dat de Bruyloft Salomonis met de dochter Pharaonis, een voorbeelt is geweest”. Deze interpretatie was omstreeks 1625 echter zó algemeen, dat Hooft stellig het „argument” van Datheen niet nodig had om er mee vertrouwd te raken.

- C** C. Ongeveer de helft van Hoofts Psalm bestaat uit een vrij nauwkeurige weergave van de Bijbeltekst. De rest is uitbreiding, in de letterlijke zin van: uitwerking van wat in de oorspronkelijke Psalm slechts kort wordt aangeduid. Deze uitwerking is er in de eerste plaats op gericht, de schoonheid en heerlijkheid van bruidegom en bruid nóg stralender te doen uitkomen. In tegenstelling tot wat bij zijn bewerking van Psalm 23 het geval bleek (zie de Commentaar aldaar, sub C, 3), is Hooft er hier om die reden voortdurend op uit, de visuele kracht van zijn vers tot het uiterste op te voeren. Het korte (4de) Bijbelvers uit de Deux-aes: „Gort u swaert aen uwe zijde, ghij Helt, ende verciert u schoon”, vindt zijn weerslag in reg. 17–20, waar metterdaad alle pracht van riem, gevest en schede van het zwaard beschreven wordt; op analoge wijze geven reg. 29–32 een uitwerking van het 7de Bijbelvers: „Godt (,) uwen stoel blijft altoos ende eewelijck, de Scepter uws Rijcx is een veerdich Scepter”. Deed de beschrijving van reg. 17–20 reeds vermoeden dat Hooft zich deze opperste pracht onwillekeurig enigszins in 17de-eeuwse Westeuropese trant voorstelde, de vermelding in reg. 30 van de „mijn” naast de „storm” (bestorming) doet onweerlegbaar uitkomen dat hij de onoverwinnelijkheid van de bruidegom tekent naar het model van zijn eigen tijd. De 17de eeuw kende echter aan de historiciteit van dergelijke details niet dezelfde waarde toe als de onze; bovendien werd, zoals uit Datheens „argument” bleek, onder de bruidegom eigenlijk Christus verstaan, zodat er geen aanleiding behoefde te bestaan voor een al te nauwe binding aan het Salomonische tijdvak.

Bij de bruid gaat Hooft op dezelfde wijze te werk, zoals vooral blijkt uit reg. 58–60 die een weergave zijn van het 14de Bijbelvers: „Des coninx dochter is gantsch heerlijk inwendich, sy is met gulden stucken becleet”.

Uit dit laatste voorbeeld blijkt bovendien dat Hooft zich, ter wille van de duidelijkheid en de structuur van zijn vers, kleine afwijkingen veroorlooft; zo handhaaft hij van reg. 58 tot 72 de (in reg. 45 ingezette) aanspraak tot de bruid, terwijl in vss. 14 t/m 16 van de Bijbelsalm niet *tot*, maar *over* haar gesproken wordt. Op analoge wijze richt hij in zijn slotstrofe het woord tot bruidegom en bruid gezamenlijk („O zaeligh paer”), hoewel uit het corresponderende Bijbelvers („Ick wil uws naems gedencken van kints tot kints kinderen, daerom sullen u dancken de volcken altoos ende eewichlijck”) niet valt op te maken wie hier toegesproken wordt. Zodoende verkrijgt Hooft echter een veel bevredigender structuur:

strofe 1: inleiding; strofe 2 t/m 6 (eerste helft): aanspraak tot de bruidegom; strofe 6 (tweede helft) t/m 9: aanspraak tot de bruid; strofe 10: concluderende aanspraak tot het bruidspaar.

In het algemeen trouwens blijkt Hooft er naar te streven, de betrekkelijk losse bouw van de Bijbelsalm om te zetten in een hecht en logisch-samenhangend geheel.

Opmerking verdient de toevoeging aan het einde van reg. 65–68: „De groote deuren gaen // Aen weêrzijd’ op, u wijken, en ontfâen”. De met deze regels corresponderende tekst van de Deux-aes („Men leytsse met vreuchden ende vrolycheyt, ende gaen in des Conincx Palleys”) gewaagt niet van het openwijken der deuren. Het lijkt waarschijnlijk, dat Hooft bij deze uitbreiding gedacht heeft aan Psalm 24, de intochtspalm, met in vss. 7 en 9 de vermaning tot de poorten om zich te openen voor de binnentredende Koning der ere. Als dit juist is, zouden wij daaruit mogen afleiden dat hij deze Psalm inderdaad christologisch interpreteerde, en dat in reg. 21 de betiteling van de bruidegom-koning als „godlijk personaedje” daarmee wellicht verband houdt.

D. Hoofts berijming van de 45ste Psalm is een typisch Renaissance-gedicht geworden. Niet alleen de keus der afzonderlijke woorden, maar ook de formulering van de gedachte en de zinsconstructie worden beheerst door een voorkeur voor het ongemene, het precieuse, soms zelfs het pralende. Bovendien is tot in de details toe alles even zorgvuldig door-dacht en uitgebalanceerd. Het voortdurende spel van assonanties, binnenrijmen, alliteraties, klankdominanties en (incidentele) enjambementen maakt een essentieel bestanddeel van het vers uit. Een typerend voorbeeld van dit spel vindt men in reg. 11–14:

D

Gelijk als swight elk lîdt, hoe groot in bóogh,
 ↑ ┌──────────┐ ┌──────────┐
 En strijkt zijn roem voor d' edelheit van 't óogh.

'T korael vws monds, die lippen liefbesneeden
 ↓ ↓ ↓ ↓ ↓
 Staen nae den standt van inborsts lieflijkheden.

In deze sfeer moet m.i. ook aangenomen worden, dat het rijm tussen het eerste en het laatste woord van strofe 8 (Bey – rey) niet op een toeval berust, evenmin als het ketenrijm in reg. 67–68, die ook reeds uit anderen hoofde belangrijk bleken: „De groote deuren *gaen* // *Aen* weêrzijd' op, u wijken, en ontfaên”.

Van een spontaan opgewelde en neergeschreven berijming is hier dus geen sprake. Wij hebben integendeel te doen met een poëtisch werkstuk, waarbij de dichter zijn krachten toetste door zichzelf de zwaarste en meest gecompliceerde eisen te stellen. Des te opmerkelijker is het daarom, dat Hooft desondanks een zó gaaf en overtuigend geheel wist te bereiken. Geen ogenblik gaat de stuwkracht van het vers verloren; de preciositeit van de poëtische structuur is volkomen in overeenstemming met de beschrijving van de overstelpende pracht in de verschijning van bruidegom en bruid; de technische kunststukjes blijken te zeer in het vers geïntegreerd om de aandacht meer dan wenselijk naar zich af te leiden. Hoofts Psalm is niet alleen in technisch, maar ook in creatief opzicht een meesterstuk. Bij het schrijven er van moet heel zijn psyche in een uiterste van spanning en concentratie betrokken zijn geweest.

E E. Een aantal woordverklaringen is bij de commentaar op deze Psalm stellig niet overbodig.

- reg. 1. *toghtigh*: begerig.
reedt toe: maakt zich gereed.
- „ 2. *verdoof*: doe verstommen.
- „ 3. *wort vlug*: krijgt vleugels (*Kiliaen*: vlogghe = volucer, volabilis, volatui maturus, pennipotens).
nae reên: naar behoren, zoals het betaamt.
- „ 4. *wt te breên*: te verbreiden.
- „ 6. *voeghelijke tooghen*: fraaie trekken.
- „ 7. *die val*: die (welluidende) woordenval (van mijn tong).
- „ 11. *bóogh*: roem (bogen: zich beroemen).
- „ 12. *strijkt zijn roem*: zijn roemen laat varen.
- „ 14. *staen nae den standt van*: komen overeen met.
- „ 17. *djere*: kostbare.
vermaelt met perletejkens: versierd met borduursels van paarden.
- „ 18. *oosterkejkens*: edelstenen uit het Oosten.
- „ 23. *sleep v nae*: volg u op de voet.
- „ 24. *gerechtigheids soldaet*: (vocatief).
- „ 25. *v wondren zal met slaeghen*: zal u verwonderen door (de kracht van zijn) slagen.
- „ 27. *onttornen*: losmaken, vaneen doen wijken.
- „ 30. *mijn*: nl. ter oplazing van versterkingen (in één verband te zien met „storm”; tezamen: stormaanval).
- „ 33. *gelijkdoens lust*: lust tot „recht doen”, tot rechtvaardigheid.
- „ 34. *afkeer maekt*: (bij anderen) afkeer opwekt; afschrikt.

- reg. 35. Versta: en (die maakt) dat God u . . . („strijk’’ in reg. 36 is conjunctief, afhankelijk van de bijv. bijzin „die maekt’’).
- „ 39. *kassia*: kassie (naam van zekere specerij).
- „ 40. *gebrooken*: vermengd (zie WNT, s.v. „breken’’ onder I-F-3).
- „ 41. *preusch*: trots, fier.
- „ 42. *vermast*: beladen.
stofferen: sieren, luister bijzetten.
- „ 44. *gezeet*: gewaad.
- „ 45. *deirn'*: jongedochter, meisje (zonder enige ongunstige betekenis).
hier is de knoop geleghen: hier komt het op aan.
- „ 46. *schik*: zorg er voor.
- „ 47. *wat de Nijlkant dórst*: wat naar de Nijlkant dorst = het verlangen naar Egypte (transitief gebruik van „dorsten’’).
- „ 52. *Prins*: vorst.
- „ 53. *de Jofferschap*: de aanzienlijke vrouwen.
- „ 54. *Thyr*: Tyrus.
- „ 57. Zowel de rijken als het (armere) volk.
- „ 59. De binnenkant van uw kleed is even prachtig als de buitenkant.
- „ 60. *'t gloorende metael*: nl. goud.
- „ 61. *hoflijk*: „op statige, deftige, plechtige en soms misschien ook prachtige, weelderige wijze’’ (WNT VI, kol. 852).
- „ 62. *pausgewaedt*: gewaad, even rijk aan kleur en pracht als de dos van een pauw.
- „ 64. *in orden van een' reij*: opgesteld als een rei (dansstoet).
- „ 66. *dommeldrang*: wanordelijke drang (WNT III^H, kol. 2790).
- „ 67. *braeve*: grote en sterke (WNT III^I, kol. 938).
- „ 68. *v*: (indirect object bij „wijken’’ en direct object bij „ontfaen’’).
- „ 75. *doorluchtighe geschal*: roemrijke roep.
- „ 76. *naeneef*: nakomeling.

F. De datering van Hoofts Psalm op april 1625 heeft C. Kruyskamp tot de overtuiging gebracht, dat deze berijming werd geschreven ter gelegenheid en ter ere van het huwelijk van Frederik Hendrik en Amalia van Solms op 4 april 1625 (C. Kruyskamp, *Hoofts vertaling van de XLVste Psalm*, in *NTg* XLII, 85–89). Ik bestreed deze opvatting, vooral op grond van de in Hoofts tijd praktisch algemeen geldende mystieke interpretatie van Psalm 45 als „Bruyloft liedt Christi ende zijner Gemeynthe”, en wilde in Hoofts berijming veeleer een afstaan zien van zijn gestorven vrouw Christina van Erp aan haar hemelse Bruidegom, waarna hij zelf zich weer vrij voelde om uit te zien naar een mogelijke andere levensgezellin (W. A. P. Smit, *Hooft en zijn berijming van Psalm 45*, in *NTg* XLII, 113–120). H. W. van Tricht verwierp deze interpretatie met de opmerking „dat S. met zijn beschouwing over ps. 45 (de mystieke bruiloft van Christus met C. van Erp) verder gaat dan de gegevens veroorloven” (H. W. van Tricht, *P. C. Hooft*, 237: noot 3 bij pag. 119). – Deze „gegevens” laten zich m.i. als volgt samenvatten:

F

1. Omstreeks 1625 werd Psalm 45 algemeen in mystieke zin geïnterpreteerd. Reg. 21 en 67–68 van Hoofts berijming (zie boven, sub C, laatste alinea) mogen wellicht als een aanwijzing worden beschouwd dat ook hij deze mystieke interpretatie voor ogen had.
2. Samenhang tussen de Psalmberijmingen van Hooft en zijn persoonlijk leven moet zeer waarschijnlijk worden geacht (zie de Commentaar bij Psalm 3, sub F).
3. Terwijl Hooft tussen de dood van Christina en het dichten van deze Psalm niets schreef dat ook maar bij benadering als liefdespoëzie zou kunnen worden beschouwd, sluiten op deze berijming onmiddellijk de eerste amoureuze verzen voor Suzanna van Baerle aan.
4. De ciselerende zorg die Hooft aan deze berijming besteedde, wettigt het vermoeden dat hij aan dit vers een bijzondere waarde hechtte.

Hoewel deze gegevens niet tot een definitief bewijs voeren, is hun gezamenlijke strekking toch wel, dat de berijming van Psalm 45 moet hebben samengehangen met een beslissend moment in het leven van Hooft. Wie met Van Tricht mocht menen dat een interpretatie van deze berijming als het afstaan van Christina aan haar hemelse Bruidegom te ver gaat, zal daarom m.i. toch moeilijk kunnen ontkomen aan de conclusie, dat de bezinnende weergave van Psalm 45 voor Hooft de overgang markeerde uit een periode van rouw naar het geloof in de mogelijkheid van een nieuw geluk door een nieuwe liefde.

G. Bij vergelijking van Hoofts tekst in het Rijmkladboek (door mij aangeduid als R) met die van de kopieën in hs. 74 G 12 (aangeduid als H) en hs. K.A. CLXXIae (aangeduid als G) en met die van de uitgave der *Gedichten* van 1636 (aangeduid als *Ged.*), blijken de varianten — evenals bij die van Psalm 23; vgl. de Commentaar aldaar, sub F — voor het overgrote deel betrekking te hebben op spelling en interpunctie. Ook ditmaal wekt H de indruk los te staan van de spelling van Hooft; het vermoeden waartoe wij bij Psalm 23 kwamen, dat de kopiïst zich de Psalm heeft laten dicteren of deze uit zijn geheugen opschreef, wordt er door versterkt. Daarentegen sluit G in spelling dicht genoeg bij R aan om waarschijnlijk te maken, dat de kopiïst werkte naar een door Hooft zelf geschreven of nauwkeurig van hem overgenomen tekst; de voorkomende verschillen laten zich zonder bezwaar verklaren als kleine varianten in Hoofts eigen spelling of als onwillekeurige veranderingen onder het kopiëren. — Ten aanzien van H verdient nog vermelding, dat de kopiïst bij „De Coning leef” in reg. 21 een noot-teken plaatst, verwijzend naar de marginale aantekening: „Vive le Roi”. Blijkbaar wilde hij daarmee de aandacht vragen voor het eigen-tijdse van de door Hooft gebruikte uitdrukking. Dit wordt bevestigd door het feit, dat hij een soortgelijk noot-teken plaatste bij het in veel opvallender mate eigentijdse substantief „mijn” in

reg. 30; helaas heeft hij hier echter verzuimd de beoogde aantekening in margine op te nemen.

Bij Psalm 23 bleek uit de meer ingrijpende varianten, dat H steunde op een versie die tussen R en *Ged.* in stond. Hier laat zich uit de onderlinge verschillen dezelfde conclusie niet alleen voor H, maar ook voor G aflezen. Dit moge nader blijken uit onderstaand overzicht, waarin door cursivering is aangegeven, waar H en G van R afwijken en met *Ged.* overeenkomen.

	R	H	G	<i>Ged.</i>
reg. 7:	die	die	<i>dien</i>	dien
„ 23:	sleep v nae.	sleep u nae.	sleep u nae.	sleep' uw nae.
„ 31:	staegh	staegh	staegh	staeghs
„ 41:	preusch	<i>preutsch</i>	preusch	preutsch
„ 45:	Hoor,	Hoor,	Hoor,	Hoort,
„ 46:	schik	schik	schik	schikt
„ 48:	hang	hang	hang	hangt
„ 51:	Buight	<i>Buijgh</i>	<i>buijgh</i>	Buygh
„ 52:	aenbidt	<i>Aenbid'</i>	<i>Aenbid</i>	Aenbid
„ 57:	v zal smeeken	<i>sal u smeeken</i>	<i>zal u smeeken</i>	zal u smeeken
„ 60:	stijf	stijf	stijf	stijft
„ 61:	komt t' hujs	<i>t' huijs komt</i>	<i>t' huis komt</i>	t' huys komt
„ 64:	orden	<i>orde</i>	<i>orde</i>	orde
„ 76:	naeneef	<i>nae-zaet</i>	<i>naezaet</i>	naezaet

In reg. 7 en 23 keert *Ged.* met „dien” en „uw” terug tot de vormen die Hooft in R gewijzigd had in „die” en „v” (zie hierboven, sub A); het eerste geval laat zich gemakkelijk op grammaticale gronden verklaren, het tweede zal wel als een onnauwkeurigheid of een drukfout moeten worden beschouwd. – In reg. 7 komt slechts G, in reg. 41 slechts H met *Ged.* overeen; gezien de verdere gelijkheid van H en G ten opzichte van de varianten in *Ged.* en de aard van hun discongruentie in de betrokken regels (in beide gevallen betreft deze slechts één letter) ben ik geneigd dit onderlinge verschil eerder aan de spel-wijze van een der beide kopiïsten toe te schrijven dan aan twee verschillende fasen van de tussen-versie. De toevoeging (in reg. 31) van de bijwoordelijke *s* in „staeghs” door *Ged.* heeft slechts grammaticale betekenis. – Voor reg. 45–52 blijkt uit de varianten, dat de tussen-versie van H en G (in afwijking van R, dat in strofe 6 de vormen zònder en in 7 die mèt *t* gebruikte) uniformiteit in de imperatiefvormen van de aanspraak tot de bruid had gebracht door overal de *t* weg te laten; *Ged.* verbreekt opnieuw de uniformiteit, maar ditmaal komen de vormen mèt *t* in strofe 6 en die zònder *t* in 7 voor, wellicht tengevolge van onnauwkeurigheid bij het zetten en corrigeren. – In reg. 57 en 61 beoogt de wijziging (reeds in de tussen-versie) kennelijk het verkrijgen van een natuurlijker woordvolgorde, al gaat deze in beide gevallen gepaard met een verlies aan rhythmische kracht. – De vervanging van „stijf” door de werkwoordsvorm „stijft” (= staat stijf) in reg. 60 van

Ged. versterkt de expressiviteit van de versregel door deze onafhankelijk te maken van de persoonsvorm in reg. 59. – In reg. 64 kan Hooft (conform *Waernemingen* 35) de voorkeur aan „orde” gegeven hebben, omdat de *n* van „orden” als meervoudsuitgang beschouwd zou kunnen worden. – De verandering van „naeneef” in „naezaet” in reg. 76 zal wel zijn grond vinden in het feit, dat het oorspronkelijke woord in zijn oudere betekenis géén nakomeling aanduidde (maar „volle neef”) en dus mogelijkheid liet tot misverstand.

PSALM 103

Derde Rijmkladboek fol. 36 R-37 R (Hs. A, blz. 457-459)

Op fol. 36 R vs. 1-18 (1e-3e strofe);

op fol. 36 V vs. 19-36 (4e-6e strofe);

op fol. 37 R vs. 37-54 (7e-9e strofe).

Gedichten 1636, blz. 457-458

(Derde Rijmkladboek)

PSALM CIII.

- Op op mijn' ziel, op mijn' geneghentheden,
Maekt een gespan om t' saemen wt te breden
Gods hooghe lof. Vw' kraft daer aen besteedt.
Vergetelheit den dank doch niet en korte
(5) Voor al het goedt daer hij v meê bestorte;
Gemerkt dat hij vw misdaedt schoon vergeet.
- Gemerkt, dat hij vw' ijslijke gebreken
In donker plompt, in 't diepste doet versteken,
Vw leven vrijt van eenen vujlen val,
(10) En op vw' krujn laet daelen al zijn deughden,
En v, gelijk een' arent doet verjeughden,
En gaende maekt vw tong met blij geschal.
- Den geenen, dien de wereltlijke haete
Verongelijkt, komt gods gerecht te baete.
(15) Zijn weghen heeft hij Moses g'openbaert,
En aen 't geslacht van Jsrael. Gestaedigh
Bewijst hij zich barmhartigh en genaedigh.
Zijn goedigheit hij nemmermeer en spaert
- Zijn' steurnis en zijn' toorne geenssins dujren.
(20) Zij doen ons niet, naer onze zond, bezujren.
Veel kort hij aen het loon dat jck verdien.
Het aertrijk lejdt zoo verre niet beneden
Den hemel, als hij zijn' genaedigheden
Brejdt wt, met kracht, op hen, die hem ontsien.

TRANSLITTERATIE

vs. 18 De punt achter de versregel op de rand van het papier afgesleten?

MANUSCRIPTOLOGISCHE AANTEKENINGEN

Vorm: In Hoofts klad moeten nergens versregels zijn ingesprongen. Hij brengt nu de vorm op inspringende derde en laatste regel van iedere strofe. Daartoe dient de correctie in vs. 3, waarbij het eerste woord interlineair naar rechts gebracht werd.

- vs. 3 [-Gods]≤Gods≥ hooghe
vs. 6 [-wel]≤schoon≥
vs. 12 blij[-dt]
vs. 16 Ge[∞+]<s>taedigh
vs. 19 dujren [*komma* +]<*punt*> (?)

*(Gedichten 1636)**Psalm CIII.*

OP op mijn' Ziel, op mijn gheneghentheden,
 Maekt een gespan, om t' zaemen uyt te breedden
 Gods hooghe lof. uw kracht daer aen besteedt.
 Vergetelheidt, den dank doch niet en korte
 (5) Voor all' het goedt, daer hy u meê bestortte;
 Gemerkt, dat hy uw' misdaedt schoon vergeet.

Gemerkt dat hy uw' yslijke gebreeken
 In donker plompt, in 't diepste doet versteken;
 Vw leven vrijt van eenen vuylen val;
 (10) En op uw' kruyn laet daelen all' zyn deughden;
 En u gelijk een Arendt doet verjeughden;
 En gaende maekt uw tong, met blijd geschal.

Den geenen, die de wereldlijke haete
 Verongelijkt, komt Gods gerecht te baete.
 (15) Zijn' weggen heeft hy Moyses g' openbaert,
 En aen 't gheslacht van Israël. ghestaedigh
 Bewijst hy zich barmhartigh en ghenaedigh.
 Zyn' goedigheidt hy nemmermeer en spaert.

Zijn' steurnis, en zijn toorne geenszins duuren.
 (20) Zy doen ons niet, naer onze zond, bezuuren.
 Veel kort hy aen het geen' dat ik verdien.
 Het aerdtrijk leit zoo verre niet beneden
 Den hemel, als hy zijn' genaedigheden
 Breidt uyt, met kracht, op hen, die hem ontzien.

Vs. 1 Initiaal over 3 regels.

(Derde Rijmkladboek)

- (25) Zoo wijd als strekt van O/ost en W/west de scheeding,
 Werpt hij van ons de klad der overtreding.
 Gelijkerwijz, als vaeder over kindt,
 Wt tederheit, met deernis wordt bewoghen,
 Zoo wort zijn hart, door die hem viert, getooghen.
- (30) Want hij zeer wel, hoe broos wij zijn, verzint.

- Hij bij zich zelf verschoonend' onze gangen
 Zejdt: 't is maer stof daer zij van t' saemenhangen.
 De mensch heeft met het krujt een levens lôt.
 Hij bloejt als bloem in 't midden van de graesen,
- (35) Die door den windt wordt met een vlucht verblasen.
 Haer steê verdwijnt, bij feil van overschot.

- Zoo tijdeloos is niet de gunst des H/heeren.
 Van eeuw tot eeuw zij zeghent die hem eeren.
 Van kint op kint erft zijn' gerechtigheid,
- (40) Bij hen, die als zijn trouwe bondtgenooten,
 Zich hoên, van, met de voet, zijn wet te stooten;
 Maer toonen zich tot zijn onthiet berejdt.

- Jn 't hemelsch hof heeft god zijn troon doen stichten.
 Al wat 'er is voor zijn gebodt moet swichten.
- (45) Ghij engelen, ghij helden groot van kracht,
 Verheft zijn lof, ghij heiligh' oorloghsknechten,
 Die zijn bevel gediensstigh wt moet rechten,
 En op zijn woord, en op zijn wille wacht.

- O alle ghij van G/god geschaepe dingen,
 Het staet v toe de gloorij gods te zingen.
- (50) Heft aen, bromt wt zijn naem met klaere klank.
 Vult op, met galm, die tot zijn lof gedije
 All' d' oorden van zijn' endloos' heerschappije.
 En ghij mijn ziel geef hem prijs, eer, en dank.

MANUSCRIPTOLOGISCHE AANTEKENINGEN

vs. 26 overtreding [*komma* +]<*punt*>

vs. 33 [-eens] ≤ een ≥

vs. 44 [-bevel] ≤ gebodt ≥

Breed sluitteken onder de Psalm.

(Gedichten 1636)

- (25) Zoo wijd als strekt van Oost en West de scheeding,
 Werpt hy, van ons, de klad der overtreding.
 Gelijkerwijs, als vaeder over kindt,
 Vyt tederheid, met deernis, wordt bewogen,
 Zoo wordt zijn hart, door die hem viert, getogen.
- (30) Want hy zeer wel, hoe bróós wy zijn, verzint.

- Hy, by zich zelf, verschoonend' onze gangen,
 Zeyt: 't is maer stoff, daer zy af t'zamen hangen.
 De mensch heeft, met het kruydt, een levens lot.
 Hy bloeyt, als bloem, in 't midden van de grazen,
 (35) Die door den windt, wordt met een vlucht verblazen,
 Haer' steê verdwijnt, by feil van overschot.

- Zóó tijdeloos is niet de gunst des heeren.
 Van eeuw tot eeuw, zy zegent die hem eeren.
 Van kindt op kindt, erft zijn' gerechtigheid,
 (40) By hen, die, als zijn' trouwe bondtgenooten,
 Zich hoên, van, met den voet, zijn' wet te stóóten.
 Maer tóónen zich, tot zijn onthiet, bereydt.

- In 't hemelsch hóff, heeft God zyn' tróón doen stichten.
 Al wat 'er is, voor zyn gebodt moet swichten.
 (45) Ghy Engelen, ghy helden gróót van kracht,
 Verheft zyn lóff, ghy heyligh' oorloghsknechten,
 Die zyn bevel gediensstigh uyt moet rechten,
 En op zyn woordt, en op zyn' wille wacht.

- O alle ghy van God geschaepe dingen,
 (50) Het staet u toe de gloory Gods te zingen.
 Heft aen, bromt uyt zyn' naem, met klaeren klank.
 Vult op, met galm, die tot zyn lóff gedye,
 All' d'oorden van zyn' eyndlooz' heerschappye.
 En ghy, myn' Ziel, geeft hem prijs, eer, en dank.

COMMENTAAR

A A. Hoofts berijming van Psalm 103 beslaat in het z.g. Derde Rijmkladboek (voorkomend in Hs. A, UB Amsterdam II C 14) de folio's 36 r tot en met 37 r. Een afschrift komt voor op pag. 598 (2e helft) t/m 600 (1e helft) van het z.g. „handschrift van Anna Roemers Visscher” (hs. 74 G 12 ter K.B. te 's-Gravenhage). In druk verscheen deze berijming voor het eerst in de uitgave der *Gedichten* van 1636, om daarna in alle verdere uitgaven van Hoofts poëzie opgenomen te blijven.

De tekst in het Rijmkladboek bevat betrekkelijk weinig verbeteringen. – Uit de correctie in reg. 3 valt op te maken, dat Hooft eerst vergat deze regel te laten inspringen en onder het schrijven dit verzuim herstelde. Wellicht sprongen reeds op zijn klad de 3e en 6e regel van iedere strofe (de regels met staand rijm) in, zodat zijn eerstvolgende blik op dit klad hem zijn vergissing deed opmerken; het is echter ook mogelijk, dat de gedachte om het verschil tussen de regels met slepend en met staand rijm door inspringing van de laatste te markeren, eerst onder het overschrijven bij hem is opgekomen. – In reg. 6 had Hooft aanvankelijk geschreven: „dat hij vw misdaedt wel vergeet”, waarbij ongetwijfeld „wel” in zijn geaccentueerde vorm werd bedoeld met de betekenis: in hoge mate, zeer; vervanging van dit woord door „schoon” (= volkomen) neemt niet alleen elke mogelijkheid tot misverstand weg (doordat men „wel” toonloos zou lezen), maar blijkt tevens een betekenisversterking op te leveren. – In reg. 12 schreef Hooft eerst „blijdt”, om daarna de beide laatste letters weer te schrappen; of het hier gaat om de verbetering van een eenvoudige verschrijving dan wel om een wijziging, valt niet met zekerheid na te gaan. Wellicht had Hooft, vóór het zonder artikel gebruikte neutrum, eerst „blijdt” staan, maar vond hij deze vorm later toch te onnatuurlijk, zodat hij aan de gesyncopeerde spreektaal-vorm „blij” de voorkeur gaf. – In reg. 16 is de *s* van „Gestaedigh” over een onleesbare letter heengeschreven; was dit wellicht een *n*, onder invloed van „genaedigh” in de volgende regel? – Aan het einde van reg. 19 en 26 werd de komma vervangen door een punt. – In reg. 33 veranderde Hooft „eens” („eens leevens lótt”) in „een”. – In reg. 44 tenslotte schrapte Hooft het oorspronkelijke „bevel” om dit interlineair te vervangen door „gebodt”, dat door zijn klankovereenkomst met „hof” en „god” uit de voorafgaande regel inderdaad veel beter voldoet.

NOTITIE

bij reg. 33: Hooft schrapte de *s* van „eens” om misverstand te voorkomen. Hoewel men „eens leevens lótt” naar zijn bedoeling kan opvatten als „'t lot van *hetzelfde* leven”, was ook de interpretatie mogelijk „het lot van slechts één leven”. Deze laatste is bij „een leevens lótt” uitgesloten.

B. Ook ditmaal handhaaft Hooft de strofe-vorm van Datheen, zodat zijn Psalm op dezelfde melodie gezongen kan worden als die van „'t gemeene Psalmboek”. Verder echter heeft hij aan Datheen niets te danken; een incidentele woordovereenkomst blijkt te kunnen worden teruggevoerd tot de tekst van de Deux-aes, welke Datheen meermalen zo letterlijk mogelijk overneemt.

Daarmee is reeds gezegd, dat Hooft bij het schrijven van zijn berijming is uitgegaan van de Deux-aes. Van de aanwijzingen daarvoor geef ik hier slechts de vier belangrijkste plaatsen:

reg. 17: „barmhartigh en genaedigh” vinden wij woordelijk in vs. 8 van de Deux-aes terug; de Liesveldt-bijbel heeft „ontfermhertich ende ghenadich”.

reg. 45: Hoofts „Ghij engelen, ghij helden groot van kracht” correspondeert met de Deux-aes (in vs. 20: „. . . ghij zijne Engelen, ghij stercke Helden . . .”); de Liesveldt-bijbel vertaalt: „ghy sine enghelen, machtich van crachten”.

reg. 47: in „Die zijn bevel gediensstigh wt moet rechten” domineert de woordkeus van de Deux-aes (in vs. 20: „. . . die zijn bevel uitrichtet”), terwijl de Liesveldt-bijbel heeft: „ghi die sine woort doet”.

reg. 48: het woord „wille” correspondeert met de Deux-aes in vs. 21 („. . . ghij die zijnen wille doet”); de Liesveldt-bijbel spreekt van „welbehaghen”.

C. Evenals bij zijn berijming van Psalm 23 (zie de Commentaar aldaar, sub C) brengt Hooft ook hier, althans in de eerste strofen van zijn vers, een rationeel-betogend element aan, dat in de oorspronkelijke tekst ontbreekt. De Bijbelsalm motiveert zijn opwekking tot het loven van God, door Hem als Weldoener te karakteriseren op een wijze die zelf al een lofprijzing wordt: „Looft den Heere mijn siele ende vergeet niet wat hij mij goets gedaen heeft. / Die u alle uwe sonden vergeeft . . . / Die u leven vant verderben verlost . . . / Die uwen mondt vrolijke maeckt, ende dat ghij weder jonc wort als eenen Arent” (vs. 2–5). Hooft daarentegen bouwt een causaal betoog op, met in reg. 6 en 7 tweemaal het voegwoord „gemerkt” (= aangezien); daarbij past ook de verheving van accenten in reg. 7–9 door toevoeging van de adiectieven „ijslijke” en „vujlen” en door de felle formulering van reg. 8 (de corresponderende plaats in de Deux-aes heeft slechts: „. . . ende heelet alle uwe gebreken, / Die u leven vant verderben verlost”). – In strofe 3 doet zich dezelfde neiging tot omzetting van het concrete in het abstracte gelden, als wij in Psalm 23 waarnamen. Men vergelijkte reg. 13–14 met Deux-aes vs. 6: „De Heere doet gerechticheyt ende gerichte allen die onrecht lijden”; evenzo reg. 16b–18 met vs. 8: „Barmhertich ende genadich is de Heere, gheduldich ende van grooter goedertierenheyt”. Het vers krijgt daardoor een bedachtzamer karakter,

eer bezinnend dan verruikt belijgend. – Ook in strofe 4 zet zich deze neiging voort; vgl. „Zijn' steurnis en zijn' toorne” (reg. 19), „Zij doen ons niet . . .” (reg. 20) met Deux-aes: „*Hij* sal niet . . . (vs. 9), „*Hij* handelt niet . . .” (vs. 10). Opmerkelijk is het persoonlijke karakter, dat reg. 21 krijgt door de plotselinge overgang van „wij” („ons”) op „jck”, waarvoor in de Bijbeltekst geen equivalent is te vinden; wij dienen echter in het oog te houden dat de noodzaak van een staand rijm hier een meervoudige persoonsvorm uitsloot. – Met strofe 5 begint de lof van God zich veel meer in de juichende trant van de oorspronkelijke Psalm te ontvouwen. Ondanks alle vrijheid waarmee Hooft de tekst weergeeft, wordt de aansluiting daarbij dan veel directer, zowel in toon als in strekking, terwijl tevens de abstraherende omschrijvingen achterwege blijven.

Dit verschil tussen de eerste vier strofen van Hoofts berijming en de vijf daarop volgende, zou er op kunnen wijzen dat bezinning op deze Psalm zijn uitgangspunt is geweest, maar dat hij zich al dichtende gaandeweg gewonnen heeft gegeven aan de juichende geloofskracht er van en tot een werkelijke weergavé kwam.

D

D. Het hierboven aangeduide verschil tussen de strofen 1 t/m 4 enerzijds en 5 t/m 9 anderzijds openbaart zich ook in hun structuur. Strofen 1 en 2 vallen uiteen in twee gelijke delen, met een duidelijke rust na de derde regel; in strofe 3 vallen er zelfs drie (of vier, wanneer men reg. 18 niet bij reg. 16b–17 wil betrekken) te onderkennen; strofe 4 keert terug tot de tweedeling van 1 en 2. Maar met strofe 5 wordt de structuur anders. De rust komt nu telkens tussen de tweede en de derde regel te liggen, zodat de vier slotregels één lange, voortstuwende eenheid vormen (de punt na reg. 29, 33, 35, 51 en 53 heeft de betekenis van een tegenwoordige dubbelpunt en breekt de gang der gedachte niet af). Bovendien blijken de beide eerste regels telkens een inleiding te zijn op wat in de rest van de strofe wordt uitgewerkt, zodat hier nog slechts formeel van een tweedeling kan worden gesproken.

Ook verstechnisch komt Hoofts Psalm eerst in zijn tweede helft tot volle ontplooiing. In de eerste twee strofen vallen slechts enkele alliteraties op te merken (reg. 8, 9, 10); misschien zijn bovendien in reg. 3–4 „besteedt // Vergetelheit” en in reg. 8–9 „versteken // Uw leven” als assonanties bedoeld, maar omdat deze niet door het eindrijm van de tweede regel worden opgevangen en bevestigd, missen zij de overtuigingskracht van b.v. reg. 22–23 („beneden // Den hemel . . . genaedigheden”). – In strofe 3 valt de werking van het viermaal terugkerende prefix *ge-* op; nog opmerkelijker is dat Hooft hier uitsluitend *aa*-rijmen gebruikt, alsof hij door een uiterlijke band het tekort aan innerlijke binding in deze strofe wilde goedmaken. – In strofe 4 voltrekt zich de overgang. Naast de hierboven sub C vermelde abstraherende omschrijvingen van reg. 19 en 20 komt daarin óók de assonantie van reg. 22–23 voor. Met deze laatste begint dan, zij het op veel bescheidener schaal, een soortgelijk poëtisch spel met assonan-

ties, alliteraties en klankverbindingen als wij in Psalm 45 waarnamen (zie de Commentaar aldaar, sub D). De markantste voorbeelden vindt men in: reg. 28 („tederheit – deernis”); reg. 34 („*bloejt – bloem*”); reg. 41 („*hoên – voet*”); reg. 43–44 („*stichten // . . . is . . . swichten*”); reg. 45–47 („*engelen . . . helden . . . // Verheft . . . oorloghsknechten // . . . bevel . . . rechten*”). Bovendien blijken de strofen 5 en 6 door een reeks van assonanties tussen de regels 30 en 31 onderling verbonden:

Want hij zeer wel, hoe broos wij zijn, verzint.
 ↓ ↓ ↓
 Hij bij zich zelf verschoonend onze gangen . . .

Konden wij in Psalm 45 constateren dat dit poëtische spel geen ogenblik aan de stuwkracht van het vers afbreuk deed, hier blijkt dat dit spel beschouwd moet worden als een direct gevolg van de toegenomen spankracht.

E. Een kleine toelichting is bij de volgende woorden wellicht niet overbodig:

E

- reg. 2. *maekt een gespan*: maakt een verbond, sluit u aaneen.
 wt te breden: te verbreiden.
 „ 6. *gemerkt dat*: aangezien.
 schoon: geheel en al, volkomen.
 „ 8. *doet versteken*: versteekt, verbergt.
 „ 9. *vrijt van*: vrijwaart voor.
 vujlen: schandelijke.
 „ 10. *deughden*: weldaden.
 „ 13. *de wereltlijke haete*: de haat van de wereld.
 „ 18. *goedigheid*: goedgunstigheid.
 „ 19. *steurnis*: verstoordheid.
 „ 21. *het loon*: (hier) de straf.
 „ 29. *viert*: eert, dient.
 getooghen: (aan)getrokken.
 „ 30. *verzint*: bedenkt.
 „ 35. *met een vlucht*: ijlings, snel.
 „ 36. *bij feil van overschot*: omdat elk overblijfsel ontbreekt.
 „ 37. *tijdeloos*: zonder duur, kortstondig.
 „ 42. *onthiet*: gebod.
 „ 48. *wacht*: let, acht geeft.
 „ 50. *het staet v toe*: het betaamt u.
 „ 51. *bromt wt*: galmt uit (WNT III¹, kol. 1509).

F. Bij een onderzoek naar de vermoedelijke ontstaanstijd van deze (door Hooft niet gedateerde) berijming moeten wij ze bezien in nauw verband met de vier andere ongedateerde Psalmen welke wij van Hooft kennen: 6, 113, 104 en 7 (de berijming van Psalm 3 behoort, zoals wij in de desbetreffende Commentaar sub G hebben gezien, tot een andere

F

periode en kan hier daarom buiten beschouwing blijven). Naar de manuscripten gezien, vallen deze vijf berijmingen uiteen in twee groepen. De eerste daarvan omvat Psalm 103 en Psalm 6, die onmiddellijk na elkaar (en dus waarschijnlijk wel tegelijkertijd) in het Derde Rijmkladboek zijn ingeschreven, de eerste op fol. 36 r t/m 37 r, de tweede op fol. 37 v. De tweede groep, bestaande uit de Psalmen 113, 104 en 7, ontbreekt in het Rijmkladboek, maar kopieën zijn bewaard gebleven in hs. K.A. CLXXIae van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen (hs. G) en, zij het in andere volgorde, in het hs. 74 G 12 ter K.B. (hs. H). Beide groepen komen hierin overeen dat zij, wanneer men ze als een meer dan toevallige eenheid beschouwt, de opeenvolging van twee motieven bevatten: enerzijds de lof van God, anderzijds de roep tot Hem om redding uit de nood (Ps. 103: lof van God; Ps. 6: gebed om redding – Ps. 113: opwekking tot de lof van God; Ps. 104: lof van God; Ps. 7: gebed om redding met een beroep op Gods rechtvaardigheid). Ik meen inderdaad, dat toeval hier uitgesloten mag worden geacht; daarvoor vinden wij in de verbinding van lof en gebed te duidelijk het Leitmotiv van *Dankbaar Genoegen* terug; „U [= God] zing jck desen *lof*, in 't midden van het *lijden*” (reg. 13); daarvoor is ook de terugkeer van dezelfde motiefverbinding in beide groepen te opmerkelijk. Maar als dit juist is, dan ligt daarin opgesloten, dat binnen elk der beide groepen de Psalmberijmingen hun ontstaan aan dezelfde situatie te danken hebben en kort na elkaar werden geschreven.

Enkele weken na het overlijden van zijn vader (gest. 1 januari, begr. 5 januari 1626), op 20 januari 1626, schreef Hooft aan Anna Roemers Visscher: „Hier by gaen twee oft drie Psalmen, ende 't geen Van den Vondel gemaekt heeft op 't overlijden van mijnen saligen vaeder. Jegenwoordelijk staet mijn neef Henrik Hooft boven d' aerde. Soo weenig tijts gaet' er, dese laetste jaeren, door, sonder my iemant van de mijnen te rooven” (*Brieven* I, 257). Hoewel dit niet definitief te bewijzen valt – theoretisch blijft het altijd mogelijk, dat de door Hooft gezonden Psalmen voor ons verloren zijn gegaan –, mogen wij, bij gebrek aan enigerlei aanwijzing voor het tegendeel, toch wel aannemen, dat met de vermelde „twee oft drie Psalmen” een van de beide groepen uit onze vorige alinea wordt bedoeld.

Uit de bewoordingen van de brief aan Anna Roemers Visscher valt niet op te maken, of de gezonden Psalmen als reactie op de dood van vader Hooft geschreven waren. Hoewel dit het meest waarschijnlijk moet worden geacht, ook in verband met de moedeloos-klinkende uitlating in de laatstgeciteerde zin uit de brief, blijft de mogelijkheid toch bestaan dat Hooft deze Psalmen (alle of een deel daarvan) reeds vóór 1 januari voltooid had. Ook zijn brief in september van hetzelfde jaar aan zijn broer Hendrik in Batavia (*Brieven* I, 269–270) geeft ons daaromtrent geen zekerheid. Hooft veronderstelt in deze brief, dat zijn broer nu wel het bericht „de obitu Patris” moet hebben ontvangen “. . . & accepisse missa a me carmina memoriae ejus dicata. Eadem tamen hisce adjungo, cum potuerint prae-

missa, aut negligentia aut infortunio, periisse". Behoorden ook de in de brief aan Anna vermelde Psalmen tot deze naar Batavia gezonden verzen? Als wij dit zeker wisten, zou hun verband met de dood van vader Hooft vast staan. Maar wij weten het niet; uit Hoofts formulering kunnen wij slechts afleiden dat het niet waarschijnlijk lijkt. Immers, geen van de vijf ons bekende, in aanmerking komende Psalmberijmingen behoort in eigenlijke zin tot de „carmina memoriae patris dicata". Aannemende dat er geen Psalmen van Hooft voor ons zijn verloren gegaan, ben ik daarom geneigd te veronderstellen dat aan Hendrik *niet* de Psalmen gestuurd zijn die Anna kreeg — ook al hielden deze waarschijnlijk, als bezinnende reactie, verband met het sterfgeval —, maar slechts rechtstreekse herdenkingsgedichten van anderen. Het ligt voor de hand daarbij in de eerste plaats (wellicht zelfs: uitsluitend) te denken aan de planodruk, waarop Vondels sonnet „Treckt om 't Raedsheerlyck lyck geen' droeve toorenklock" de ereplaats inneemt, gevolgd door een tweeregelig graf-schrift van dezelfde en een Latijns distichon van een onbekende (zie *WB II*, 760–761). De brief aan Anna, waarin van Vondels vers uitdrukkelijk sprake is, steunt dit vermoeden; een exemplaar van een plano-druk kon immers zonder enig bezwaar zowel aan haar als aan Hendrik (aan de laatste zelfs tweemaal) worden toegezonden.

De vraag blijft dus: welke van de twee hierboven gesignaleerde Psalmberijmingsgroepen is die welke op 20 januari 1626 aan Anna Roemers Visscher gestuurd werd? Op het eerste gezicht zou men geneigd kunnen zijn, aan die van de Psalmen 113–104–7 de voorkeur te geven; de uitdrukking „twee oft drie Psalmen" suggereert immers eerder dat het aantal drie bedroeg dan twee. Desondanks meen ik, dat de andere mogelijkheid waarschijnlijker is en dat Anna de Psalmen 103 en 6 ontving. En wel op grond van de volgende overwegingen:

1. Psalm 103 is een Psalm die vaak bij sterfgevallen wordt gebruikt, omdat daarin enerzijds de nadruk wordt gelegd op de vergankelijkheid van de mens, maar deze nadruk anderzijds juist dient om het wonder van Gods liefdevolle bemoeiing met die mens des te sterker te doen uitkomen; het is niet ondenkbaar, dat deze Psalm ook bij het sterven of bij de begrafenis van Hoofts vader een rol heeft gespeeld. Iets dergelijks geldt voor géén van de Psalmen uit de groep 113–104–7.
2. De groep 103–6 is in het Rijkkladboek ingeschreven; wat de andere groep betreft, heeft Hooft dit blijkbaar eerst uitgesteld en toen definitief vergeten. Het lijkt waarschijnlijker, dat dit gebeurde met Psalmen die *niet* onmiddellijk verbonden waren met een zó concrete en voor Hooft zó aangrijpende gebeurtenis als de dood van zijn vader, dan omgekeerd. Hierbij wordt dan stilzwijgend aangenomen, dat de Psalmen uit de brief van 20 januari niet reeds in december geschreven waren.

3. De aan de „sterfpsalm” 103 toegevoegde Psalm 6 geeft wel uiting aan een diepe verslagenheid — uit de brief aan Anna Roemers Visscher blijkt, dat Hooft het sterven van zijn vader en zijn neef zag tegen de achtergrond van de dood van zijn vrouw en kinderen —, maar in de slotstrofen wordt de wanhoop overwonnen en het laatste woord is er weer een van hoop: „Want God . . . // Versmaet mijn smeken niet”. Een dergelijke gedachtengang (die de keuze van een bepaalde Psalm ter berijming bepaalt) valt eerder te verwachten in januari 1626, als Hooft wel diep onder de indruk is van alle sterfgevallen om zich heen maar nog hopen kan op het winnen van Suzanna van Baerle, dan in de sfeer van voorjaar of zomer 1627, waarin ik meen het ontstaan van de groep 113–104–7 te moeten plaatsen.
4. Laatstgenoemde groep namelijk staat nog veel dichter bij *Dankbaar genoeg* dan die van 103–6. De lofprijzing wordt door Psalm 113 ingeleid (vgl. *Dankb. gen.* 1–14); in Psalm 104 wordt die lof gebracht door de bezinnende opsomming van Gods liefdevolle voorzienigheid, met dezelfde bedachtzame uitvoerigheid — „Den 104den Psalm *breedsprakelijk* gerijmt” is het opschrift in hs. H; „Den CIV Psalm Davidts *breedspraekelijk* gerijmt” in *Gedichten* 1636 — die ons treft in *Dankb. gen.* 45–132; Psalm 7 tenslotte laat zich, m.i. méér nog dan Psalm 6, lezen als het wanhopige gebed van iemand „Die wurght aen wanhoop van ’t versetten zijner schae” (*Dankb. gen.* 27), omdat er geen uitzicht meer voor hem is. Om deze sterkere overeenkomst meen ik deze groep, wat betreft de tijd van ontstaan, te moeten plaatsen betrekkelijk kort vóór *Dankbaar genoeg*, dat blijkens de zinspeling op de aarzeling van Eleonora in het eerste deel en blijkens de overstelpende vreugde om haar ja-woord in het tweede, op augustus-september 1627 moet worden gedateerd. — Sedert januari 1626 had Hooft nog de volgende slagen te verwerken gekregen: Waarschijnlijk in november of december 1626 gaf Suzanna van Baerle haar ja-woord aan Constantijn Huygens (vgl. J. A. Worp, *Briefwisseling van C. Huygens* I, xlvi) en op 6 april 1627 vond hun huwelijk plaats; Van Tricht (*P. C. Hooft*, 122) betwijfelt wel dat Hoofts vrijage met haar, diepe wortels zou hebben gehad, maar ook als hij gelijk zou hebben, moet haar voorkeur voor een ander toch Hoofts eenzaamheid en zijn twijfel aan de mogelijkheid „van ’t versetten zijner schae” hebben versterkt. Op 17 april 1627 werd zijn moeder Anna Blaeuw begraven. In de zomer van hetzelfde jaar kwam in Amsterdam het bericht binnen, dat zijn broer Hendrik in Batavia overleden was (Van Tricht, *P. C. Hooft*, 120). — Op grond van deze feiten is het mogelijk te veronderstellen, dat de groep 113–104–7 in de tweede helft van april of in mei is ontstaan, nog vóór de ontmoeting met Eleonora Hellemans welke enkele maanden

na het huwelijk van Suzanna en Huygens plaats vond (Van Tricht, *P. C. Hooft*, 123). Het is echter even goed denkbaar — en naar mijn mening is dit zelfs waarschijnlijker —, dat eerst de wanhoop om de dreigende afwijzing door Eleonora in augustus Hooft tot het dichten daarvan heeft gebracht; de groep zou dan onmiddellijk vóór of tegelijk met *Dankbaar genoeg* geschreven zijn.

Ik behoef wel niet te herhalen, dat het bovenstaande geen enkele zekerheid geeft. De mogelijkheid, dat niet de groep 103–6 maar die van 113–104–7 op 20 januari 1626 aan Anna Roemers Visscher werd gezonden, blijft bestaan; in dat geval zou dan de groep van 103–6 in de zomer van 1627 moeten worden geplaatst. De opmerking van Leendertz over 113–104–7 (*Gedichten van P. C. Hooft* ed. Leendertz-Stoett, I, 250 noot): „De spelling . . . in het hs. [bedoeld wordt hs. G] komt het meest overeen met die van Hooft in 1626 en 1627”, laat beide mogelijkheden open.

Op grond van de hierboven vermelde overwegingen meen ik echter, dat de volgende datering het meest waarschijnlijk moet worden geacht:

Psalm 103	}	januari 1626
Psalm 6		
Psalm 113	}	mei of (waarschijnlijker) augustus 1627
Psalm 104		
Psalm 7		

G. Bij vergelijking van de tekst van Psalm 103 in het Derde Rijmkladboek (R), in hs. H en in de uitgave der *Gedichten* (*Ged.*) blijken — afgezien van talrijke verschillen in spelling en interpunctie, die hier buiten beschouwing kunnen blijven — de volgende tekstvarianten voor te komen:

G

	R	H	Ged.
reg. 12:	blij	blij	blijd
„ 13:	Den geen, dien	<i>Den geen, die</i>	Den geen, die
„ 20:	naer onze zond,	maer onse sond	naer onze zond,
„ 21:	het loon	<i>het geen'</i>	het geen'
„ 22:	zoo verre	soo vele	zoo verre
„ 32:	daer zij van t' sae- men hangen.	<i>daer zij af t' sa- men hangen.</i>	daer zy af t' zamen hangen.
„ 51:	klaere	clare	klaeren
„ 54:	geef	geef	geeft

Uit de door mij gecursiveerde varianten van H blijkt, dat deze kopie — evenals bij de Psalmen 23 en 45 (zie de Commentaren aldaar, resp. sub F en G) — op een versie moet berusten die chronologisch tussen R en *Ged.* in stond. De slechts in H voorkomende afwijking van reg. 22 („vele” in plaats van „verre”) kàn aan de tussen-versie zijn ontleend, waarbij Hooft deze wijziging dan later weer ongedaan maakte. Het is echter evenzeer mogelijk, dat zij op een vergissing van de kopiïst berust,

te meer nu wij reeds eerder op grond van zijn zelfstandig spellingsysteem (dat ook in deze Psalm weer blijkt) tot de conclusie zijn gekomen dat deze waarschijnlijk op dictaat of uit het geheugen schreef (zie de hierboven aangegeven plaatsen in de Commentaren bij Psalm 23 en 45); het zinloze „maer” (voor „naer”) in reg. 20 komt dit vermoeden nogmaals versterken. In dit verband verdient het opmerking, dat in H de eerste strofe van Psalm 103 nergens inspringt, terwijl in alle volgende strofen — evenals in R, maar niet in *Ged.* — de 3de en 6de regel inspringen. Het gemakkelijkst laat dit zich verklaren, als wij er van uitgaan dat de kopiïst op dictaat schreef, waarbij hij er te laat op attent gemaakt werd dat in het voorbeeld de regels met staand rijm insprongen.

In reg. 12 keert *Ged.* terug tot de vorm die Hooft in R tenslotte verworpen had (zie hierboven, sub A). — Door in reg. 13 „dien” te veranderen in „die” maakte Hooft antecedent + relativum meervoudig in plaats van enkelvoudig, waardoor hij dichter aansloot bij de Bijbeltekst („allen die onrecht lijden”). — De vervanging van „het loon” door „het geen” in reg. 21 zou kunnen berusten op de overweging, dat „loon” in dit verband een ietwat paradoxale en ironische betekenis had, die niet paste bij de ernst van de Psalm en daarom diende vermeden te worden. — In reg. 32 zal de wijziging wel toegeschreven moeten worden aan de conclusies waartoe Hoofts studie van taal en spelling hem hadden gebracht. Hetzelfde geldt voor de toevoeging van de accusatiefs-*n* in „klaeren” (*Ged.*, reg. 51). — De voorkeur van *Ged.* voor de imperatief-vorm met *t* in reg. 54 houdt wellicht verband met dergelijke vormen in reg. 51 en 52, hoewel deze een ander (meervoudig) subject betreffen.

NOTITIE

bij reg. 32: Men kan hier slechts vermoeden, dat Hooft de voorkeur gaf aan „af” in het vnw.bijw. „daer af”. *Van* is voor hem blijkbaar reeds in de eerste plaats voorzetsel, *af* heeft adverbiaal karakter.

PSALM 6

Derde Rijmkladboek fol. 37 V (Hs. A, blz. 460)

De tekst is geschreven in twee kolommen:

in kolom (a) vs. 1-30 (strofe 1-5);

in kolom (b) vs. 31-54 (strofe 6-9).

Gedichten 1636, blz. 450-451

(Derde Rijmkladboek)

PSALM. VI.

1

- (5) Al hitsen mijn misdaeden,
 O H/heer vw' ongenaeden,
 Tot mijner schennis aen;
 Wil v, in arren moede
 Niet dienen vande roede:
 Maer, met een weerzin, slaen.

2

- (10) Laet daelen, zonder strakheit,
 Vw' ooghen, op mijn' swakheit,
 Vw' handt mij heelen doe.
 Door maeteloos beswaeren,
 Js mij de schrik gevaeren
 Tot in 't gebeente toe.

3

- (15) Mijn smart is vande wrangste.
 De bitterheit der angste
 Mijn zinnen bijster maekt,
 En ziele dreight te sloopen.
 Hoe lang zal 't annelopen,
 Heer, eer mij lichting naekt.

MANUSCRIPTOLOGISCHE AANTEKENINGEN

Vorm: Hooft bracht niet-inspringende versregels tot de vorm met inspringende derde en laatste regel van iedere strofe. Daartoe dienden de correcties in vs. 3, 9, 15, 33, 39 en 48, waarbij het eerste woord naar rechts gebracht werd, en in vs. 16, waar het abusievelijk ingesprongen eerste woord werd doorgehaald en er daarna aan de kantlijn weer voor geplaatst werd.

- vs. 3 [-Tot]≤Tot>
 vs. 6 weerzin <komma> slaen
 vs. 9 [-Vw']≤Vw'>
 vs. 14 an[x?+]<gs>te (?) (Mogelijk ook de *gs* slechts bijgewerkt.)
 vs. 15 [-Mijn]≤Mijn>
 vs. 16 <En>[-En]
 vs. 18 mij[-n]

*(Gedichten 1636)**Psalm VI.*

(5) AL hitsen mijn' misdaeden,
O Heer, uw' ongenaeden,
Tot mijner schennis aen;
Wilt u, in arren moede,
Niet dienen van de roede,
Maer, met een weezin, slaen.

(10) Laet daelen, zonder strakheidt,
Vw' oogen op mijn swakheidt.
Vw' handt my heelen doe.
Door maeteloos beswaeren,
Is my de schrik gevaeren
Tot in 't gebeente toe.

(15) Mijn' smart is van de wrangste.
De bitterheidt der ankste
Mijn zinnen bijster maekt,
En ziele dreyght te sloopen.
Hoe lang zal 't annelopen,
Heer, eer my lichting naekt.

Vs. 1 Gehistoriëerde initiaal over 4 regels.

(Derde Rijmkladboek)

4

- (20) O G/god laet mijn' ellenden
 Vw' afkeer ommewenden;
 J/In vw aenschijn vervreemt
 De vrundschap op doe daeghen,
 Wt enkel welbehaeghen,
 Dat gh' in vw' goetheit neemt.

5

- (25) Want Heer, vw weldaên meughen
 Doch niet den dooden heughen.
 Wat weeten zij daer af?
 Ach, die ter helle daelen,
 Hun hart niet op en haelen,
 (30) Nocht vwen lóf, in 't graf.

6

- Het zuchten mat mijn' leden
 En doen de bangigheden
 Mij swemmen in mijn sweet.
 Mijn legher wordt gewassen
 (35) Den heelen nacht, door 't plassen
 Van traenen brak en heet.

7

- Het teeren vande rouwe
 Doet dat jck heel verouwe;
 En mijn' gedaente breekt.
 (40) Vw' knecht, aen alle zijden,
 De vreeslijkheên bestrijden,
 Daer hij zoo diep in steekt.

MANUSCRIPTOLOGISCHE AANTEKENINGEN

vs. 33 [-Mij]≤Mij≥

vs. 39 [-En]≤En≥

vs. 40 a[l+]<e>n alle (Hooft begon dus te vroeg *alle* te schrijven.)

(Gedichten 1636)

- (20) O God, laet mijn' ellenden
Vw' afkeer omme wenden:
In uw aenschijn vervreemt,
De vrundschap op doet daeghen;
Vyt enkel welbehaeghen,
Dat gh' in uw' goetheidt neemt.
- (25) Want, Heer, uw weldaên meugen
Doch niet den dóóden heugen.
Wat weten zy daer af?
Ach die ter helle daelen,
Hun hart niet op en haelen,
(30) Nocht uwen lof, in 't graf.
- (35) Het zuchten mat mijn' leden,
My doen de bangigheden
(Ach!) swemmen in mijn sweet.
Mijn leger wordt gewasschen,
Den heelen nacht, door 't plasschen
Van traenen brak en heet.
- (40) Het teeren van de rouwe,
Doet dat ik heel verouwe,
En mijn' gedaente breekt.
Vw' knecht, aen alle zijden,
De vreeslijkheên bestrijden,
Daer hy zoo diep in steekt.

(Derde Rijmkladboek)

8

- (45) Maer wegh ghij wreede boeven
 Die groeijt in mijn bedroeven;
 Slaekt roof, en heene vliet.
 Want G/god, voor wien verscheenen
 Js mijn gebedt, en weenen,
 Versmaet mijn smeken niet.

9

- (50) Nu worden all' mijn' haeters
 Verfoejde veltverlaeters.
 De vrees heeft hen vermant.
 Als moedeloose lieden
 De rug zij moeten bieden,
 En storten in hun' schandt.

MANUSCRIPTOLOGISCHE AANTEKENINGEN

vs. 45 heene[—n]

vs. 48 [—Ver] Versmaet

vs. 50 veltverlaeters [—*komma(?)*] *punt* (Misschien ook een letter of letterbegin — een *v?* —, die dan echter beneden de normale schrijffijn werd gezet.)

Sluitteken onder kolom (b).

(Gedichten 1636)

(45) Maer wegh, ghy wreede boeven,
Die groeyt in mijn bedroeven;
Slaekt roof, en hene vliedt.
Want God, voor wien verscheenen
Is mijn gebedt, en weenen,
Versmaet mijn smeeken niet.

(50) Nu worden all' mijn haeters
Verfoeyde veldtverlaeters.
De vreez heeft hen vermant.
Als moedelooze lieden,
De rug zy moeten bieden,
En storten in hunn' schandt.

COMMENTAAR

A **A.** In het z.g. Derde Rijmkladboek van Hooft (voorkomend in Hs. A, UB Amsterdam II C 14) beslaat zijn berijming van Psalm 6, onmiddellijk aansluitend op die van Psalm 103, fol. 37 v; de strofen zijn er genummerd van 1 tot en met 9. Een afschrift, maar zonder de strofen-nummering, komt voor in het z.g. „handschrift van Anna Roemers Visscher” (hs. 74 G 12 ter K.B. te 's-Gravenhage) op pag. 596 en 597. In druk verscheen deze Psalm voor het eerst in de uitgave der *Gedichten* van 1636, om daarna in alle verdere uitgaven van Hoofts poëzie opgenomen te blijven.

De tekst in het Rijmkladboek bevat een vrij groot aantal verbeteringen. Niet minder dan 7 daarvan blijken samen te hangen met het inspringen van de derde en zesde regel (de regels met staand rijm) van iedere strofe. In reg. 3, 9, 15, 33 en 39 had Hooft dit aanvankelijk verzuimd, zodat hij het eerste woord doorhaalde om dit interlineair op de juiste plaats weer toe te voegen. In reg. 48 heeft Hooft zich kennelijk reeds onder het schrijven de omissie van een inspringing gerealiseerd; hij schrapt dan de aanhef „Ver” van „Versmaet”, om onmiddellijk daarna dit woord, maar nu volledig en op de juiste plaats, opnieuw neer te schrijven. In reg. 16 vergiste hij zich in omgekeerde richting; aanvankelijk liet hij deze regel inspringen, zodat het eerste woord daarvan („En”) doorgehaald moest worden en op de plaats vóór deze doorhaling een nieuw „En” bijgeschreven. Wij hebben bij dit alles te doen met een soortgelijk geval, maar op uitgebreider schaal, als wij bij Psalm 103 opmerkten (zie de Commentaar aldaar, sub A, al. 2); de frequentie van de vergissingen maakt het hier echter waarschijnlijk, dat Hoofts klad de inspringing van de regels met staand rijm nog niet vertoonde. — In reg. 18 schreef Hooft eerst „mijn” om daarna de *n* te schrappen. Wellicht is dit slechts de verbetering van een verschrijving; het is echter ook mogelijk, dat Hooft oorspronkelijk een possessivum bedoelde: „mijn lichting” = verlichting voor mij. — In reg. 40 merkte hij onder het schrijven van „alle” dat hij het voorafgaande „aen” had overgeslagen, zodat hij over de eerste *l* heen een *e* moest schrijven om van het begonnen woord toch nog „aen” te kunnen maken. — In reg. 45 werd „heenen” tot „heene”. De reden is niet duidelijk; vond Hooft de aansluiting van „heene” bij „vliet” vloeiender? — Na het laatste woord van reg. 50 („veltverlaeters”) is tenslotte nog, beneden de normale schrijffijn, een letter of letterbegin (misschien een *v*) doorgehaald; de betekenis daarvan is niet duidelijk.

B **B.** Evenals in zijn voorafgaande Psalmen handhaafde Hooft ook in dit geval de strofe-vorm van Datheen, zodat zijn berijming op de melodie van de gebruikelijke Kerkpsalm gezongen kan worden.

Dat Hooft steunde op de tekst van de Deux-aes-bijbel, blijkt uit de volgende plaatsen:

- reg. 8: Hoofts „swakheit” correspondeert met de Deux-aes (in vs. 3: „... want ick ben swac...”), terwijl de Liesveldt-bijbel heeft: „want ic ben broosch”.
- reg. 20: „ommewenden” stemt meer overeen met de Deux-aes (vs. 5: „Wendet u Heere...”) dan met de Liesveldt-bijbel („Keert v Here...”).
- reg. 24: „vw’ goetheit” vinden wij terug in de Deux-aes (vs. 5: „... om uwer goedicheit wille”), maar niet in de Liesveldt-bijbel („... om uwer bermherticheit wille”).
- reg. 32–33: deze regels komen overeen met de voorstelling in de Deux-aes-tekst (vs. 7: „... ic swemme in mijn bedde den gantschen nacht”); die van de Liesveldt-bijbel is anders: „Ic doe mijn bedde swemmen den geheelen nacht”.
- reg. 49–54: de nadruk op de uiterlijke schande van de vijanden correspondeert met het tweemaal voorkomende „te(r) schanden worden” in vs. 11 van de Deux-aes-tekst; de Liesveldt-bijbel heeft beide malen „hem se(h)amen”.

Van deze overeenkomsten met de Deux-aes zijn de eerste en de laatste ook in de berijming van Datheen terug te vinden; de drie overige echter niet.

Daarentegen laten de twee overeenkomsten tussen Hooft en de Liesveldt-tekst zich beide tot Datheen terugbrengen. In verband met het bovenstaande mogen wij dan ook aannemen, dat deze (kleine) afwijkingen van de Deux-aes inderdaad aan invloed van diens berijming moeten worden toegeschreven. Het gaat om de volgende plaatsen:

- reg. 39: *Hooft*: „mijn’ gedaente”; *Deux-aes*, vs. 8: „Mijn gestalte is vervallen van treuren...”; *Liesveldt*: „Mijne gedaente is verandert van gramschappen...”; *Datheen*: „Mijn ghe-daente met allen // Is nu, Heer, gantsch vervallen...”.
Het is echter niet uitgesloten, dat Hooft het woord „ge-daente” met het oog op de klankwerking koos (zie beneden, sub E), onafhankelijk van Datheen.
- reg. 46–47: *Hooft*: „Want G/god, voor wien verscheenen // Js mijn gebedt, en weenen, // Versmaet mijn smeken niet”; *Deux-aes*, vs. 9b–10: „... want de Heere hoordt mijn weenen. De Heere hoort mijn smeecken, mijn gebet neemt de Heere aen; *Liesveldt*: „... want dye Here heeft dye stemme mijns weenens gehoord. Die Here heeft mijn smeken ghehoort. Die Heere heeft mijn ghebet ontfaen”; *Datheen*: „Godt heeft mijn treurich claeghen // Na zijn goet welbehaghen // Verhoort seer goedertier. // – // God en wilt niet verachten // Mijn ghebedt, noch mijn clachten // Maer hoort mij t’ zijner eer: // Mijn beden hem beweghen // Ick hebb’ van hem vercregen // Mijn begheerten, end meer”.

Het is duidelijk, dat het perfectum in Hoofts bijzin, zonder voortzetting daarvan in de hoofdzin, meer overeenkomst vertoont met de situatie bij Datheen dan met die van de Liesveldt-bijbel, waar het praesens volledig ontbreekt.

- C** C. Aan invloed van Datheen schrijf ik ook de nadruk toe, die Hooft in reg. 1–3 op Gods „ongenaeden” legt als op een verdiende straf. In de Bijbeltekst ontbreekt deze nadruk: „Och Heere, en straft mij niet in uwen toorne, ende en castijt mij niet in uwer grimmicheit”; bij Datheen vinden wij die echter in volle omvang terug:

Wilt mij niet straffen Heere,
Die misdaen heb so seere,
In eenen grammen sin,
In uwen toorn vervaerlic
Castijt mi niet so swaerlic
Als ic wel weerdich ben.

De hyperbolie in strofe 6 (reg. 31–36) houdt naar mijn mening eveneens verband met het voorbeeld van Datheen. Terwijl de Deux-aes slechts zegt: „Ick ben soo moede van suchten: ic swemme in mijn bedde den gantschen nacht, ende nette met mijne tranen mijnen leger” (vs. 7), heeft Datheen (die daarin veeleer met de Liesveldt-tekst overeenstemt):

Ick ben moede’ end verslaghen
Van gantsch den nacht te claghen:
Ick doe swemmen voorwaer
Mijn bedde met mijn weenen:
En mijn leger met eenen
In mijn tranen eenpaer.

Wellicht moeten wij verder nog bij Hoofts reg. 17 („Hoe lang zal ’t annelopen . . .”) aan invloed van Datheen denken („Hoe langhe salt noch wesen . . .”). Het is echter evenzeer mogelijk, daarin een zelfstandige verwerking te zien van de Deux-aes-tekst: „. . . och ghij Heere, hoe lange?”

- D** D. Hooft heeft deze Psalm, hoezeer hij door zijn woordkeus ook afwijkt van de letterlijke Bijbeltekst, naar de inhoud nauwkeurig weergegeven. Des te meer valt het daarom op, dat er toch een verschuiving heeft plaats gevonden. De Bijbelsalm is, naar de karakteristiek van de Nieuwe Vertaling, een „gebed in doodsgevaar”; de benauwenis is daarin het gevolg van een zeer reële bedreiging door niet minder reële vijanden. Bij Hooft heeft echter het verdriet de plaats van het gevaar ingenomen. De meest voor de hand liggende betekenis van „beswaeren” in reg. 10 is „verdriet”, al is ook „overlast” niet uitgesloten; reg. 13 („Mijn smart is vande wrangste”) heeft noch in de Deux-aes noch bij Datheen zijn aequivalent; hetzelfde geldt voor het beroep op Gods medelijden op grond van „mijn’

ellenden" in reg. 19–20; ook de „rouwe" van reg. 37 komt uitsluitend bij Hooft voor. In dit verband is het van betekenis, dat Hooft in reg. 40–42 de vijanden die hem „bestrijden" uitdrukkelijk met een *abstractum* benoemt („de vreeslijkheên . . . daer hij zoo diep in steekt"); de Bijbeltekst heeft hier: „want ic worde allenthalven beangstet" (vs. 8b), terwijl Datheen concrete vijanden vermeldt: „Om dat aen alle zijden // Mijn vijanden verblijden // Voor mij met groot gelach". De bepaling die Hooft in reg. 42 toevoegt, „Daer hij [= Vw' knecht] zoo diep in steekt", accentueert nog, dat hij bij „vreeslijkheên" inderdaad aan rouw, ellenden, smart e.d. denkt en niet aan personen.

Deze ombuiging van de Psalm in figuurlijk-abstracte zin heeft tot gevolg dat in de beide laatste strofen de „wreede boeven" en de „haeters" — ook al tekent Hooft ze nog concreter en plastischer dan de Bijbeltekst, bijna alsof hij daarmee een tegenwicht wilde vormen tegen de voorafgegane abstrahering — toch niet helemaal van deze figuurlijke achtergrond losraken. Daarmee is de mogelijkheid gegeven voor een vorm van chiastisch spel in reg. 43–44; als de „boeven" concreet zijn, moet „groejen in mijn bedroeven" figuurlijk worden opgevat als „zich verheugen in mijn verdriet"; maar als de „boeven" figuurlijk worden geïnterpreteerd (als wanhoop, angst, twijfel enz.), dan kan „die groeijt in mijn bedroeven" zijn letterlijke betekenis behouden: die uw voedingsbodem vindt in, voortkomt uit mijn verdriet. Een dergelijke ludieke meer-zinnigheid mag bij een dichter als Hooft stellig niet zonder meer als onwaarschijnlijk worden beschouwd.

Op grond, zowel van wat hierboven als van wat sub C, al. 1, werd opgemerkt, meen ik dat wij in Hoofts berijming een expressie mogen zien van de volgende gedachte: „God, ik heb om mijn zonden Uw straf verdiend, maar kastijd mij in liefde en niet in toorn. Want het overmatige verdriet, waarmee Gij mij treft, benauwt mij tot de dood toe. Ik ga er lichamenlijk en geestelijk aan te gronde. — Maar God hoort mijn geklaag: Hij zal mij verlossen uit de benauwenis van mijn wanhoop".

E. In poëtisch opzicht is deze zesde Psalm van Hooft bijzonder geslaagd. De voortdurend van de gebruikelijke spreektaal afwijkende woordkeuze en zinsconstructie dragen het hunne bij tot de accentuering van een innerlijke spanning. Ook de klankwerking is hier niet minder opmerkelijk dan in de berijmingen van Psalm 45 en 103 (zie de Commentaren aldaar, in beide gevallen sub D). De eerste strofe zet in met een dominantie van de zware *aa*-klank in vier van de zes rijmwoorden; in de vier volgende strofen blijft deze *aa* er telkens twee beheersen. In de zesde strofe begint de dominantie van de *ee*, eveneens in vier van de zes rijmwoorden en op precies dezelfde wijze verdeeld; ditmaal blijft de doorwerking echter tot twee volgende strofen beperkt. De slotstrofe roept met haar beide eerste rijmwoorden nog even de *aa*-klank uit de aanhef in de herinnering terug, om dan snel naar het einde te voeren. — Dit klankenspel met *aa* en *ee*

E

wordt nog geïntensiveerd, doordat in de tweede strofe de komende triomf van de *ee* reeds wordt voorbereid door het sterke accent dat in reg. 9 op „heelen” en in reg. 12 op „gebeente” valt; daarna klinkt die *ee* telkens weer voor een ogenblik op in de derde strofe (reg. 18), in de vierde (reg. 21, 24), en in de vijfde (reg. 27), om dan tenslotte in de zesde breed-uit te gaan overheersen. Tegelijkertijd wordt nu echter de *aa* tot begeleidende ondertoon (reg. 36, 39, 48), om in reg. 49–50 voor het laatst nog eens het rijm te veroveren. — De beide eerste strofen blijken, behalve door de *aa*-rijmen, ook nog door het klankspel met de *aa* verbonden, doordat het begin van de tweede („Laet daelen”) een nadrukkelijke assonantie is op de rijmklank („slaen”) waarmee de eerste afsloot. — Prachtig is de assonantie van „hitsen” en „misdaden” in reg. 1; nauwelijks minder suggestief die van „maeteloos beswaeren” in reg. 10. In de strofen 6 tot en met 8 (die met de *ee*-rijmen) treft ons de frequentie van de *ee*-klank ook binnen de regels: reg. 34, 35, 37, 38, 41, 43, 45, 48. En dan zijn er nog de alliteraties, waarop ik wel niet in het bijzonder de aandacht behoef te vestigen. Liever wijs ik tenslotte nog op de meesterlijke wijze waarop Hooft er in geslaagd is een Hebreeuwse uitdrukking te vernederlandsen; „mijn beenders zijn verschrocken” wordt bij hem (reg. 10–12): „Door maeteloos beswaeren, // Is mij de schrik gevaeren // Tot in 't gebeente toe”.

F F. Ook in deze commentaar zijn een aantal woordverklaringen wellicht niet overbodig.

- reg. 3. *schennis*: verderf.
 „ 4. *in arren moede*: in toorn.
 „ 7. *strakheit*: strengheid, hardheid.
 „ 16. (*Versta*:) en dreigt (mijn) ziel te slopen.
 „ 18. *lichting*: verlichting, (hier) uitredding.
 „ 20. *ommewenden*: veranderen (in zijn tegendeel).
 „ 21. *vervreemt*: dat van mij vervreemd is.
 „ 29. *op . . . haelen*: (behoort zowel bij „hun hart” als bij „uwen lóf”;
 hun hart ophaelen: zich verblijden, genieten; *uwen lof ophaelen*:
 uw lof verkondigen).
 „ 32. (*Versta*:) en de bangigheden doen . . .
 „ 37. *het teeren vande rouwe*: het verteren (transitief) van de rouw=
 de verterende rouw.
 „ 39. *breekt*: zijn kracht verliest, bezwijkt.
 „ 45. *slaekt roof*: laat uw buit los.
 „ 50. *verfoejde veltverlaeters*: verachte(lijke) slagveld-ontvluchtters (= vluchtende verwonnelingen).
 „ 52. *moedeloose*: laffe.

G G. Voor de motivering van mijn mening, dat Hoofts zesde Psalm in verband staat met de dood van zijn vader en op januari 1626 moet worden gedateerd, zie men de Commentaar op Psalm 103, sub F.

H. Vergelijking van de tekst in het Rijmkladboek (R) met die in het Haagse hs. 74 G 12 (H) en die in de uitgave der *Gedichten* (*Ged.*) levert — afgezien van de wijzigingen in spelling en interpunctie — de volgende tekstvarianten op:

	R	H	Ged.
reg. 4:	Wil	Wil	Wilt
„ 22:	op doe daeghen,	op doe dagen	op doet daeghen;
„ 32: }	En doen	En doen	My doen
„ 33: }	Mij swemmen	Mij swemmen	(Ach!) swemmen

Opmerkelijk is, dat H hier — anders dan bij de Psalmen 23, 45 en 103; zie de Commentaren aldaar, resp. sub F, G en G — géén tussen-versie vertegenwoordigt die tussen R en *Ged.* in staat. Misschien heeft Hooft dus deze berijming tot kort vóór de uitgave van 1636 onveranderd gelaten. De toen aangebrachte wijzigingen zijn trouwens weinig ingrijpend. In reg. 4 en 22 werd slechts de imperatief-vorm zònder *t* vervangen door die mèt *t*. In reg. 32–33 werd de, in syntactisch opzicht inderdaad niet gerechtvaardigde, inversie weggewerkt.

Ook in Psalm 6 blijkt H ten opzichte van R een zelfstandig spelling-systeem te volgen, waardoor opnieuw steun wordt verleend aan ons vermoeden, dat de kopiïst uit het geheugen of (waarschijnlijker) op dictaat schreef; vgl. de hierboven aangegeven plaatsen in de Commentaren bij de Psalmen 23, 45 en 103.

PSALM 113

*Hs. G, fol. 88 R (blz. 1 van het verder blanco gebleven
diploma [(blauw)32+]<26>)*

Gedichten 1636, blz. 463-464

DE AFSCHRIFTEN UIT HS. G (K.A. CLXXIAE)

Fol. 88-89 (vroeger diploma 32, thans 26), fol. 90-91 (vroeger diploma 30, thans 27), fol. 92-93 (vroeger diploma 31, thans 28) en fol. 94-95 (vroeger diploma 33, thans 29), waarop respectievelijk Psalm 113, 104, 7 en 45, zijn ieder afzonderlijk als los diploma gevouwen geweest.

Alle diplomata zijn eerst in vieren overlangs gevouwen ter verkrijging van een margevouw, maar gezien de smoezeligheid van de vouwen aan de achterzijde zijn zij ook enige tijd in vieren overdwars gevouwen, of evt. daarna nóg eens dubbel gevouwen, bewaard.

Gezien de smoezeligheid der vouwen en de verkleuring van het papier, zijn alle diplomata echter langduriger in zessen gevouwen geweest: in drieën overdwars en daarna dubbel. (De vouw dáárvan valt dus samen met de middelste van de vouwen in zestienen.)

De afschriften der Psalmberijmingen uit hs. G kunnen dus rondgezonden of van hand tot hand gegaan zijn.

(Hs. G)

PSALM: CXIII

- (5) Ghij, die u voelt getoghen tot
den dienst van onsen grooten godt,
heft aen met zangherighe zielen,
niet met den mondt alleen verbreydt
zijn lof, voor welkes majestejt
dat alle schepsel heeft te knielen
- (10) In 't looven van den heylighdom
zijns naems, zij nemmer eeuwe stom;
strijj ujr met ujr om hem te eeren.
van daer de zon ten hemel vaert
tot daer zij wentelt nederwaert,
Brall' ende bromm' de roem des heeren.
- (15) De volken vol van overmoedt
kan hij vertreên met eenen voet.
hoogh over hen is hij gezeeten.
de geen die neemen kon de maet
hoe verre zijd van noorden staet,
zoud' noch zijn' eer niet kunnen meeten.
- (20) Wat is 'er onsen god gelijk
die, ujt den top van hemelrijk,
dat hij bewoont als heil der heilen,
de vloer alleen niet van dat hof
maer oock de diepte van de stof
des aertrijcks, met zijn óogh kan pejlen?
- (25) Hij heffend' ujt het slijk en zandt
den armen, en den kleenen, plant
hen aen der groote vorsten zijde.
D' onvruchtbaer' huisvrouw afgemat
van troosteloosheit, geeft hij, dat
- (30) Een zuigheling haer' borst verblijde.

TRANSLITTERATIE

vs. 23 vande (?)

MANUSCRIPTOLOGISCHE AANTEKENINGEN

vs. 12 de[n+] <s> (?)

*(Gedichten 1636)**Psalm CXIII.*

- (5) GHy, die u voelt getogen tot
Den dienst van onzen grooten Godt,
Heft aen met zangherige zielen,
Niet met den mondt alleen verbreydt
Zijn lof, voor welkes Majesteyt
Dat alle schepzel heeft te knielen.
- (10) In 't loven van den Heylighdom
Zijns naems, zy nemmer eeuwe stom;
Stry' uur met uur, om hem te eeren.
Van daer de zon ten hemel vaert
Tot daer zy wentelt nederwaert,
Brall' ende bromm' de roem des Heeren.
- (15) De volken vol van overmoedt
Kan hy vertreên met eenen voedt.
Hoogh over hen is hy gezeten.
De geen die nemen kon de maet
Hoe verre zuyd van noorden staet,
Zoud' noch zijn' eer niet kunnen meten.
- (20) Wat is' er onzen God gelijk
Die, uyt den top van Hemelrijk,
Dat hy bewoont als heyl der heylen,
De vloer alleen niet van dat hoff
Maer ook de diepte van de stoff
Des aardtrijs, met zijn oogh kan peylen?
- (25) Hy heffend' uyt het slijk en zandt
Den armen, en den kleenen, plant
Hen aen der groote vorsten zijde.
D' onvruchtbaer' huysvrouw afgemat
Van troosteloosheidt, geeft hy, dat
(30) Een zuygheling haer' borst verblijde.

COMMENTAAR

A **A.** Hoofts berijming van Psalm 113 is *niet* ingeschreven in het Derde Rijmkladboek en ook niet op andere wijze als manuscript van de dichter bewaard. Behalve over de gedrukte tekst in de uitgave der *Gedichten* van 1636 (en alle latere uitgaven van Hoofts poëzie) beschikken wij echter nog over twee kopieën. Deze komen voor: 1. op fol. 88 r van het hs. K.A. CLXXI ae, in het bezit van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen te Amsterdam (door Leendertz „hs. G” genoemd; zie *Gedichten van P. C. Hooft*, ed. Leendertz-Stoett, I, xiii–xiv); 2. op pag. 604–605 van het z.g. „handschrift van Anna Roemers Visscher”, hs. 74 G 12 ter K.B. te 's-Gravenhage (door mij verder aangeduid als: H).

Op grond van het feit, dat bij Psalm 45 zowel G als H een versie bleken te vertegenwoordigen die tussen het Rijmkladboek en de *Gedichten* van 1636 in staat, mogen wij aannemen dat de kopieën ouder zijn dan de uitgave – te meer omdat voor H bij Psalm 23 en Psalm 103 hetzelfde bleek, terwijl ten aanzien van Psalm 6 deze kopie aansloot bij het Rijmkladboek en niet bij de *Gedichten* (zie de Commentaren bij de genoemde Psalmen, resp. sub G, F, G en H).

Bij Psalm 45 constateerden wij verder, dat G – in tegenstelling tot H – in spelling „dicht genoeg bij het Derde Rijmkladboek aansloot om waarschijnlijk te maken, dat de kopiïst werkte naar een door Hooft zelf geschreven of nauwkeurig van hem overgenomen tekst” (zie de Commentaar aldaar, sub G, al. 1).

Wij mogen daarom aannemen, dat wij in de kopie van hs. G een (ook ten aanzien van de spelling) vrij nauwkeurige weergave bezitten van de vorm waarin Hooft vóór 1636 zijn Psalm had vastgelegd. Of deze vorm toen reeds een revisie had ondergaan, valt uiteraard niet meer uit te maken.

B **B.** De inhoud van deze Psalm wordt door Hooft zó vrij weergegeven, dat haast met meer recht van een bewerking dan van een berijming zou kunnen worden gesproken. Dat maakt het moeilijk na te gaan, op welke Bijbeltekst hij steunde. Slechts in reg. 27 vinden wij een kleine aanduiding in de richting van de Deux-aes. Hooft gebruikt daar namelijk het woord „vorsten”, evenals de Deux-aes (vs. 8: „Dat hij hen sette neven den vorsten by de vorsten zijns volcx”); de Liesveldt-bijbel gebruikt daarentegen tweemaal het woord „princen”. Op zichzelf is deze plaats niet helemaal overtuigend, omdat „vorsten” ook ontleend zou kunnen zijn aan de berijming van Datheen, waar het woord evenals in de Deux-aes tweemaal achtereen voorkomt. Op grond echter van onze conclusies ten gunste van de Deux-aes-tekst bij de Psalmen 23, 45, 103 en 6 (zie de Commentaren aldaar, telkens sub B) mogen wij veilig aannemen dat Hooft ook ditmaal van deze Bijbel is uitgegaan.

C. Samenhang met Datheen valt gemakkelijker aan te tonen. Ik doel daarmee niet op het feit, dat Hooft diens strofe-vorm overnam, waardoor zijn Psalm op dezelfde melodie zingbaar werd; dat doet hij in *al* zijn berijmingen, ook wanneer daarin verder geen enkel rapprochement te ontdekken valt. Hier echter is dit laatste wèl het geval. Deux-aes vs. 5: „Wie is als de Heere onse God, die hem so hooch gesettet heeft”, vinden wij bij Datheen en Hooft (reg. 19–21) als volgt terug:

C

Datheen

Hooft

Wie is onsen Heere ghelijck
Die in zijn hemels Coninckrijck
Soo verheven is met eerweerde?

Wat is' er onsen god gelijk
die ujt den top van hemelrijck,
dat hij bewoont . . . enz.

Bovendien herinnert Hoofts rijm in reg. 22–23 (hof – stof) vrij sterk aan dat in het begin van Datheens vierde strofe (stof – lof).

D. Niet alleen maakt Hooft voor de weergave van de gedachte uit de Bijbelsalm gebruik van een haast geheel eigen formulering, maar bovendien accentueert hij in sterke mate de grootheid van God. In de Deux-aes worden aan deze grootheid 6 Bijbelverzen gewijd; de 3 laatste spreken van Gods bemoeienis met de „cleynen” en bedroefden op aarde. De verhouding grootheid – bemoeienis is dus 2:1. Hooft echter verheerlijkt Gods grootheid in vier van zijn vijf strofen, wat een verhouding oplevert van 4:1.

D

In overeenstemming daarmee dijt de lofprijzing bij hem telkens aanzienlijk uit. Zijn hele eerste strofe vindt in de Bijbeltekst als aequivalent slechts: „Lovet ghij knechten des Heeren, lovet den name des Heeren”. Opmerkelijk is in zijn „uitbreiding” vooral de opwekking om God te loven, niet met de mond alleen maar „met zangherighe zielen”. – In de tweede strofe treft ons nà de weergave, in reg. 7–8, van „Gelooft sij des Heeren name van nu aen tot in eewicheit” (D.A. vs. 2) de toevoeging in reg. 9: „strij ujr met ujr om hem te eeren”. Naast de „eeuwe” als symbool voor het ruimste tijdvak wordt dus het „ujr” als symbool voor de beperkte tijdsduur geplaatst; door deze verrassende juxta-positie wint de gedachte aan nadruk en aan suggestiviteit. – In de derde strofe voegt Hooft zowel toe, dat „de volken” (= de heidenen) vol van overmoed zijn, als dat God hen met één voet vertreden kan. Bovendien geeft hij in reg. 16–18 het Bijbelse „zijn eere gaet so wijt als den Hemel is” wéér door middel van een veel plastischer beeld, dat opnieuw het onmetelijke van Gods grootheid accentueert. – De vierde strofe brengt een even rijke „uitbreiding” als de eerste. Terwijl de Bijbelsalm hier opvallend sober blijft („Wie is als de Heere onse God, die hem so hooch gesettet heeft, ende op het nederige siet, in hemel ende Aerde”), roept Hooft het beeld op van Gods heilige der heiligen in „den top van hemelrijck” en werkt hij Diens zien van het nederige even concreet als plastisch uit. Ook het opvallende „Wat” in reg. 19 – zowel de Bijbeltekst als Datheen hebben „Wie” – meen ik te moeten beschouwen als een gevolg van de accentuering van Gods grootheid. „Wat” is vager, maar daardoor ook ruimer dan „wie”; het omvat àl wat

bestaat, persoon zowel als niet-persoon. – De korte samenvatting van de laatste drie Bijbelverzen in de slotstrofe staat in volstrekte tegenstelling tot alles wat voorafging. Opmerkelijk is hier verder de wijze waarop Hooft in reg. 28–30 Deux-aes vs. 9 („Die de onvruchtbare inden huys woonen maeckt dat sy een vrolicke kinder moeder wort. Halleluya”) parafraseert; evenals Datheen roept hij een veel concreter beeld op dan de Bijbelsalm, maar terwijl Datheen aan kinderen denkt die „int huys spelen end op straten”, ziet hij een moeder (Christina?) voor zich, met haar zuigeling aan de borst.

Onze conclusie moet wel zijn, dat het de (opwekking tot de) lofprijzing van Gods grootheid was, die Hooft tot de keuze en tot de bewerking van Psalm 113 bracht.

E. De poëtisch-technische vormgeving doet in geen enkel opzicht voor de pracht van de parafrazerende uitbreiding onder. Het voortdurende spel van assonanties, binnenrijmen, alliteraties, klankdominanties en enjambementen, dat wij voor het eerst in de berijming van Psalm 45 opmerkten (zie de Commentaar aldaar, sub D) en dat in de daarna volgende Psalmen telkens weer terugkeerde, bereikt hier zo mogelijk zelfs een hoogtepunt. In de eerste strofe blijken al dadelijk de beide eerste regels van begin tot eind op elkaar betrokken:

Ghij, *die* u voelt getoghen tot
 ↓ ↓ ↓
 den *dienst* van onsen *grooten godt*

Ook de werking van het enjambement in deze regels verdient aandacht. Het brengt mee dat „tot” gerekt en nadrukkelijk gelezen wordt, waardoor het volgende „den dienst van onsen grooten godt” als een machtige eenheid enigszins geïsoleerd komt te staan: iets zó groots dat aan het uitspreken daarvan een kleine aarzeling voorafgaat. – De andere enjambementen in de Psalm blijken trouwens eveneens ten volle verantwoord.

De derde strofe verrast door de homonieme verbinding „volken vol” in reg. 13, en door haar drie zware *ee*-assonanties: *vertreên* – *eenen* (reg. 14), de *geen* – *neemen* (reg. 16), *eer* – *meeten* (reg. 18); in het eerste geval is zelfs sprake van binnenrijm.

Het meest opmerkelijk is het klankenspel echter in de tweede strofe:

In 't looven van den heylighdom
 zijns *naems*, zij *nemmer* eeuwe *stom*;
 strij *ujr* met *ujr* om hem-te *eeeren*.
 van *daer* de *zon* ten *hemel* *vaert*
 tot *daer* zij wentelt *nederwaert*,
 Brall' ende *bromm'* de roem des *heeren*.

F. Bij deze Psalm kan met slechts enkele woordverklaringen worden volstaan. **F**

reg. 7. *hejlighdom*: heiligheid.

„ 12. *brall' ende bromm'*: galme en weerklinke luid.

„ 21. *heil der heilen*: heilige der heiligen.

„ 22. *de vloer . . . van dat hof*: n.l. het uitspansel, de wolkenhemel.

G. Voor de motivering van mijn mening, dat Hoofts berijming van Psalm 113 gedateerd moet worden op mei of (waarschijnlijker) augustus 1627, zie men de Commentaar op Psalm 103, sub F. **G**

H. Bij vergelijking van de tekst in G en H met die in de uitgave der *Gedichten* blijken wel spelling- en interpunctie-verschillen voor te komen, maar géén tekstvarianten. H wijkt in zijn spellingsysteem evenzeer van G af als bij de voorafgaande Psalmen ten aanzien van het Rijmkladboek. **H**

Aantekening verdient verder, dat de kopiïst van H in reg. 3 aanvankelijk schreef: „met zangerige *kelen*”, daarmee onwillekeurig accentuerend hoe Hoofts regel (overigens in verband met de daarop volgende) afwijkt van de conventionele zegswijze. Bovendien laat hij de 3de en 6de regel van iedere strofe inspringen.

PSALM 104

Hs. G, fol. 90R – 91V (blz. 1–4 van diploma [(blauw)30+]<27>)

Op fol. 90 R vs. 1– 32 (1e– 8e strofe);

op fol. 90 V vs. 33– 64 (9e–16e strofe);

op fol. 91 R vs. 65– 96 (17e–24e strofe);

op fol. 91 V vs. 97–120 (25e–30e strofe).

Gedichten 1636, blz. 459–463

(Hs. G)

De 104 Psalm Davidts

O Godt op u, wiens schoonheijt mij beviel
 wack'r ooghen sla, soo tharte van mijn' Siel,
 dat het ontfang' uw' glorijs ongemeeten,
 en swanger gae met uwes roems geweeten

- (5) T' veelvoudich kleet van purper sat, vermaelt
 met peerlen, gout en dier gesteent dat straelt,
 is duijster, dooff, en maer een kleedt van rouwe,
 bij trijcke licht daer ick u in aenschouwe.

- (10) Hoe gladt hebt ghij geschooren 't blaew gordijn
 daer beelden in van vlam geweeven sijn?
 wie kan bevroen hoe t' samen hangen blijven
 de watren die ons over 't hoeft heen drijven?

- (15) Een vloocke boogh van buijen staegh beroert
 is twelfsel daer ghij themelsch hoff meê vloert
 de wolcken licht sijn uw Caros, daer vooren
 spant ghij den wint gevlerckt, oft geeft hem spooren.

- (20) Tot boên en uw trauwanten uijtgesocht,
 sijn tvlammend vier en de geswinde tóght
 ghij hebt gegront onwickbaer 's aertrijckx packen,
 wien heijssel streckt zijn eijghen wicht en 't sacken.

Ghij sijt het die gelijk turkijne pel
 het water staen deed oover duijn en del.
 maer mits ghij straf' uw stem de vlooden hoorden
 en vlooden voor des schorren donders woorden.

TRANSLITTERATIE

vs. 24 Achter de punt na *woorden* staat nog een komma.

MANUSCRIPTOLOGISCHE AANTEKENINGEN

- vs. 3 ongemeete<n>
 vs. 4 geweete[*apostrofe*; *komma* +]<n>
 vs. 17 [T +]<t>rauwanten
 vs. 23 straf[f +]<t>' (Mogelijk ook: straf[t +]<f>')

*(Gedichten 1636)**Den CIV Psalm Davidts breedspraekelijk gerijmt.*

O God op u, wiens schoonheid my beviel,
 Wakk'r oogen sla, zoo 't harte van mijn' ziel,
 Dat het ontfang' uw' gloory ongemeeten,
 En zwanger gae met uwes roems geweeten.

(5) 't Veelvoudigh kleedt, van purper, zat, vermaelt
 Met peerlen, goudt, en dier gesteent dat straelt,
 Is duyster, dooff, en maer een kleedt van rouwe,
 By 't rijke licht daer ik u in aenschouwe.

(10) Hoe gladt hebt ghy geschooren 't blaeuw gordijn,
 Daer beelden in van vlam geweeven zijn?
 Wie kan bevroên hoe 't zamen hangen blijven
 De watren die ons over 't hoofd heen drijven?

(15) Een vlooke boogh van buyen staeghs beroert,
 Is 't welzel daer ghy 't hemelsch hoff meê vloert.
 De wolken licht zyn uw' karros, daer vooren
 Spant ghy den windt gevlert, oft geeft hem spooren.

(20) Tot boôn en uw' trauwanten uytgezocht,
 Zijn 't vlammend vier en de gezwinde tocht.
 Ghy hebt gegrondt onwikbaer 's aerdtrijks pakken
 Wien heyzel streckt zyn eygen wight en 't zakken.

Ghy zijt het die, gelijk turkijne pel
 Het water staen deed over duyn en del.
 Maer midts ghy straft', uw' stem de vlooden hoorden,
 En vlooden voor des schorren donders woorden.

(Hs. G)

(25) T' gheberchte stack (doen ghij 't O vloên ontliept)
sijn kruijnen op. Tot hun besette diept
ontvielen doe en schooven neêr de daelen.
Tsint, zeedigh is de zee, en past op paelen.

(30) Dien dwingelant ghij schanst van 't aertrijck aff
dat hijt niet weêr bedelv' in 't natte graff.
maer straaLEN versch deed ghij ten bron uijtschieten
en Beecken, door de klippen, ruijschend vlieten.

(35) Daer sietmen 't vee ten drenck bij driften gaen,
en tmoede wilt sijn' heeten dorst verslaen.
tghevogelt wuft met zijn' besonge keelen,
leert galmen daer de juijghende prieelen.

(40) Maer d' heuvels hoogh ontwassen strooms genót
bevochticht ghij; O sorchdraghende Godt!
aen hunne vrucht met een gestadich sweeven,
van frissen dauw in aesemende t' leeven.

(45) Dies 't draghbaer Iaer de boomen ooverlast
en telghen kromt, daer tweeligh ooft aenwast,
als 't aerdrijck sat door 's milden heemels lecken,
met gras vol-op het velt voor tvee gaet decken.

Het aertrijck jaeght door sijn' gesonden hujt
En tot den dienst der menschen leevert uijt
al wat voor kruijt verquickt off reekt ons leeven
en wejte soet van lucht om kracht te geeven.

(50) Op dat de sorgh van t' klemmend harte stuijff,
met krachtich nat ghij swellen doet de druijff:
en schenckt ons wijn, schoon, smaeckelijck, en geurigh,
en vult met vreughd de borst te vooren treurigh.

TRANSLITTERATIE

vs. 52 tevooren (?)

MANUSCRIPTOLOGISCHE AANTEKENINGEN

vs. 30 bedelv[—e]<apostrofe>

(Gedichten 1636)

- (25) 't Geberghte stak (toen ghy 't ô vloên ontliept)
 Zyn' kruynen op. Tot hunn' bezette diept
 Ontvielen toen, en schooven neêr de daelen.
 Tzint zedigh is de zee, en past op paelen.
- (30) Dien dwingelandt ghy schanst van 't aerdtrijk aff,
 Dat hy 't niet weêr bedelv' in 't natte graff.
 Maer straelen versch deedt ghy, ten bron uyt, schieten,
 En beeken, door de klippen, ruyschend' vlieten.
- (35) Daer zietmen 't vee ten drenk, by driften, gaen,
 En 't moede wildt zyn' heeten dorst verslaen.
 't Gevogelt wuft met zyn' besonge keelen,
 Leert galmen daer de juychende prieelen.
- (40) Maer d' heuvels hoogh ontwassen strooms genot
 Bevochtight zy; o zorghdraeghende Godt!
 Aen hunne vrucht, met een gestadigh sweeven,
 Van frissen dauw, inaesemende 't leeven.
- (45) Dies 't draghbaer jaer de boomen overlast
 En telgen kromt, daer 't weeligh ooft aen wast,
 Als 't aerdtrijk zat door 's milden hemels lekken,
 Met gras, vol op, het veldt, voor 't vee, gaet dekken.
- (50) Het aerdtrijk jaeght door zyn' gezonden huyl,
 En tot den dienst der menschen, levert uyl,
 Al wat voor kruydt verquikt off rekt onz' leeven,
 En weylt zoet van lucht, om kracht te geeven.
- (50) Op dat de zorgh van 't klemmend' harte stuyff,
 Met krachtigh nat ghy wellen doet de druyff:
 En schenkt ons wijn, schoon, smaekelijc, en geurigh,
 En vult met vreughd de borst te vooren treurigh.

(Hs. G)

(55) Soo waeght de geen die suffigh zat eerlangh
van frisschen moed' en uijt gelaaten sangh.
de Oolij komt met haer wel-rickentheeden
een nieuwe jeught bijsetten onsen leeden.

(60) Vw Cederhout op Liban weelich tiert,
vol groijlsaem saps. daer woont het vlugh gediert,
de Oijevaer gekleedt in bonte pennen,
hout daer sijn hoff op heemel hooghe dennen.

De steenen scherp en stejlt en ijselijck
verkiest de gems tsaechachtich tot een' wijck;
en waer de Rots sich uijt wil hollen laten
t' knijn is 'er bij en leegert in de gaaten.

(65) De blonde-maen met hoorens net gekromt
dat sijn verdwijnt en datse weer verkomt,
en dar sijn, heer, midts u bevel niet laten.
ghij hebt de son geleert gaen haerder straaften.

(70) Als sijn verreijst soo valt ten hoolen uijt
de jonghe Leeuw die brullend tocht nae buijt:
en theele woudt om spijse te bejaghen
is op de beên, tot het begint te daghen.

(75) Dan trecken s' aff van hunn' aenslaaghen stout
elck nae de plaets daer het sich vejlich hout.
daer teghen schiet de mens aen sijn gewaade,
treedt uijt en drijft sijn doen, tot s' avonts spaade.

(80) O Godt wat sijn gewracht met wijsheijt hóogh
uw wercken groot die mij verbaasen t' óogh!
dij luste d' aerd dus over vloedelijcken
met midd'len uijt uw eijghen te berijcken.

TRANSLITTERATIE

- vs. 55 wel-rickentheeden (sic!)
vs. 64 inde (?)
vs. 70 Achter de dubbele punt na *buijt* staat nog een komma.
vs. 71 t heele (?)

MANUSCRIPTOLOGISCHE AANTEKENINGEN

- vs. 67 da[t+]<r>

(Gedichten 1636)

Zoo waeght de geen, die suffigh zat eerlang,
 Van frisschen moed en uyt gelaeten zang.
 (55) De oly komt met haer welriekentheden
 Een' nieuwe jeughdt byzetten onzen leden.

Vw Cederhoudt op Liban weeligh tiert,
 Vol groeyzaem zaps, daer woont het vlugh gediert,
 (60) De Ooyevaer gekleedt in bonte pennen,
 Houdt daer zyn hoff op hemelhooghe dennen.

De steenen scherp, en steylten yselijk,
 Verkiest de gems 't zaeghachtigh tot een' wijk.
 En waer de rots zich uyt wil hollen laeten,
 't Knyn is 'er by, en legert in de gaeten.

(65) De blonde maen met hoornen net gekromt,
 Dat zy verdwijnt en datze weér verkomt,
 En dar zy, Heer, midts uw bevel, niet laeten.
 Ghy hebt de zon geleert gaen haerder straeten.

(70) Als zy verrijst zoo valt ten hoolen uyt,
 De jonge leeuw die brullend tocht nae buyt:
 En 't heele woudt om spijsse te bejagen,
 Is op de beên, tot het begint te dagen.

Dan trekken z' aff van hunn' aenslaegen stout,
 Elk nae de plaets daer het zich vayligh houdt.
 (75) Daer tegen schiet de mens aen zyn gewaede',
 Treedt uyt en drijft zyn doen, tot 's avondts spaede.

O God, wat zyn gewracht met wysheid hóogh
 Vw' werken groot die my verbaezen 't óogh!
 V luste d' aerd' dus overvloedelijken,
 (80) Met midd'len, uyt uw' eygen, te berijken.

Vs. 62 't zaeghachtigh (sic!)

(Hs. G)

Daer leijt de woeste ongemeete zee
 en wrimmelt van het groot en kleine vee,
 dat t' samen schoolt en kemt de groene baaren
 waer oover heen de witte seijlen vaaren.

- (85) De walvis woest is daer die in sijn spel
 met schrick aenschoudt wordt vanden bootsgesel.
 wanneer hem door de sinnen comt geloopen
 dat dees met eenen klinck een schip can sloopen.

- (90) O Heer! naer uw sien ijders ooghen om
 dat hun in tijts van daer hun voetsel kom.
 ghij werpt hun toe sij nutten en versaaden
 sich, als uw' hant ontsluit, van die weldaden.

- (95) Maer weigert ghij uw ooghen neêr te slaen
 hun' moed beswijckt en t' is met hun gedaen;
 als ghij herroept de macht hun' geest gegeven,
 sij worden stoff en scheijden uijt het leeven.

- (100) En als ghij weêr uijtsent uws adems kracht,
 een schepping volght van alderleij geslacht:
 en t' aerdrijck krijght, in steê van die vergingen,
 een versch aenschijn met nieuw' aenvoijelingen

Dat O mijn Godt om uw te looven dan,
 t' ontallijck tal der euwen t' samen span,
 en nimmermeer O heere der heijrschaaren
 versterv' uw' lust om wonderdaên te baaren.

- (105) Als ghij een wenck maer aen het aerdrijck geeft
 t' ontset sich strax, het siddert en het beeft.
 den Berghen comt (soo ghijse comt bestoocken),
 de Roock van anghst ten toppen uijt gebroocken.

- (110) Ghij sijt mijn vreughd O Godt en int verbrêen
 van uwen roem ick t' leeven wil besteen
 en soo ghij dij mijn' loffsang laet behaaghen
 jck eijnd niet eer mijn dichten als mijn daaghen.

TRANSLITTERATIE

vs. 84 waeroover (?)

vs. 97 uijt sent (?)

vs. 108 anghst *punt*(?) ten

(Gedichten 1636)

Daer leyt de woest' en ongemeete zee,
 En wrimmelt van het groot en kleyne vee,
 Dat t' zaemen schoolt, en kemt de groene baeren,
 Waer over heen de witte zeylen vaeren.

(85) De walvis woest is daer, die in zijn spel,
 Met schrik aenschouwt wordt van den bootsgezel,
 Wanneer hem door de zinnen komt gelooopen,
 Dat deez met eenen klink een schip kan sloopen.

(90) O Heer! naer uw' zien yders oogen om,
 Dat hun, in tijdts, van daer hun voedtsel kom.
 Ghy werpt hun toe, zy nutten en verzaeden,
 Zich, als uw' handt ontsluyt, van die weldaden.

(95) Maer weygart ghy uw' ooghen neêr te slaen,
 Hunn' moed bezwijkt, en 't is met hun gedaen;
 Als ghy herroept de maght hunn' geest gegeven,
 Zy worden stoff, en scheyden uyt het leven.

(100) En als ghy weêr uytzeindt uws adems kracht,
 Een' schepping volght van alderley geslacht:
 En 't aerdtrijk krijght, in steê van die vergingen,
 Een versch aenschijn met nieuw' aenvoeyelingen.

Dat, o mijn God, om u te loven dan,
 't Ontallijk tal der eeuwen t' zaemen span;
 En nimmermeer, o Heere der heyrshaeren,
 Versterv' uw' lust om wonderdaên te baeren.

(105) Als ghy een' wenk maer aen het aerdtrijk geeft,
 't Ontzet zich straks, het ziddert en het beeft.
 Den bergen komt (zoo ghyze komt bestooken)
 De rook van angst ten toppen uyt gebrooken.

(110) Ghy zijt mijn' vreughd, o Godt, en in 't verbrêen
 Van uwen roem ik 't leeven wil besteên:
 En zoo ghy u mijn' lofzang laet behaegen,
 Ik eynd niet eer mijn' dichten dan mijn' daegen.

(Hs. G)

(115) Hoe oft men noch ter werrelt schepsels vint
 soo rouw soo woest dat sij als dubbelt blind
 de klaere kracht der Godtheijt niet bevroeden
 vol maiesteijts, en oorsprock aller goeden.

(120) Och *komma(?)* oft verdween der goddeloosen schaer
 en t' aertrijck niet en wist wat boosheijt waer!
 maer wij laet ons Gods loff soo veel te stijver
 op singhen staegh met onvermoijden ijver.

Finis —

TRANSLITTERATIE

vs. 113 oftmen (?)

vs. 116 oorsprock (sic!)

MANUSCRIPTOLOGISCHE AANTEKENINGEN

vs. 117 Och <*komma(?)*> oft

(Gedichten 1636)

(115) Hoe oftmen noch ter werrelt schepsels vindt,
Zoo ruw, zoo woest, dat zy, als dubbelt blindt,
De klaere kracht der Godtheit met bevroeden,
Vol Majesteyts, en oorspronk aller goeden.

(120) Och oft verdween der Goddeloozen schaer,
En 't aerdtrijk niet en wist, wat boosheidt waer!
Maer wy, laet ons Gods loff zoo veel te stijver,
Opzingen staeghs met onvermoeyden yver.

Vs. 115 *met*: in de editie - 1644 gecorrigeerd tot *niet*

COMMENTAAR

A. Ten aanzien van de manuscripten en uitgaven van Hoofts berijming van Psalm 104 geldt in het algemeen hetzelfde als voor Psalm 113 (zie de Commentaar aldaar, sub A). In hs. G komt de Psalm voor op fol. 90 r tot en met 91 v, met het opschrift „De 104 Psalm Davidts”; in hs. H op (de tweede helft van) pag. 600 tot en met (drie kwart van) pag. 604, met als opschrift „Den 104den Psalm breed sprakelijk gerijmt door P. C. Hooft, drost tot Muijden”. In de uitgave der *Gedichten* van 1636 en daarna luidt de titel: „Den CIV Psalm Davidts breedspraekelijk gerijmt”; daaruit valt op te maken, dat de kopiïst van H „breed sprakelijk gerijmt” niet als een eigen typering heeft toegevoegd, maar aan zijn voorbeeld ontleend.

Merkwaardig is, dat H in reg. 3 en 4 als rijmwoorden heeft: *ongemeete – geweete*; G heeft *ongemeeten – geweeten*, maar er valt duidelijk te zien, dat hier oorspronkelijk hetzelfde gestaan heeft als in H en dat dit achteraf veranderd is. Het meest waarschijnlijke is daarom, dat de kopiïst zijn afschrift in overeenstemming heeft gebracht met een latere correctie van Hooft, die in de uitgave der *Gedichten* gehandhaafd bleef.

NOTITIE

bij reg. 3. De kopiïst schreef eerst „ongemeete”, als de vrouwelijke vorm van het attributief gebruikte adjectief (vgl. *Waernemingen* 81, 89, 111), maar hij bedacht daarna dat in postpositie het adjectief niet verbogen wordt (vgl. *Waernemingen* 8, 14, 16). Vandaar de correctie, terwijl in reg. 81 „ongemeete zee” gehandhaafd bleef.

B. Op een vrij groot aantal plaatsen, waar het woordgebruik van de Deux-aes afwijkt van die van de Liesveldt-bijbel, stemt Hooft met de eerste overeen. De meeste van deze plaatsen leveren echter geen doorslaggevend bewijs voor aansluiting van zijn berijming bij de Deux-aes-tekst, omdat de bewuste woorden ook bij Datheen voorkomen en dus aan hem ontleend zouden kunnen zijn. In de volgende gevallen is de bewijskracht intussen wèl afdoende:

In reg. 58 zegt Hooft van de cederbomen op de Libanon, dat zij „vol groijsaem saps” zijn. Dat komt overeen met vs. 16 van de Deux-aes: „Dat de boomen des Heeren vol saps staen, de cederen Libanon die hij geplamt heeft”. De Liesveldt-bijbel zegt daarentegen: „Dat dye boomen des Heeren genoeg hebben die cederboomen Libanon die hi geplamt heeft”, terwijl ook Datheen het sap niet vermeldt.

In reg. 70 spreekt Hooft van de jonge leeuw die „brullend” naar buit verlangt. Deux-aes vs. 21 gebruikt hetzelfde woord; zowel de Liesveldt-bijbel als Datheen hebben echter „briesschen(de)”.

Hoofts „wrimmelt” in reg. 82 vinden wij precies zo in Deux-aes vs. 25 terug; de Liesveldt-tekst heeft „wriemelet”, terwijl Datheen van een omschrijving gebruik maakt.

C. Uiteraard handhaaft Hooft ook ditmaal de strofe-vorm van Datheen, waardoor zijn Psalm op dezelfde melodie zingbaar is. Maar afgezien daarvan, blijkt de aansluiting bij de berijming van zijn voorganger sterker dan wij tot dusver in één van zijn Psalmen hebben waargenomen.

reg. 9. „’t blaeuw gordijn” – Datheen: „een cortijne schoone”; Deux-aes: „een tapijt” (De Liesveldt-tekst kan hier, na het sub B opgemerkte, buiten beschouwing blijven).

reg. 15–16. Hoofts tekst bevat een tweeledig beeld: Gij spant de wind voor Uw wolkenkaros, of Gij berijdt hem als ruitser. De Deux-aes heeft (vs. 3b): „ghij varet op den wolcken, als op eenen wagen, ende gaet op de vederen des wints” – waarin wel de tweeledigheid van de wolken als karos en de wind als rijdier kan worden teruggevonden, maar beide onafhankelijk van elkaar en zonder dat de wind ook als trekker van de karos wordt aangeduid. Datheen legt echter juist op dit laatste de nadruk, met verwaarlozing van de wind als rijdier: „De winden drijvende na U behaghen // Trecken met haer vleughelen uwen wagen”. Hooft heeft dus blijkbaar zowel de interpretatie van Datheen als de tweeledigheid van de Bijbeltekst gevolgd.

reg. 17–18. Hoofts regels sluiten veel dichter aan bij Datheen: „Van den winden die licht zijn ende snel // Maect ghij uwe posten end boden wel: // Vyer end tempeest zijn de dienaers bequame // Uwer gherechticheit alle te same” – dan bij de Deux-aes-tekst (vs. 4): „Ghy maect uwe Engelen tot winden ende uwe Dienaers tot vyervlammen”.

reg. 19–32. Hooft maakt hier steeds gebruik van de verleden tijd, waardoor deze strofen onmiddellijk begrepen worden als doelende op de schepping en de zondvloed. De Deux-aes is in dat opzicht, door zijn gebruik van het praesens, minder duidelijk. Hooft heeft zich kennelijk gericht naar het voorbeeld van Datheen, die eveneens de verleden tijd bezigt.

reg. 59. Hooft neemt hier de „Oijevaer” van Datheen over; de Deux-aes (vs. 17) heeft „reygers”.

reg. 75–76. Men vergelijkte:

Datheen	Hooft
Om tackerwerek daer met hij is beladen	daer teghen schiet de mens aen sijn gewaade,
Te doen van smorgens vroeck <i>tot tsavonts spade.</i>	treedt uijt en drijft sijn doen, <i>tot 's avonts spade.</i>

reg. 95–96. Ook hier is de overeenkomst, op de overeenkomstige plaats, tussen de beide berijmingen opvallend, al zou in dit geval Hoofts formulering ook bepaald kunnen zijn door de Deux-aes-tekst (vs. 29b): „ghi neemt wech haren adem, so vergaen sij ende worden weder tot stof”.

Datheen

Hooft

Ghij neemt, Heer, den asem	als ghij herroept de macht
ende sij sterven	hun' geest gegeven,
<i>End werden stof</i> daer in sij oock	<i>sij worden stoff</i> en scheijden
verderven.	uijt het leeven.

D

D. Hoofts uitbreidende parafrase van Psalm 104 wijkt noch in de keuze noch in de volgorde van de vermelde wonderen uit Gods schepping, van de Bijbeltekst af. Maar aan het begin van zijn berijming brengt hij een wijziging aan, en aan het slot voegt hij een strofe toe. De wijziging vinden wij in de eerste vier regels. De Deux-aes zet in met: „Looft den Heere mijn ziele, Heere mijn Godt ghij zijt seer heerlijk, ghij zijt schoon ende uitermaten verciert”; Hooft heeft in de plaats daarvan de volgende gedachte: „O God, Wiens schoonheid mij overweldigd heeft, laat het hart (= het innigste wezen) van mijn ziel zó het oog op U slaan, dat zij geheel vervuld worde van Uw glorie en het besef van Uw heerlijkheid”. Terwijl dus de Bijbeltekst onmiddellijk in verrukking de Godsverheerlijking inzet, noemt Hooft die verrukking als het doel waartoe hij komen moet; hij dicht niet vanuit de extase, maar ter zelfopbouwning en zelfstichting. — En aan het slot is de gehele 29ste strofe (reg. 113–116) een toevoeging. Hooft spreekt er zijn verbazing uit over het feit, dat er mensen zijn die onvatbaar blijven voor „de klaere kracht der Godtheijt”, welke zich toch zo duidelijk in de heerlijkheid der schepping openbaart. Daarmee brengt deze strofe de conclusie van de in reg. 1–4 ingeleide bezinning; in indirecte vorm belijdt Hooft hier, dat hijzelf door deze bezinning inderdaad tot „uwes roems geweeten” gekomen is.

In de weergave van de eigenlijke Psalm vinden wij deze nadruk op de bezinning terug. De Bijbelsalm doet in een haast ademloze opsomming wonder na wonder, als even zovele bewijzen voor Gods zorgende grootheid, als flitsen aan ons voorbijtrekken; Hooft echter laat bij elk van die wonderen zijn aandacht een ogenblik bezinnend toeven, alvorens tot een volgend over te gaan. Twee typerende voorbeelden vindt men in reg. 11–12 en 49–54. De beide eerst-genoemde regels zijn de uitwerking van: „Ghij welft het boven met water”; de zes laatste van: „Ende dat den wijn verheughe des menschen herte”. — Daardoor heeft Hoofts Psalm een trage, bijna slepende gang; iedere gedachte staat als een afzonderlijke eenheid vrijwel op zichzelf.

Door deze bezinnende uitwerking krijgt de berijming een min of meer rationalistisch karakter, dat aan de oorspronkelijke Psalm vreemd is. De

strekking er van wordt: door redelijk inzicht in de wonderen der schepping kan en moet de mens komen tot eerbiedige onderwerping aan de Schepper. Dat is dezelfde gedachte, die in nog veel sterker mate *Dankbaar genoeg* (augustus–september 1627) beheerst. In reg. 37–38 heet het daar: „In desen druk steek jck. Doch als jck koom te denken // Dat ghij mijn Schepper . . .” enz. En dan leidt dit rationele „denken” tot de conclusie van reg. 41: „Zoo roert uw liefde 't hart . . .”; want, volgt er even later in reg. 45: „Want Rede wijst mij op genoote vroolijkheden . . .” enz. In dit vers gaat het om de wonderen van de *mikrokosmos*: het eigen lichaam en het eigen leven – maar juist hierdoor kan men *Dankbaar genoeg* beschouwen als een persoonlijk vervolg op de berijming van Psalm 104, waar „Rede” de dichter wees op de wonderen van de *makrokosmos*. Het is vooral hierom, dat ik het zeer waarschijnlijk acht, dat deze beide gedichten betrekkelijk kort na elkaar ontstaan zijn.

E. Wat in deze berijming het eerst opvalt, is het grote aantal min-gebruikelijke en daarom niet onmiddellijk aansprekende, soms zelfs dubbelzinnige, woorden. Zij dwingen tot groter concentratie en oefenen zodoende een vertragende werking uit, die in overeenstemming is met de bezinnende opzet van het gedicht. Trouwens, ook in de poëtisch-technische structuur blijken de vertragende elementen te domineren. Hoewel Hooft van dezelfde middelen (assonanties, alliteraties, klankdominanties enz.) gebruik maakt als wij hem in zijn voorafgaande Psalmen zagen hanteren, is hun effect hier toch anders. De zware assonanties, dikwijls nog versterkt doordat zij binnen dezelfde regel voorkomen (vgl. reg. 10, 13, 28, 29, 37, 38, 41, 45, 52, 110); de nadrukkelijke klankverbindingen tussen opeenvolgende regels, een enkele maal uitgroeïend tot volledig binnenrijm (reg. 33–34: 't *vee ten drenck* / *heeten dorst*; reg. 46–47: *leevert uijt* / *al wat voor kruyt*) of tot de suggestie van een dubbelrijm (reg. 41–42: *ooverlast* / *ooft aen wast*; reg. 43–44: *heemels lecken* / *tvee gaet decken*; reg. 109–110: *int verbreên* / *wil besteen*; reg. 117–118: *goddeloosen schaer* / *boosheijt waer*); een chïastisch assonantie-spel als in reg. 5–6 ('T *veelvoudich kleet* / *met peerlen, gout*); de onverwacht-speelse inslag in de zware formulering van reg. 28 (tsint, *zedigh* is de *zee*) – het heeft alles zijn retarderende werking, doordat het een gevoel van afsluiting en voltooiing oproept dat eerst bij het voortgaan van het vers als onjuist wordt herkend.

F. Hooft's voorkeur voor ongemene woorden maakt in deze Commentaar een vrij groot aantal woordverklaringen wenselijk:

- reg. 1: *beviel*: overviel, overweldigde.
 „ 2: (lees:) sla sóó tharte van mijn' siel wack'r ooghen (De komma na „sla” duidt de caesuur aan).
 „ 3: *ontfang'*: (in verband met „swanger” in de volgende regel, ongetwijfeld met een bijgedachte aan *ontfangen* = bevrucht worden).

E

F

- reg. 4: *geweeten*: bewustheid, begrip, besef.
- „ 5: *veelvoudich*: met vele vouwen, rijk-geplooid (maar tevens de tegenstelling van „eenvoudich“!).
van purper sat: verzadigd van purperkleurstof, (dus:) diep-purper.
vermaelt: beschilderd, (hier) versierd.
- „ 7: *dooff*: dof.
- „ 9: *'t blaeuw gordijn*: nl. het uitspansel.
- „ 10: *beelden van vlam*: nl. de sterrenbeelden van de Dierenriem.
- „ 13: *vloocke*: holle (vgl. Oudemans, *Bijdr. Middel- en Oudned. Wrdb.* VII, 668).
van buyen staegh beroert: telkens weer door buien in beroering gebracht.
- „ 18: *toght*: wind.
- „ 19: *packen*: samenstellen, massa's.
- „ 20: wien (nl. het aardrijk) zijn eigen gewicht en de werking van de zwaartekracht (?) tot fundament dienen.
- „ 21: *gelijck turkijne pel*: als een kostbaar kleed van Turks blauw.
- „ 23: *mits ghij straft'*: meteen dat, zodra, gij hen (nl. de vloedend) berisptet.
- „ 26: *besette*: vastgestelde, bestemde.
- „ 27: *ontvielen doe en . . . de daelen*: vielen en schoven toen de dalen omlaag.
- „ 28: *zeedigh*: bescheiden, zijn grenzen kennend, bedaard.
past op paelen: let op, houdt zich aan, (de haar gestelde) grenzen.
- „ 33: *ten drenck*: naar de drinkplaats.
bij driften: in troepen, kudden.
- „ 35: *besonge*: in het zingen bedreven.
- „ 39-40: (versta:) doordat Gij aan de voortbrengselen van die „heuvels hoogh“ (nl. de bomen en planten) het leven inblaast in de vorm van een hun gestadig toezwevende frisse dauw.
- „ 41: *draghbaer*: vruchtbaar.
- „ 43: *als*: zoals.
- „ 45: *jaeght*: (te verbinden met „uijt“ in reg. 46).
gesonden: „gesonden: dat 's van de son gebakert“ (marginale notitie in hs. H).
- „ 48: *wejte*: tarwe.
- „ 53: *waeght*: schudt, trilt.
eerlangh: kort te voren.
- „ 58: *het vlugh gediert*: nl. de vogels (vgl. Deux-aes vs. 17a: „Aldaer nestelen de vogelen“).
- „ 66: *verkomt*: opkomt.
- „ 69: *verreijst*: wegreist, (hier:) onder gaat.
- „ 70: *tocht*: hunkert.
- „ 80: *berijcken*: verrijken.
- „ 83: *kemt*: streelt, strookt (WNT VII^I, kol. 1139).

reg. 88: *klinck*: slag.

„ 100: (versta:) een nieuw voorkomen, doordat het bevolkt is met nieuwe voedsterlingen (nl. een nieuwe generatie).

„ 119: *stijver*: krachtiger.

G. Voor de motivering van mijn mening, dat de berijming van Psalm 104 gedateerd moet worden op mei of (waarschijnlijker) augustus 1627, zie men de Commentaar op Psalm 103, sub F, en vergelijkte men hierboven de derde alinea van D.

G

H. Vergelijking van G en H met de uitgave der *Gedichten* levert — afgezien van een groot aantal verschillen in spelling en interpunctie — de volgende varianten op:

H

	G	H	Ged.
reg. 3:	ongemeeten,	ongemeete,	ongemeeten,
„ 4:	geweeten	geweete',.	geweeten.
„ 13:	staegh	staegh	staeghs
„ 27:	doe	doe	toen,
„ 38:	bevochticht ghij;	Bevochticht gij;	Bevochticht zy;
„ 62:	tsaechachtich	tsaechachtich	't zaeghachtigh
„ 65:	hoorens	Horens	hoornen
„ 67:	u bevel	u bevel	uw bevel
„ 69:	verreijst	verreijst	verrijst
„ 79:	dij luste	Dij luste	V luste
„ 81:	woeste ongemeete	woeste ongemeete	woest' en ongemeete
„ 101:	uw te looven	u te loven	u te loven
„ 111:	dij	dij	u
„ 112:	als	als	dan
„ 113:	oft men	ofmen	oftmen
„ 114:	rouw	ruw,	ruw,
„ 115:	niet	niet	met
„ 117:	oft	of	oft
„ 120:	staegh	staegh	staeghs

In het algemeen blijkt H met G overeen te stemmen. Verschillen zijn er slechts in reg. 3-4 (waar echter G oorspronkelijk hetzelfde had als H; zie hierboven sub A, al. 2) en in de regels 101 en 114, waar H bij *Ged.* aansluit; omgekeerd staat G dichter bij *Ged.* in reg. 113 en 117. De genoemde overeenkomsten en verschillen zijn echter van te weinig betekenis om daarop een conclusie te bouwen; met name in H kunnen zij het gevolg zijn van het zelfstandige spellingsysteem van de kopiïst (zie b.v. de Commentaar bij Psalm 6, sub H, al. 2). Er valt daarom niet na te gaan, of G dan wel H het dichtst staat bij de oorspronkelijke tekst van Hooft.

De in *Ged.* aangebrachte wijzigingen vallen, met uitzondering van die in reg. 38, 62, 81 en 115, alle te verklaren uit de conclusies van Hoofts

taalstudie; voor de tekst hebben zij verder geen betekenis. De wijziging in reg. 81 heeft kennelijk tot doel het hiaat in „woeste ongemeete” te elimineren. In de drie andere gevallen moet echter een slordigheid van de bezorger der uitgave, Jacob van der Burgh, of een drukfout worden aangenomen. In reg. 38 hangt „zy” zó volkomen in de lucht, dat de zinsconstructie er onbegrijpelijk door wordt. In reg. 62 was in plaats van „t zaeghachtigh” wel „t' zaeghachtigh” bedoeld; zo in reg. 69 in plaats van „verrijst” wel „verreyst” of „verreist”. Dat in reg. 115 „met” inderdaad een drukfout is, wordt bewezen door het feit dat in de uitgave van 1644 „niet” is hersteld.

NOTITIES

- bij reg. 65: *hoorens – Horens – hoornen*. Hooft ging na de Letterkunstige Vergadering differentiëren: gen., dat., abl. op *-en*, nom. en acc. op *-s* (vgl. *Waernemingen* 78); De Hubert en Ampzing deden dit ook. Hooft nam hier, na het voorzetsel „met”, een abl. (of dat.) aan.
- bij reg. 79: Reeds ± 1615 werkte Hooft bij zijn *Granida*-herziening
 „ 111: „dij” als subject („hebdij” enz.) weg, en verving het door „ghij”. Waar hij het over het hoofd had gezien, zorgde hij bij de correctie voor *Gedichten* 1636, dat ook hier „dij” als subject werd opgeruimd. Hij handhaafde „dij” als dat., acc. en abl. (echter steeds in rijm!). De vervanging van „dij” door „u” op deze twee plaatsen (buiten rijm) wordt door dit alles wel aannemelijk gemaakt.
- bij reg. 112: *als – als – dan*. Ook bij de herziening van *Granida* en *Geeraert van Velsen* voor de uitgave van *Gedichten* 1636 verving Hooft steeds het voegwoord „als” na de comparatief door „dan”.

PSALM 7

*Hs. G, fol. 92 R-V (blz. 1-2 van het verder blanco gebleven
diploma [(blauw)31+]<28>)*

*Op fol. 92 R vs. 1-32 (1e-4e strofe);
op fol. 92 V vs. 33-64 (5e-8e strofe).*

Gedichten 1636, blz. 452-454

(Hs. G)

Psalm vij

- O god ghij zijt, in mijn verdrieten,
 Een toevlucht, die niet kan ontschieten.
 beschut mij tegens d' ongenaên
 van hun, die op mijn leven gaen;
 (5) op dat zij niet met klaeuw en tanden,
 mijn ziel, als Leeuwen, anneranden.
 Terwijl dat 'er niemandt is,
 die waekt om mijn bevrijenis.
- Leid' jck op die verraederijen
 (10) Oijt toe, daer zij mij meê betijen?
 O heere zijn mijn handen, met
 verfoejbaer' euveldaedt besmet?
 wast oijt, dat jck hem quaelijk lónde,
 die ziech, tot vreê geneghen tónde?
 (15) braght jck ojt ijemanden te pas,
 Dat hij mij, t' onreen, vijandt was?
- Zoo wensch jck volgh' mij, op mijn hiele,
 mijn vijandt ende grip' mijn ziele;
 Te grond' mijn leeven treê, verneer,
 (20) tot in het voetzandt toe, mijn eer.
 Rijs heer, en met ontsteken ijver,
 val op de grim van mijn' verdrijver;
 En mij weêr in het ampt herstel,
 Dat jck bediend' op uw bevel.
- (25) Op dat de lieden zich begeven
 om wederom u aen te kleeven,
 En dat hun, daerdoor, goedt moogh' schiên,
 zoo laet hun weêr uw hoogheit zien.
 van Oosten, westen, noorden, zjden,
 (30) zijn onderdaen gods recht de lujden.
 nae dat jck, heer, heb deughd gedaen,
 laet oover mij uw vonnis gaen.

TRANSLITTERATIE

vs. 14 ziech (sic!)

vs. 18 grip' (sic!)

vs. 27 daer door (?)

*(Gedichten 1636)**Psalm VII.*

- O God ghy zijt in mijn verdrieten,
 Een toevlugt, die niet kan ontschieten;
 Beschut my tegens d' ongenaën
 Van hun, die op mijn leven gaen;
 (5) Op dat zy niet, met klaeuw en tanden,
 Mijn ziel, als leeuwen, anneranden.
 Terwijl dat 'er niemandt is,
 Die waekt om mijn' bevryenis.
- Leyd ik op die verraederyen
 (10) Oyt toe, daer zy my meê betyen?
 O Heere zijn mijn handen, met
 Verfoeybaer' euveldaedt besmet?
 Wast oyt, dat ik hem quaelijk lóonde,
 Die zich, tot vreê genegen toonde?
 (15) Bragt ik aen yemandt ojt te pas,
 Dat hy my t' onreên vyandt was?
- Zoo wensch ik volgh' my op mijn' hiele,
 Mijn vyandt, ende grijp' mijn' ziele;
 Te grond mijn leeven treê, verneer,
 (20) Tot in het voetzandt toe, mijn' eer.
 Rijst Heer, en met ontsteken yver,
 Valt op de grim van mijn' verdrijver;
 En my weêr in het ampt herstel,
 Dat ik bediend', op uw bevel.
- (25) Op dat de lieden zich begeven,
 Om wederom u aen te kleeven,
 En dat hun, daer door, goedt moogh' schien,
 Zoo laet hun weêr uw' hoogheid zien.
 Van oosten, westen, noorden, zuyden,
 (30) Zijn onderdaen Gods recht de luyden.
 Nae dat ik, Heer heb deughd gedaen,
 Laet over my uw vonnis gaen.

(Hs. G)

Zijn, heer, niet lang genoeg geleden
 der boosen ongerechtigheeden?
 (35) hunn' goddeloosheit hael de móórdt.
 uw hulpe zett de vroomen vóórt.
 want ghij vol bilkheits goedertieren
 kunt neemen proef van hart en nieren.
 de vroomen ghij handthaeven wildt;
 (40) En zijt, o heer, mijn scheutvrij schildt.

Gods wet te bujghen nocte nejghen.
 Ons daeghelijckz vermaent zijn dreighen.
 indien wij ons bekeeren niet,
 zijn scherpe swaert de punte biedt:
 (45) de Steevigh' armen zijner booghe
 zijn strak gestropt, en reedt teer tooghe;
 de flits daer op; hij neemt zijn mik:
 altsaemen in een óóghenblik.

Zijn schut moet altijd treffen nóótljik,
 (50) En maekt geen minder wond als dóótljik.
 de doppen zijn van zulk' een stof,
 dat wieze proeft, gheen komt 'er óff.
 die boosheit, in 't gedacht toe reeden,
 gaen swanger met rampzaeligheden.
 (55) hoe gaeuw zij schijnen, entlijk zal
 hun baeren wezen een misval.

Die d' aerd, tot 's anders val, opwroeten,
 verraeden selv' hun eighe voeten.
 die ongluk timmert, stort het óp
 (60) de winkel 's quaeds zijn eighen kóp.
 wiens moedwil leedt bescheert den vroomen,
 dien zal het op zijn krujn aenkoomen.
 gedankt zij gods rechtvaerdigheit.
 Lof heb zijn' naem, en majesteijt.

TRANSLITTERATIE

vs. 46 teer (sic!)

vs. 47 daerop (?)

MANUSCRIPTOLOGISCHE AANTEKENINGEN

vs. 41 wet[-ten] ≤te≥ bujghen

(Gedichten 1636)

- (35) Zijn, Heer, niet lang genoeg geleden
 Der boozen ongerechtigheden?
 Hunn' Goddeloosheid hael de móórdt.
 Vw' hulpe zett' de vroomen vóórt.
 Want ghy vol bilkheidts goedertieren,
 Kunt nemen proef van hart en nieren.
 De vroomen ghy handthaeven wildt;
- (40) En zijt, o Heer, mijn scheutvry schildt.
- Gods wetten buygen nochte neygen.
 Ons, daeghelijks, vermaent zijn dreygen.
 Indien wy ons bekeeren niet,
 Zijn scherpe swaerdts de punte biedt:
- (45) De steevigh' armen zijner booghe
 Zijn strak gestropt, en reedt ter tooghe;
 De flits daer op; hy neemt zijn mik:
 Alzaemen in een óógenblik.
- Zijn schut moet altijd treffen nóódtlijk,
 En maekt geen minder wondt dan dóódtlijk.
 De doppen zijn van zulk' een' stoff,
 Dat wieze proeft, gheen komt 'er off.
 Die boosheid in 't gedacht toe reeden,
 Gaen zwanger met rampzaeligheden.
- (55) Hoe gaeuw zy schijnen, endtlijk zal,
 Hun baeren wezen een misval.
- Die d' aerd', tot 's anders val opwroeten,
 Verraeden zelf hunn' eyghe voeten.
 Die ong'luk timmert, stort het op
 De winkel 's quaeds, zijn eyghen kop.
- (60) Wiens moedwil leedt bescheert den vroomen,
 Dien zal het op zijn kruyn aenkoomen.
 Gedankt zy Gods rechtvaerdigheidt.
 Lof heb zijn' naem, en majesteyt.

COMMENTAAR

- A** **A.** Evenals voor Psalm 104 geldt ook voor Psalm 7, wat betreft manuscripten en uitgaven, in het algemeen hetzelfde als voor Psalm 113 (zie de Commentaar aldaar, sub A). In hs. G komt de Psalm voor op fol. 92 r en v, zonder regel-inspringingen in de strofen; in hs. H op pag. 605 (onderaan) tot en met 607, met inspringing van de regels 3-4 en 7-8 in elke strofe.
- In G komen een drietal niet-verbeterde verschrijvingen voor: reg. 14 „ziech” voor „zich”; reg. 18 „grip” voor „grijp”; reg. 46 „teer tooghe” voor „ter tooghe”. Bovendien is in reg. 41 een correctie aangebracht. Terwijl er oorspronkelijk (evenals in H) stond: „Gods wetten bujghen nochte nejghen.”, is de tweede syllabe van „wetten” doorgestreept en werd boven de doorhaling „te” geschreven, waardoor de regel werd tot: „Gods wet te bujghen nochte nejghen.” Voor een nadere bespreking hiervan zie men beneden, sub H, laatste alinea.
- B** **B.** De aansluiting van Hoofts berijming bij de tekst van de Deux-aes blijkt uit de volgende plaatsen:
- reg. 5- 6. Het meervoud in „zij . . . anneranden” en „als Leeuwen” vinden wij terug in Deux-aes vs. 3a („Dat sij niet als leeuwen mijn siele en grijpen ende verscheuren”); de Liesveldt-bijbel heeft hier een enkelvoud („Dat hi niet als eenen leeuwe mijn siele en grijpe ende verschore”), evenals Datheen („Dat haer overste mij niet vange // en mi als eenen leeuwe strange // niet verniel en make ter schant”).
- reg. 18-19. Hoofts woordkeuze („ . . . ende gri(j)p’ mijn siele; // Te grond’ mijn leeven treê,”) is rechtstreeks ontleend aan Deux-aes vs. 6 („Soo vervolghen mijn vijant mijn siele ende grijpese, ende trede mijn leven te gronde . . .”). De Liesveldt-bijbel heeft: „ . . . ende grijpese ende verterde mijn leuen in die aerde”, terwijl Datheen geheel anders formuleert.
- reg. 23. Hier is het woord „ampt” aan de Deux-aes ontleend (vs. 7c: „ende helpt my weder in het Ampt, dat ghij mij bevolen hebt”). De Liesveldt-bijbel heeft op deze plaats: „ende verweert mi dat oordeel, dat ghi geboden hebt”; Datheen: „ . . . helpt mij ghelijck // Aen dat beloofde Conincrijk”.
- C** **C.** Ook in deze berijming neemt Hooft de strofe-vorm van Datheen over. Anders dan in Psalm 104 valt hier echter géén rechtstreekse aansluiting bij deze voorganger te constateren. Hoogstens is het mogelijk, dat Hoofts interpretatie van de Bijbeltekst een enkele maal door die van Datheen werd beïnvloed. Zo in reg. 9-10: „Leid’ jck op die verraederijen // Oijt toe, daer zij mij meê betijen?” De geursiveerde woorden geven een

uitwerking van „sulcx” (Deux-aes vs. 4a: „Heere mijn Godt, hebbe ick sulcx gedaen . . .”) op een wijze die sterk herinnert aan Datheen: „Heb ick mijn daghen sulcx beganghen // *Als sij toeschrijven uwen knecht?*” – Misschien ook in reg. 61–62: „*wiens moedwil leedt bescheert den vroomen, // dien zal het op zijn krujn aenkoomen*”; Deux-aes vs. 17b heeft slechts: „. . . ende zijn *vermetenheyt* op zijnen schedel vallen”; Datheen: „Dat quaet dat hij heeft *voorghenomen // Mij te doen* sal op zijn hoofd comen”.

D. In het algemeen houdt Hooft zich in deze berijming, ook al wijkt hij in woordkeuze daarvan telkens af, opvallend dicht bij de tekst van de Deux-aes. Slechts op drie plaatsen geeft hij deze met enige vrijheid weer.

De belangrijkste daarvan vindt men in reg. 1–2: „O god ghij zijt, in mijn verdrieten, // Een toevlucht, die niet kan ontschieten”. De Deux-aes heeft als parallel enkel: „Op u Heere betrouwe ick”. Hooft voegt dus „in mijn verdrieten” toe, en versterkt door zijn omschrijvende weergave het motief van het „betrouwen”. Het is mogelijk, daarin een betrekken van de Psalm op zijn eigen „verdrieten” en zijn eigen geloofsvertrouwen te zien; men zie daarvoor ook beneden, sub E, laatste alinea.

In reg. 25–28 geeft Hooft een weergave van Deux-aes vs. 8: „Dat hem de lieden weder tot U vergaderen, ende om der selven wille coemt weder boven”. De eerste helft van dit Bijbelvers levert geen moeilijkheden op, maar de tweede is op zijn zachtst gezegd verre van duidelijk. Wat Hooft doet, is dan ook niets anders dan zódanig interpreteren dat een begrijpelijke zin ontstaat. Daartoe vat hij „coemt weder boven” op als „toon Uw hoogheid”, en legt hij tevens tussen de beide helften van het Bijbelvers een finaal verband, dat in de oorspronkelijke Psalm wel niet in deze vorm bedoeld is.

In reg. 45–48 tenslotte werkt Hooft in een concrete en plastische schildering het beeld uit, dat de Deux-aes (vs. 13c) slechts aanduidt: „. . . (so heeft hij) zijnen boge ghespannen, ende schiet”. Hier versterkt hij dus de visuele kracht van zijn vers op eenzelfde wijze als wij hem dat zagen doen in Psalm 45 (zie de Commentaar aldaar, sub C, al. 1). Alleen is er ditmaal geen sprake van, dat deze plasticiteit kenmerkend is voor de gehele berijming; het blijft integendeel een incidenteel geval.

E. Hoewel in deze Psalm het spel van assonanties en alliteraties niet gehéél ontbreekt, is het toch zóveel minder intensief dan in de onmiddellijk voorafgaande berijmingen, dat het vers er niet meer door bepaald wordt. In de plaats daarvan beheerst een andere factor het gedicht: de geleidelijke overgang van synthetische naar analytische strofenbouw.

Elke strofe bestaat hier uit vier gepaarde rijmen, wat betekent dat zij krachtens haar uiterlijke structuur de neiging heeft uiteen te vallen in vier min of meer los van elkaar staande regelparen. De strofe-eenheid blijft slechts behouden, wanneer de innerlijke vaart van het vers sterk genoeg is om daarover te zegevieren.

D**E**

In strofe 1 blijkt dit inderdaad het geval. De eenheid is zelfs zo sterk dat wij deze strofe in haar geheel als één enkele zin kunnen beschouwen; bij moderne interpunctie zouden wij achter reg. 2 in de plaats van een punt een dubbelpunt, achter reg. 6 een komma plaatsen. — In strofe 2 zijn de vier onderdelen al veel zelfstandiger geworden: elke vraag is een vraag op zichzelf. Toch blijft het synthetisch verband, en daarmee de vaart van de strofe, bewaard, doordat de éne vraag als het ware ademloos op de andere volgt. Zij staan niet werkelijk los van elkaar, maar zijn elk slechts een ander aspect van in wezen dezelfde grondvraag. — Strofe 3 echter valt in twee scherp gescheiden delen uiteen; achter reg. 20 ligt een zware caesuur. Wel blijft de synthetische eenheid in de beide strofe-helften nog bewaard. — In strofe 4 is ook dit niet meer het geval; behalve na reg. 28 ligt er ook een caesuur, en zelfs een nog zwaardere, na reg. 30. — Met strofe 5 blijkt de analytische tendens volledig de overhand te hebben verkregen. De strofe valt uiteen in vier losse delen van telkens twee rijmende regels. Eén daarvan (reg. 35–36) bestaat bovendien nog uit twee afzonderlijke gedachten, die slechts door hun antithetische positie en het gepaarde rijm tot een (zeer betrekkelijke) eenheid worden verbonden. — Strofe 6 is weer iets synthetischer, althans in de tweede helft: een gevolg van Hoofts plastische uitbreiding van het Bijbelbeeld. — Maar met de strofen 7 en 8 behaalt de analytische tendens definitief de overwinning. Het verband is zó los, dat zij nauwelijks meer als strofen gelezen kunnen worden. Vooral de laatste strofe is in dit opzicht typerend: telkens vormen twee opeenvolgende regels een in zichzelf afgesloten rijmspreuk.

Uit dit overzicht valt tevens het geleidelijk afnemen — met een kort revival in strofe 6 — van de poëtische vaart af te lezen, en naar mijn mening moet deze vaart hier beschouwd worden als de graadmeter voor de innerlijke bezieling. Als dit juist is, was deze bezieling het sterkst aan het begin van de Psalm, met name in de aanhef. In dit verband wijs ik terug naar wat hierboven sub D, al. 2, in ander verband over deze aanhef reeds werd opgemerkt.

F F. Ook in deze Commentaar mogen een aantal woordverklaringen en annotaties niet achterwege blijven.

reg. 4. *op mijn leven gaen*: het op mijn leven gemunt hebben.

„ 8. *bevrijenis*: bescherming.

„ 15–16. (Versta:) heb ik ooit iemand met gelijke munt betaald voor het feit dat hij mij zonder reden als een vijand behandelde, (dus:) heb ik ooit aan hen, die zonder reden daden van vijandschap tegen mij bedreven, kwaad met kwaad vergolden?

„ 19. (Volgens de corresponderende Deux-aes-tekst — zie het citaat daarvan hierboven sub B, al. 3 — moet het subject van „treê, verneer” nog steeds „mijn vijandt” uit reg. 18 zijn. De komma-punt na „ziele” in hs. G — evenals in *Ged.* — laat echter ook een interpretatie toe, waarbij deze beide werkwoordsvormen opgevat

worden als imperatieven met „god” als verzwegen subject. Maar wat is hier precies de waarde van deze komma-punt?)

- reg. 22. *grim*: gramschap, woede.
 „ 25. *zich begeven*: zich er toe opmaken, er toe komen.
 „ 31. *nae dat*: naar dat.
 „ 33. *geleden*: geduld, verdragen.
 „ 35. *hunn' goddeloosheit hael de móórdt*: (verwensing; *móórdt* = dood, is subject).
 „ 36. *zett - vóórt*: bevordere, bevoordele.
 „ 46. *strak gestropt*: stevig (door de pees) gesnoerd.
reedt te<e>r tooghe: klaar voor het aantrekken van de pees (waar- door de boog gespannen wordt).
 „ 47. *flits*: pijl.
 „ 49. *schut*: schiettuig, pijl.
noótljik: noodwendig (de zin is dus: zijn pijl kàn niet missen).
 „ 51. *doppen*: (pijl)punten.
 „ 52. (Versta:) dat, wie er ook kennis mee maakt, niemand er levend afkomt.
 „ 55. *gaeuw*: handig, slim.
 „ 56. *misval*: miskraam.
 „ 58. (nl. doordat zij zelf vallen in de kuil, die zij voor een ander ge- graven hebben).
 „ 60. (Versta:) de (werk)plaats waar het kwaad tot stand kwam, namelijk zijn eigen kop.
 „ 61. *bescheert*: aandoet, berokkent.

G. Voor de motivering van mijn mening, dat de berijming van Psalm 7 gedateerd moet worden op mei of (waarschijnlijker) augustus 1627, zie men de Commentaar op Psalm 103, sub F. **G**

H. Vergelijking van G en H met de uitgave der *Gedichten* levert — afgezien van de verschillen in spelling en interpunctie — de volgende varianten op: **H**

	G	H	Ged.
reg. 15:	oijt ijemanden te pas	oijt iemanden te pas	aen yemandt oijt te pas
„ 21:	Rijs	Rijz'	Rijst
„ 22:	val	Val	Valt
„ 41:	Gods wet te buijghen nochte neighen.	Godts wetten nochte neijgen.	Gods wetten buygen nochte neygen.
„ 50:	als	als	dan

In reg. 15, 21–22 en 50 komen G en H overeen en vallen de wijzigingen van *Ged.* dadelijk te verklaren uit Hoofts gewijzigde inzichten omtrent

de taal. In het eerste geval beschouwde hij blijkbaar de datiefvorm „ijemanden” als te ongebruikelijk om nog aanvaardbaar te zijn; in reg. 21–22 werd de imperatiefvorm zónder vervangen door die mèt *t*; in reg. 50 werd na comparatief „als” gewijzigd in „dan”.

Interessanter is de situatie in reg. 41. Terwijl H en *Ged.* hier overeenstemmen, wijkt G af; maar die afwijking is ontstaan door een verbetering in de oorspronkelijk met H overeenkomende tekst! Dat is dus een soortgelijk geval als wij bij reg. 3–4 van Psalm 104 waarnamen (zie de Commentaar aldaar, sub A, al. 2, en sub H, al. 2), met dit verschil dat dáár *Ged.* aansloot bij de wijziging in G. Het merkwaardige is overigens niet zozeer, dat dit hier niet het geval is, als wel dat de versie van G in haar nieuwe vorm:

Gods wet te bujghen nochte nejghen.

Ons daeghelijckz vermaent zijn dreighen.

onmogelijk juist kan zijn. De punt na de eerste regel (volkomen op zijn plaats in de oorspronkelijke tekst!) heeft door de wijziging zijn zin verloren, terwijl bovendien na „te bujghen” ook „te nejghen” zou moeten volgen. Leendertz-Stoett (*Gedichten van P. C. Hooft*, I, 255) lossen de moeilijkheid op door een tweetal, niet in een noot verantwoorde, emendaties en geven de bewuste regels uit hs. G als volgt weer:

Gods wet te bujghen noch te nejghen,

Ons daeghelijckx vermaent zijn dreighen.

Daarmee wordt inderdaad een goede zin verkregen. En het lijkt mij zelfs zeer waarschijnlijk, dat de correctie in G inderdaad dit resultaat beoogde, waardoor de beide regels tot een eenheid worden gemaakt. Het stáát er evenwel zo *niet*, en bovendien blijkt in *Ged.* de oorspronkelijke versie gehandhaafd. De meest voor de hand liggende verklaring is, dat wij in G te doen hebben met een open variant of met een tentatieve correctie van Hooft; wellicht had de kopiïst een manuscript van deze zelf vóór zich, waarop de correctie precies zó was aangebracht als hij ze overnam. Daaruit behoeft niet te volgen, dat H dan teruggaat op een ouder Hooft-manuscript (of afschrift daarvan). Want Hooft is uiteindelijk toch weer tot zijn oorspronkelijke versie teruggekeerd; deze beslissing kan lang vóór de uitgave der *Gedichten* in 1636 gevallen zijn, en het voorbeeld van H kan dus even goed de herstelde als de oorspronkelijke versie hebben vertegenwoordigd. Naar de reden, waarom Hooft de grotere eenheid van de betrokken regels – in poëtisch opzicht ongetwijfeld winst! – weer heeft opgegeven, kunnen wij uiteraard slechts gissen. Het lijkt mij echter niet uitgesloten, dat hij aan twee afzonderlijke zinnen de voorkeur gaf, omdat hij zodoende dichter bleef bij de Bijbeltekst die eveneens tweeledig is (vs. 12): „God is een Richter, ende een God die dagelijcks dreycht”.

NOTITIE

bij reg. 50: *als – als – dan*. Vgl. de Notitie bij reg. 112 van Psalm 104 in de Commentaar bij die Psalm, sub H.